

SEPLASIA 3.

THEATRUM PROFANUM

**AZ ISKOLAI SZÍNJÁTSZÁS SAJÁTOSSÁGAI ÉS VILÁGI TÉMÁI
A BAROKK KORI MAGYARORSZÁGON**

Egyetemi jegyzet

Írta:

MEDGYESY S. NORBERT

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Budapest
2021

Készült a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet, Történelemelméleti, Módszertani és Didaktikai Tanszékén, Piliscsabán, 2017 és 2020 között, kiegészítve a Boldog Özséb Színtársulat (BÖSZK) által bemutatott néhány iskoladráma-szöveggel.

Lektorálta:
PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA DSC

ISBN 978-963-308-414-4

TARTALOMJEGYZÉK

A BAROKK KORI MAGYARORSZÁGI ISKOLAI SZÍNJÁTSZÁS	6
I. ISKOLATÖRTÉNETI ALAPVETÉS	6
II. AZ ISKOLADRÁMA	11
1. Szövegkiadások és elemzések	11
2. Az iskoladráma fogalma	13
3. Az iskoladráma történelmi körülményei az 1560-as évektől 1792-ig / 1821-ig	13
4. A színjátékok oktatási és nevelési szerepe, célja és eredménye	15
5. Az ünneplő iskola, előadási alkalmak	16
6. Az iskoladráma előadói és felekezeti csoportosítása	16
7. Az egyes felekezetek és szerzetesrendek színjátékainak főbb jellemzői	17
8. Forrástípusok	19
9. Az iskoladrámák színlapjai és a korabeli színházi nyelv	19
10. A dráma- és színjáték-előadások témái és műfajai	22
11. Az iskolai előadások nyelve és ismert főbb drámaírói	25
12. Minták, bel- és külföldi eredetű szövegátvételek	26
13. Színpadtechnika és színpadképek, díszlettervek	30
14. Musicalis Academia – Ének, zene és allegorikus kifejezőmód az iskoladrámákban	40
III. PÉLDÁZATOK AZ ISKOLADRÁMÁKBÓL	43
1. A nyelvtanoktatás iskola-példája: az <i>A B C harcáról</i>	43
2. Mesterségvetélkedés	44
3. A garabonciás és a kincskereső-motívum	45

4. Szerelmi tragédiák (pl. Phaedra-típus) és a vénlánycsúfoló	46
5. Társadalomkritika az iskoladramákban, a konzultációs dráma	48
6. Mitológia és mulattatás: Bacchus a XVIII. századi kollégiumokban	51
IV. HISTÓRIA A BAROKK ISKOLAI SZÍNPADON	56
1. A barokk kori magyarországi történelemoktatásról	56
2. Történelemoktatás, színjátszás és főúri mecénatúra összefüggése	57
a. Esterházy Pál nádor alapítványa	58
b. Koháry (II.) István, mint hadvezér és iskolaalapító	59
c. A színházépítő Grassalkovich (I.) Antal színpadi elő- és példaképei	61
d. Az Erdődyek emlékezete a diákszínpadon univerzális időszemlélettel	62
3. Történelmi dráma, allegóriák, aktualitások: egy koronázási darab Pozsonyból (1688)	63
4. Példa a cseldramákra: A Géza–Salamon–Szent László-történet	68
5. Hősiesség és Athleta Christi-példázatok az iskolai színpadon: Dobó, Hunyadi, Zrínyi	72
V. DRÁMASZÖVEGEK	73
1. Bakhus; Neptunus és Bakhus vetélkedése	75
2. Illei János: Salamon király, Lászlónak foglya	107
3. Friz András: Szigeti Zrínyi Miklós	116
4. Simai Kristóf: Gyapai Márton, feleség-féltő, gyáva lélek	127

A BAROKK KORI MAGYARORSZÁGI ISKOLAI SZÍNJÁTSZÁS

I. ISKOLATÖRTÉNETI ALAPVETÉS (XVII–XVIII. SZÁZAD)

Magyar neveléstörténeti áttekintés vizsgált korszakunkra vonatkozóan:

- MÉSZÁROS István: *Az iskolaiügy története Magyarországon 996–1777 között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. Letölthető: <https://www.szaktars.hu/akademiai/view/meszaros-istvan-az-iskolaugy-tortenete-magyarorszagon-996-1777-kozott-1981/>
- MÉSZÁROS István: *Magyar iskolatípusok 996–1990*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1995.
- *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*. Összeáll. MÉSZÁROS István. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. Letölthető: https://mandadb.hu/tetel/209617/A_magyar_neveles_es_iskolatortenet_kronologiaja
- MÉSZÁROS István–NÉMETH András–PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Budapest, 2005. Letölthető: <https://mek.oszk.hu/01800/01893/html/>

A XVIII. századi Magyarország közművelődését elsősorban a középiskolák határozták meg, hiszen diákjaik révén szélesebb társadalmi réteghez tudták a felekezeti kultúrát közvetíteni. Minden felekezet iskolájában a hatosztályos gimnáziumok tanrendjét a jezsuiták által Rómában, 1599-ben kiadott *Ratio Studiorum* határozta meg. A fő tananyagot a Biblia mellett a katekizmus, az antik szerzők művei, a filozófia, a latin és az anyanyelvi grammatika jelentette. A gimnázium után hároméves akadémiára járhattak a növendékek, ahol filozófiát és a papnövendékek teológiát hallgathattak. A protestánsoknál minden tanulónak kötelező volt a teológiai oktatás, a katolikus felekezet körében csak a papnövendékeknek. A protestáns felekezet kollégiumai egyesítették a kisiskolát, a gimnáziumot és az akadémiát egy épületben és egy intézményben; a katolikus felekezet oktatási rendjében különálló intézményeket jelentettek.

A protestáns kollégiumok és színjátszásuk adatai (Kilián István térképe):

Forrás: KILIÁN István: *Az iskolai színjáték és a folklórhagyomány*. In: *A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról*. Szerk. HOPP Lajos, KÜLLÖS Imola, VOIGT Vilmos. MTA Irodalomtudományi Intézet–ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 1988, 393–429.

A protestáns felekezet részéről a XVI. századi alapítástól kezdve működtek az **evangélikus** (lutheránus) líceumok, a legfontosabb színjatszó helyeket említve: a nyugat-dunántúli Sopron, a felföldi Illava, Lőcse, Bártfa, Késmárk, Eperjes; az erdélyi szász Nagyszeben, Brassó, Segesvár és Medgyes városokban.

Az anyanyelvi oktatás klasszikus fellegvárai és Comenius tanítása nyomán a színjatszás fellegvárai voltak a híres **református** (kálvinista) kollégiumok. A Dunántúlon Pápáról nem maradt fenn színi előadás, de Csurgóról, a rábaközi Aranyosról és a csallóközi Ekelről igen. A „Bodrog-parti Athén”-nek nevezett Sárospatak, továbbá az Alföldről Debrecen, a Partiumból Nagyvárad, Ákos és Nagybánya kollégiumának előadásai voltak számottevők. A Királyhágón túli, klasszikus Erdély területéről pedig Gyulaféhevár, a színpad kapcsán Nagyenyed, Kolozsvár és Marosvásárhely volt jelentős szellemi műhely.

A Szentháromságot tagadó **unitárius** (antitrinitárius, ariánus) felekezetnek Erdélyben működött három színjatszó kollégiuma: Kolozsvárott és Tordán, valamint a székelyföldi Nagyajtán.

A jezsuita és piarista kollégiumok és színjatszásuk korszaka:

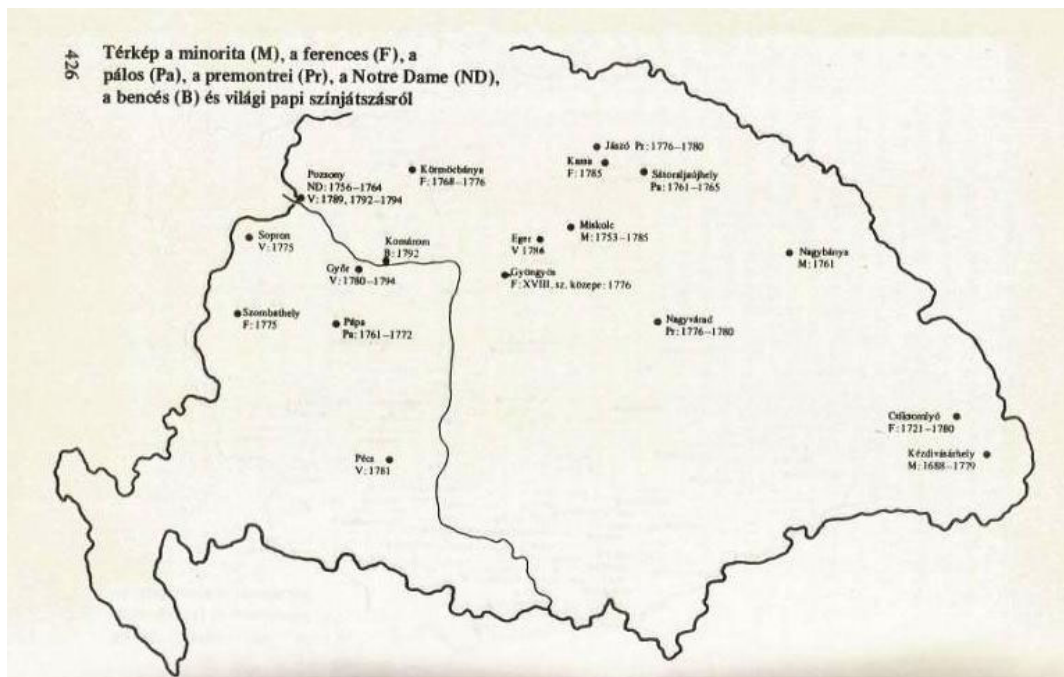
Forrás: KILIÁN István: *Az iskolai színjáték és a folklórhagyomány*. In: *A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról*. Szerk. HOPP Lajos, KÜLLÖS Imola, VOIGT Vilmos. MTA Irodalomtudományi Intézet–ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 1988, 393–429.

A római katolikus felekezet részéről országos elterjedtséggel a legtöbb kollégiumot, 1561 és 1773 között összesen 49 gimnáziumot a **jezsuita** rend (Jézus Társaság: Societas Jesu, SJ) tanárai tartották fenn. A rendalapító Loyolai Szent Ignác (1491–1556) kimondottan hasznosnak tartotta a diákok színpadi szerepléseit. A leghíresebbek: a Felföldön Nagyszombat, Vágsellye és Pozsony; a Dunántúlon Győr, Sopron, Pécs, Székesfehérvár és Buda; Szlavónia és Horvátország területén Varasd és Zágráb; a Felföldön Szokolca, Eger, Sárospatak és Kassa; az Alföldön Nagyvárad; Erdélyben pedig Kolozsvár. Nagyszombat fallal körülvett, jól védhető szabad királyi városban a jezsuita kollégium, nyomda és könyvtár intézményrendszerére alapította meg Pázmány Péter az egyetemet 1635-ben. A nyugat-felföldi Szokolcán tanárképző intézetet tartották fenn a Jézus Társasága tagjai. A kelet-felföldi Kassán 1660 és 1773 között, az erdélyi Kolozsvárott 1750–1773 között jezsuita akadémia működött; a kassai akadémiát a XVIII. század közepén universitasként emlegették. A feloszlás (1773) idején Győr, Buda, Zágráb és Kolozsvár jezsuitái oktatták a legtöbb diákot és akadémistát.

A **piaristák** (Kegyess Tanítórend: Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum, SchP) hazánkban 1643 és 1800 között összesen 19 településen a

szegényebb diákokat és főként mezővárosokban, továbbá a törököktől visszafoglalt területeken tanítottak. Többek között a felföldi Podolin, Privigye, Pozsonyszentgyörgy, nagy létszámú diáksággal és tanári karral Nyitra; továbbá az alföldi Vác, Pest, Kecskemét, Szeged, Debrecen, a dunántúli Veszprém és Nagykanizsa és az erdélyi Beszterce településeken. A rendalapító Kalazanci Szent József (1557–1648) úgy vélte, hogy hívságos dolog indokolatlanul önbizalmat ébreszteni a tanulóiban, szerinte a dráma a tanárok munkáját jelentősen megnöveli, a tanulókat pedig elvonja. Az alapító szándéka ellenére Magyarországon minden piarista gimnáziumban általános volt a színjáték hagyománya.

A minorita, a ferences, a pálos gimnáziumok és színjatszásuk korszaka:

Forrás: KILIÁN István: *Az iskolai színjáték és a folklórhagyomány*. In: *A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról*. Szerk. HOPP Lajos, KÜLLÖS Imola, VOIGT Vilmos. MTA Irodalomtudományi Intézet–ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 1988, 393–429.

Az 1209-ben alapított ferences rend konventuális ágának számító, 1517 óta létező **minorita** rend (Ordo Fratrum Minorum Conventualium, OFMConv) tanárai a Tiszától és a Szepességig keletre oktatták a legszegényebb diákokat; leghíresebb iskoláikat Eger, Miskolc, Nagybánya és Kézdivásárhely-Kanta jelentette, amellett a szepességi Lőcsén és az erdélyi Nagyenyeden tartottak fenn középiskolát.

A rend szigorúbb ágát jelentő **obszerváns ferencesek** (Kisebb Testvérek rendje: Ordo Fratrum Minorum, OFM) a legtöbb diákot oktató és a legbővebb színházi terméssel rendelkező iskoláját, voltaképpen a tömegeket vonzó anyanyelvű színjatszás bölcsőjét az

erdélyi Csíksomlyón működtették: elemi iskolaként 1630 óta, gimnaziális keretek között 1662-től kezdve, egészen a XX. század elejéig. Amellett a XVIII. század folyamán országszerte 17 helyen, köztük a bácskai Baján, Szabadkán és Zomborban, a vasi Szombathelyen, a mátraaljai Gyöngyösön, valamint a felföldi Körmöcbányán és Trsztenán oktatták a ferencesek a középiskolás korosztály tagjait színdarabok bemutatásával is.

Esztergomi Boldog Özséb rendje, a **pálosok** (Szent Pál első remete szerzeteseinek rendje: Ordo Fratrum Sancti Pauli Primi Eremitae, OSPPE) a dunántúli Pápa és a Bodrogmenti Sátoraljaújhely városokban működtettek színjátszó középiskolákat, valamint a jezsuita rend 1773-ban történt feloszlása után több gimnáziumukat átvették. A tanári kar oktatóit is e rendek tagjai adták.

II. AZ ISKOLADRÁMA

1. SZÖVEGKIADÁSOK ÉS ELEMZÉSEK

Kritikai szöveg- és dallamkiadás:

- **RÉGI MAGYAR DRÁMAI EMLÉKEK (RMDE) XVIII. századi sorozatának** kötetei, szerk. Kilián István–Varga Imre–Pintér Márta Zsuzsanna–Demeter Júlia–Czibula Katalin. Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, Budapest, 1989-től. Kötetek: Protestáns iskoladrámák (1/1, 1/2); Minorita iskoladrámák (2.); Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai (3.); Jezsuita iskoladrámák (4/1, 4/2); Piarista iskoladrámák (5/1, 5/2); Ferences iskoladrámák (6/1; 6/2; 6/3); Kollégiumi drámagyűjtemények (7.) Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/sorozatok/rmde/>

Összefoglaló elemzések, főbb monográfiák az iskoladrámákról:

- KILIÁN István: *Iskolai színjáték Magyarországon*. In: *Magyar színháztörténet 1790–1873*. Szerk. SZÉKELY György–KERÉNYI Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 23–27. A világhálón: <https://mek.oszk.hu/02000/02065/html/1kotet/2.html>
- KILIÁN István: *A minorita iskolai színjátszás a XVIII. században*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1992. (Irodalomtörténeti Füzetek, 129.)
- KILIÁN István: *A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században*. Universitas, Budapest, 2002.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Theatrum és irodalom*. Universitas, Budapest, 2014. (Historia Litteraria, 30.)
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*. Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2019.
- NAGY Imre: *Iskola és színház. Csokonai vígjátékai és a magyar iskolai komédia*. Balassi Kiadó, Budapest, 2007.
- TAR, Gabriella Nóra: *Deutschsprachiges Kindertheater in Ungarn im 18. Jahrhundert*. Lit Verlag, Berlin, 2012. (Thalia Germanica, 13.)
- MEDGYESY S. Norbert: *Iskoladrámák. Színjátékok, énekek és ünnepek a XVII–XVIII. századi magyarországi iskolakultúrából*. Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, Budapest, 2019. [Szövegkiadásokkal.]

Népszerűsítő, gyakorlati célú szövegkiadások:

- *Iskoladrámák*. Szerk. DEMETER Júlia. Unikornis, Budapest, 1995. (A magyar dráma gyöngyszemei)
- *Komédiák 1. Színjátéka – Régi magyar iskolai színjátékok 1*. Szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. BRUTOVSZKY Gabriella. Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2015. A világhálón: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4591/>
- *Misztériumjátékok 1. (Színjátéka – Régi magyar iskolai színjátékok 2. CD-melléklettel)*. Sajtó alá rendezte, a könyvet és a CD-lemezt összeállította: MEDGYESY S. Norbert. Hangmérnök: NÉMETH István. Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2016. A világhálón: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4590/>

Misztériumjátékok – kritikai és népszerűsítő szövegkiadások és elemzések:

- *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*. A magyar, latin és német nyelvű forrásokat feltárta, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: KILIÁN István. A zenei vonatkozásokat feltárta és közreadja: KÖVÁRI Réka. A szlovák nyelvű forrásokat feltárta és közreadja: KOVÁCS Eszter. A kötetet szerkesztette, lektorálta és az előszót írta: MEDGYESY S. Norbert. Ráció Kiadó, Budapest, 2017.
- *„Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!” Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból*. Szerk. DEMETER Júlia. Utószó: PINTÉR Márta Zsuzsanna. A drámák latin nyelvű részeit és a rendezői utasításokat fordította: KILIÁN István. Argumentum Kiadó, Budapest, 2003.
- *Ferences iskoladrámák – Csíksomlyói passiójátékok, 1721–1741. (RMDE XVIII. század, 6/1.)* Szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna–DEMETER Júlia–KILIÁN István. Argumentum, Budapest, 2009.
- *Ferences iskoladrámák – Csíksomlyói passiójátékok, 1740–1750. (RMDE XVIII. század, 6/2.)* S. a. r. PINTÉR Márta Zsuzsanna–DEMETER Júlia–MEDGYESY S. Norbert. Balassi Kiadó, Budapest, 2021.
- *Ferences iskoladrámák – Csíksomlyói passiójátékok, 1751–1762. (RMDE XVIII. század, 6/3.)* S. a. r. PINTÉR Márta Zsuzsanna–DEMETER Júlia–MEDGYESY S. Norbert. Balassi Kiadó, Budapest, 2021.

- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*. Argumentum, Budapest, 1993, 87–96.
- MEDGYESY S. Norbert: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiség-történeti háttere*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Piliscsaba–Budapest, 2009. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források 5. — PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák 1.)

Európai háttér (válogatott művek):

- SZAROTA Elida Maria: *Das Jesuitendrama im deutschen Sprachgebiet. Eine Periochen-Edition. Texte und Kommentare. I/1–2.: Vita Humana und Transzendens; II/1–2.: Tugend- und Sündensystem; III/1–2.: Konfrontationen*. Wilhelm Fink Verlag, München, 1979–1983.
- VALENTIN, Jean-Marie: *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande (1554–1680). Salut des âmes et ordre des cités. I–III*. Peter Lang Verlag, Bern–Francfort/M.–Las Vegas, 1978. (Publications Universitaires Europaéennes – Europäische Hochschulschriften – European University Studies. Series I. Langue et littérature allemandes, Vol./Bd. 255/1–3.)
- VALENTIN, Jean-Marie: *Le théâtre des Jésuites dans Pays de Langue Allemande: Répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés (1555–1773), I–II*. Stuttgart, 1983–1984.

Iskoladrámák filmfelvételén:

Iskoladrámák filmfelvétele a Boldog Özséb Szintársulat (BÖSZK, Piliscsaba) előadásában, a Magyar Művészeti Akadémia Kiadója youtube-csatornáján: <http://t.ly/dxYDM>

Részletesen:

1. Régi magyarországi betlehemes játék (BÖSZK, 2018):
https://www.youtube.com/watch?v=3_dYJlYFTw&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=1
2. Kertső Cirják: Borka asszony és György deák (vénlánycsúfoló zenés komédia, BÖSZK, 2015):
https://www.youtube.com/watch?v=ZipV7nDFyrw&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=2
3. Illei János: Salamon király, László király foglya (zenés történeti játék, BÖSZK, 2017–2018):
https://www.youtube.com/watch?v=DY-fgnDwoRo&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=3
4. Misztériumjáték Szűz Mária mennybevételéről (BÖSZK, 2015):
https://www.youtube.com/watch?v=hpQ1gO7N-Yk&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=4
5. Csíksomlyói Passiójáték a 18. századból (BÖSZK, 2009):
https://www.youtube.com/watch?v=fYRAWpRIbr0&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=5
6. Hagymási Imre: Garabontzás László (Vígjáték, BÖSZK, 2011):
https://www.youtube.com/watch?v=0R9RzyPsIRU&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=6
7. Simai Kristóf: Gyapai Márton, feleség-féltő, gyáva lélek (Komédia, BÖSZK, 2015):
https://www.youtube.com/watch?v=ZspTVmumTSE&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=7

A barokk stílus a katolikus megújuláshoz kötődik, „őshazája” Itália (mai Olaszország) és Spanyolország; majd elterjedt Franciaországban (lásd: Versailles), a Habsburg Birodalom területén és Oroszországban (lásd: Szentpétervári Téli Palota).

Jellemzői: patetikus, monumentális, színes, napfényes (általában déli fekvésű épületekkel), mozgalmas, teátrális (színpadias), allegorikus. Alapvetően transzcendentális, azaz a túlvilág felé nyitott stílus. A néha túlzott díszítettség a menny szépségét akarja a földön utánozni. A

barokk épületek mennyezetfreskói mindig az eget ábrázolják, tehát felfelé nyitottak, azaz a görög-római Olympos vagy a keresztény értelemben vett mennyország látható rajtuk.

2. AZ ISKOLADRÁMA FOGALMA

Az iskoladráma a közép-európai és benne magyarországi közép- és felsőfokú oktatási intézményekben a XVI–XVIII. század során a diákok által előadott, a tananyag szerves részét képező, a tanév rendjéhez és az egyházi ünnepekhez igazodó; a rövid deklamációktól a többfelvonásos, akár 100–130 szereplőt is megszólaltató; több műfajban virágzó, hazánkban főként magyar, latin és német nyelvű; funkcionális, morális és patrióta színjátszást jelenti. A *színjáték* nem tételez fel szöveget, azon belül a *dráma* viszont minden esetben szöveggel előadott színdarab. Az 1561 és 1792 közötti időszakból a Magyar Királyság területéről mintegy 12.000 színjáték előadásáról van tudomása a Régi Magyar Dráma Kutatócsoport által kiadott adattáraknak.

3. AZ ISKOLADRÁMA TÖRTÉNELMI KÖRÜLMÉNYEI az 1560-as évektől 1792-ig / 1821-ig

A magyarországi XVI–XVII. századi színdarabok, pl. **BORNEMISZA Péter: *Elektra***; továbbá: *Actio curiosa; Comico-Tragoedia, Comoedia Erdély siralmas állapotjáról; Balassa Menyhárt árultatása; GYÖNGYÖSI István: Florentina* kiadása:

- RMDE I, 1960, letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/r%C3%A9gi-magyar-dr%C3%A1mai-eml%C3%A9kek-i/>
- RMDE II, 1960, letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/r%C3%A9gi-magyar-dr%C3%A1mai-eml%C3%A9kek-ii/>

A hazai barokk kori iskolai színjátszás egy nagyon színes világot tár olvasói és színjátszóí elé. A középiskolai színjátszás a korabeli kultúra prizmájának tekinthető, amely bizonyos műfajaiban a néphagyomány elemeit is magába olvasztotta, illetve visszahatott arra. A középkori scholákban – a mindennapi liturgikus tevékenység következtében – természetszerűleg nagy hangsúlyt fektettek az énekkoltatásra, lásd bővebben az epikus-historikus népekekről szóló fejezetben. Viszont a zeneoktatás kereteit a törökök által a XVI. század során megszállt területeken, Magyarország déli és középső részén nehéz volt fenntartani. A Magyarországon 1561 óta jelen lévő jezsuiták (Jézus Társasága tagjai) is

inkább a színjátszásra fordították a figyelmet. A barokk kor amúgy is teátrális légkörében az iskoladrámák az oktatás mindennapos, szerves részei voltak.

A Magyar Királyság területén nagyjából az 1560-es évek és 1792, azaz a Kelemen László vezette kolozsvári hivatásos színtársulat megalakulása közötti időben a színjátszás világát a középiskola jelentette. Kelemen László pesti piarista diákként a több történelmi drámát író Benyák Bernát tanítványa volt és gimnazistaként maga is játszhatott iskolai színdarabban, de biztosan megtekintette azokat. Az első hivatásos magyar kőszínház ugyancsak Kolozsvárott, a Farkas utcában nyílt meg 1821-ben, ahol a Kelemen László alapította színtársulat állandó helyet kapott. (Első előadások: Theodor Körner: *Zrínyi*; Szentjóni Szabó László: *Mátyás*.) Következésképp a reneszánsz és barokk időszakban Magyarországon nem működött hivatásos színtársulat és nem volt anyanyelvű hivatásos kőszínház. Ezt a szerepet pótolták az iskoladrámák. Ennek okát a történelmi körülmények adták: az ország három részre szakadása 1541 körül, a törökökkel való sorozatos küzdelem, a felekezeti és politikai konfliktusok és a belső hadjáratok (Bocskai István, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György, Thököly Imre). A törökök kiűzését 1699-ben a karlócai béke és véglegesen az 1718-ban megkötött pozsareváci béke zárta le. Az ország háborítatlan, hosszú távú fejlődése felé a Rákóczi-szabadságharcot szerencsésen lezáró szatmári megállapodás nyitotta meg 1711-ben. Ez az időszak, az 1700-as évek jelentették az iskolai színjátszás virágkorát. Felix Berner társulata gyermekekből állt és német előadásokkal gyönyörködtette a XVIII. század 2. felének városi közönségét. Az 1760 utáni iskolai színjátékok már a hivatásos színjátszás felé mutatnak előre.

Az első évtizedek (1792–1830) hivatásos színészei olyan személyekről játszottak, akik a néhány évvel vagy évtizeddel korábbi iskolai diákszínpadon is kedveltek voltak. Pintér Márta Zsuzsanna véleménye szerint a különbséget az jelentette, hogy a hivatásos előadások már kevésbé voltak didaktikus és morális jellegűek, mint iskolai elődeik, de a hungarus-patriotizmus jegyeit még magukon viselték.

Az első nyomtatott, magyar nyelvű drámaantológia a jezsuita Illei János (1725–1794) tollából jelent meg *Salamon, Ptolomaeus és Titus, három szomorú játék* címmel Kassán, 1767-ben. (A Titus-dráma egy Metastasio-fordítás.)

4. A SZÍNJÁTÉKOK OKTATÁSI ÉS NEVELÉSI SZEREPE, CÉLJA ÉS EREDMÉNYE

Az iskoladráma a *funkcionális színház* szövegekönyve. Az előadásokkal a gimnáziumi (kollégiumi) és a jezsuita akadémiai tanárok elsősorban nem gyönyörködtettek, hanem neveltek és tanítottak, mert az előadások nem kellékei, nemcsak kiegészítő elemei, hanem szerves részei voltak a közép- és néhány esetben a felsőfokú oktatásnak. Az előadás szövege, annak megtanulása, elemző próbája és bemutatása volt maga a történeti, vallási, mitológiai, nyelvészeti és filozófiai tananyag a középiskolákban, ezáltal maga a drámaíró tanár műve és a színjátszó tizenéves diák önmaga vált tankönyvvé. A tan-drámaanyag gyakran kapcsolódott történelmi emléknaphoz vagy az adott kollégium mecénásához. Elsősorban a történelmi témák színpadra állítása jellegzetesen *patrióta színházzá* emelte a diákelőadásokat. Megfelelő stilisztikai formában megszólaló tartalmat adott a színjátszó diákok és a nézők ország- és nemzetudatának (vö. Hungarus-patriotizmus az 1800 előtti Magyar Királyság területén), valamint felekezeti identitásának.

Az osztályonként vagy évfolyamonként színpadra állított, legtöbbször háromfelvonásos és felvonásonként általában 5–7–9 jelenetre osztott színdarabok szövegét az adott középiskola tanárai írták és az ott tanuló tizenéves diákok mutatták be. A szereplők száma műfajtól függően változott. Lehetett 8–10 diák egy *dialógus*, *ritmikus párbeszéd*, *deklamáció*, vagy *exercitium* (költészeti vagy szónoki gyakorlat), középkori eredetű *certamen* (vetélkedés, pl. Bor ↔ Víz), *interludium* (közjáték) és *postludium* (utójáték) esetében. De egy történelmi témájú dráma vagy egy nagypénteki passiójáték bemutatásakor 80–120 szereplő is fellépett. Az iskoladráma a szemléltető pedagógia, a napjainkban sokat emlegetett élménypedagógia legjobb és legtartalmasabb példája. Ismét napjaink szavával élve: összművészeti eszközökkel dolgozik. A repertoárt kellően ismerő válogatással a XXI. században is szöveg- és dallamtárként szolgál az ezeréves hazai iskola- és neveléstörténet forrásaiból. Ráadásul megfelelő dramaturgiával és szcenikával dolgozik, költészettani és zenei értékeket hordoz, tényanyagot és egyúttal morális tanulságot közvetít, valamint európai kulturális és magyar népi jellegzetességeket olvaszt magába.

A színpadi bemutatók csiszolták a diákok anyanyelvi és latin beszédstílusát, fejlesztették a latin vagy más nyelvtudását, kialakították retorikai érzéküket, artikulációs készségüket és nagymértékben növelték a memória-készségüket. Nagyobb közönség, sőt tömegek előtt való határozott és biztonságos fellépésre is neveltek. Paralingvisztikai jeleket, pl. hangsúly; kinezikai jeleket, pl. arc- és testmozgás, testtartás; mimikát, gesztusrendszert, pl.

taglejtést, kézmozdulatot tanítottak. Megalapozták vagy megerősítették a diákok etnikai, patrióta és felekezeti identitását. Az előadások szövege, dalai és táncai szemléletbeli érték-kánont nyújtottak szereplőknek és a nézőknek egyaránt. A diákelőadások nagy szerepet játszottak a hallgatóság morális nevelésében és erényes életre való serkentésében.

5. AZ ÜNNEPLŐ ISKOLA, ELŐADÁSI ALKALMAK

a hivatásos színjátszással szemben az iskolai színjátszás mindig egyszeri és általában megismételhetetlen *alkalmi* előadást jelent. (Ugyanúgy, ahogy alkalomhoz kötött az ókori görög drámaelőadás, a szakrális színjátszás és a dramatikus népszokás is.) Amatőr színészek játszanak benne, ezért nincsen belépődíj sem. Minden korabeli középfokú iskolában a tanév szerves részét képezték az oktatási alkalmakon (például vizsgák, deklamációk során), tanévnyitó és tanévzáró részeként, a mecénás születés- és névnapján, más neves vendég érkezésekor tartott előadások. A reprezentatív alkalmakon ugyancsak a diákok szerepeltek: királykoronázás alkalmából, katonai díszszemlék és jeles vendégek látogatása napján, triumfális bevonulások, gyászszerartások, továbbá világi és egyházi főméltóság beiktatása (installációja) részeként, szüret idején (október). Jelentős számúak az egyházi év liturgikus ünnepein bemutatott színi előadások. A jeles napi előadások karácsony, vízkereszt, a farsangban leginkább húshagyókedd, a böjtben nagypéntek, majd húsvétvasárnap, továbbá úrnpja és Nagyboldogasszony (augusztus 15-e) ünnepén zajlottak. Továbbá templombúcsú (a helyi védőszent ünnepe vagy a templomszentelési évforduló) napján, valamint más szentek ünnepein, különösen a tanuló ifjak patrónusai: Balázs püspök (február 3.) és Gergely pápa napján (március 12.), az evangélikus hagyományban Gál napján (október 16.) hangzottak el. A nemzeti szentek ünnepén (István király ~ augusztus 20., László király ~ június 27.) és az egyes szerzetesrendek kiemelkedő személyiségei, alapítói liturgikus ünnepnapján (pl. a jezsuitáknál Loyolai Szent Ignác ~ július 31.) is megelevenítették a históriát a diákok.

6. AZ ISKOLADRÁMÁK ELŐADÓI ÉS FELEKEZETI CSOPORTOSÍTÁSA

Kisebb szereplőszámot mozgó, kisebb számú, alkalmi előadásokat produkáló kastélyszínházakról van tudomásunk. De az igazi színi élet a XVII–XVIII. században a protestáns kollégiumokhoz és a katolikus szerzetesrendek gimnáziumaihoz kötődött. A protestáns felekezetek között megkülönböztetünk evangélikus, református és unitárius

iskoladrámát. A katolikus gimnáziumok színjatekait a jezsuita, piarista, pálos, obszerváns ferences és minorita szerzetes tanárok, valamint néhány esetben bencések, ciszterciek, a Notre Dame-apácák, premontreiek, papneveldek és királyi nemesi konviktusok vitték színre. Erdélyben román nyelvű görög katolikus iskolai színjátszásról tudunk a XVIII. századból.

7. AZ EGYES FELEKEZETEK ÉS SZERZETESRENDEK SZÍNJÁTÉKAINAK FŐBB JELLEMZŐI

A **protestáns iskolák** repertoárját ó- és újszövetségi személyek életét bemutató (apokrif elemeket mellőző) bibliai előadások, hitvitázó drámák, egyetemes és magyar történeti témájú színjátékok, párbeszédés óévbúcsúztató és újévi köszöntők, nyelvészeti és filozófiai témájú deklamációk, társadalmi satírák, szerelmi és lakodalmi játékok jelentették. A tanév során oktatási, karácsonykor betlehemes játékként funkcionáló latin retorikai gyakorlatok (*lusus scholasticus*) hangzottak el. A Tokaj-hegyaljai Sárospatak híres kollégiumában Neptunus és Bacchus vetélkedését is láthatta a közönség 1792-ben.

Az **evangélikus iskolák** közül elsősorban a felföldi német városokból, továbbá Győről és Felpécről maradtak fenn színdarabok, összesen 37 helyről. Luther Márton (1483–1546) a diákszínjátszást hasznosnak tartotta. A lutheránus kultúrában kimondottan iskolai ünnepnek számított október 16-a, Gál napja, amikor kakassütést és lakomázást tartottak, ugyanis a Gál ~ Gallus latin személynév kakast jelent. A néphagyományban fennmaradt Gergely-járás (lásd: Seplasia 1. jegyzet, V/4. fejezet) forrásvidéke szintén a lutheránus líceumokban keresendő.

A **református felekezet** részéről Kálvin János (1509–1564) alapító nem tartotta helyesnek a diákszínjátszást, mert szerinte a diákokban indokolatlan hiúságot ébreszthet a nyilvánosság előtti szereplés. Ezzel szemben Johannes Amos **COMENIUS** (Jan Amos Komenský, 1592–1670) cseh pedagógus *Schola ludus*, azaz *Játszó iskola* című műve jelentett útmutatást a színi előadásokhoz, amelyet sárospataki tartózkodása idején, 1650 és 1654 között írt, és egy esztendővel később ugyanott, majd 1657-ben Amszterdamban jelentetett meg nyomtatásban. Abban a korszakban új javaslatként a játszva tanítás elvét ültette át a gyakorlatba, mert szerinte „így, életszerűen megjelenítve, mintha csak hallják vagy olvassák őket, s ily módon könnyebben tanulnak meg sok-sok verssort és mondást, vagy akár egész könyveket is, mint magányos gyötrődéssel sokkal kisebb szövegeket.” Comenius módszerével életszerűvé tette a tanulást, és ezzel „engedélyezte”, nagyban fellendítette elsősorban a református, majd minden felekezet iskolai színi gyakorlatát. A református iskolai színjátszás a

XVIII. század második felében virágzott Debrecen, Ekel, Sárospatak és Losonc; Erdélyben Kolozsvár, Nagyenyed és Marosvásárhely kollégiumában. Cselekmény, dramaturgia és scenika szerint az egyik legjobb magyar nyelvű iskoladráma az erdélyi Marosvásárhelyen, a református gimnáziumban hangzott el: Nagy György *Konok pereskedők* (1780) című, három actusból (felvonásból) álló komédiája.

A kolozsvári **unitáriusok** (antitrinitáriusok) ókori témájú darabok mellett még betlehemest és biblikus passiójátékot is bemutattak.

Jezsuiták: a rendet megalapító (1540) Loyolai Szent Ignác szerint a színpadi kiállítás segíti a diákokat a szónoklattan elsajátításában, és abban, hogy szerepüket tökéletesen átéljék, a lámpalázat leküzdjék, a mozgást, a gesztusokat és az arc mimikát gyakorolják és a mindennapi életben is alkalmazni tudják.

A latin, német és a jezsuita szokásokhoz nagymértékben hasonló, de annál nagyobb számban magyar nyelvű drámákat felvonultató **piarista (kegyes tanítórend)** iskolai színjátszás témarendje ugyancsak színes. A rendet 1597-ben megalapító Kalazanci Szent József (1557–1648) ellenben nem vette jó néven a színpadi szereplést, mert szerinte az nagyon sok idejébe kerülhet a tanárnak és a diáknak, és hiú ábrándokat ébreszthetett a tanulóknak. Ezzel szemben egy tanítórend nem maradhatott színi előadások nélkül. A betlehemes játékok a bukolikus költészet nyomait őrzik, biblikus és mitológiai allegóriákkal élnek, a kevés számú nagyheti és úrnapi misztériumjáték is a korábbi századok hagyományát örökölte tovább. Kiemelendők a Szentháromságról, Szűz Máriáról, az Őrangyalokról, a magyar szentekről (különösen István és László királyokról), valamint a Kalazanci Szent József rendalapítóról szóló előadások, továbbá a mirákulumok és a mártírdramák. Az Erények, a Bűnök és más allegorikus figurák a moralitásokban léptek fel. Bemutatásuk a megtérő vagy elkárhozott ifjacról szóló didaktikus célú, exemplum-, azaz példázat-előadásokban volt a leggyakoribb. A piarista színjátszás a XVIII. században leginkább világi témákat dolgozott fel. A farsangi előadások (a felföldi német nyelvű iskolákban például Fastnachtspielben) a világi hívságokra figyelmeztettek, emellett a szigorú atyát, az apa-gyermek kapcsolatot, a fősvényt, a fennhéjázó úrgazdagot, a részeget, a korrupt bíróságot, valamint a példamutató, a züllött és a garabonciás diákot is színpadra állították. A piarista színpadi hagyomány a retorikai és poétikai gyakorlatok, a misztériumjátékok és a kimondottan didaktikus célú akadémiák világából kilépett s egyre inkább profanizálódott. A XVIII. század második felére komédiaközpontúvá vált piarista iskoladráma már a hivatásos színjátszás közvetlen előzményének tekinthető. Görög tragédiát soha nem játszottak. A

legsikerültebb hazai Plautus-, Terentius- és Molière-utánérzések viszont ehhez a rendez köthetők.

Az elmúlt évek kutatásai a kollégiumi drámagyűjteményekből felszínre hoztak harminc olyan színdarabszöveget, amely iskolai játékszöveg továbbélése vagy variánsa volt, többségük református skólák gyakorlatát tükrözi, egészen 1823-ig. (*Kollégiumi drámagyűjtemények*, RMDE XVIII. század, 7., 2015.)

8. FORRÁSTÍPUSOK

A barokk kori hazai iskolai színjátszást három fő forrástípusból ismerjük:

1. Iskoladráma-előadásról szóló néhány szavas vagy mondatos adatok pl. iskolai vagy rendházi diáriumokban (naplókban), historia domusokban (háztörténetekben), valamint a jezsuiták által vezetett Litterae Annuae-k (évkönyvek) lapjain.
2. Drámaszövegek, amelyek – néhány kivétellel – kézirat formában maradtak az utókorra.
3. Az iskoladráma-színlapok, más néven drámaprogramok (periochák), amelyeket a korabeli színházi szaknyelv megismertetése miatt az alábbiakban részletezünk.

9. AZ ISKOLADRÁMÁK SZÍN LAPJAI ÉS A KORABELI SZÍNHÁZI NYELV

Dráma- és színházelméletek:

- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Theatrum és literatura*. Universitas Kiadó, Budapest, 2014, 79–114.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*. Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2019.

Moesch Lukács (1651–1701) *Vita poetica* című írását (1693) drámaelméleti alpműként alkalmazták a XVIII. század során, nemcsak a kalazantinus gimnáziumokban. Terminusait a színlapok is tükrözik.

A színlapok (periochák) kilencven százalékban nyomtatott formában maradtak fenn. Vizsgált forráscsoportunk *programma*, *argumentum*, *periocha* név alatt fordul elő a XVIII. század iskoláiból fennmaradt *colligatumok*ban (összekötött gyűjteményekben), *miscellanea*-kötetekben. E drámaprogramok legtöbbször 2, 4, 8, 16, 22 lapból álló, negyedré vagy nyolcadrét nagyságú nyomtatványok, melyeket az iskolai színi előadások közönsége számára adtak ki. A kisnyomtatvány tartalmazza az előadás címét, a patrónus vagy mecénás nevét, az előadás helyét és idejét, az előadó osztály szereplőit (*Personae Agentes*, *Nomina Actorum*,

Elenchus Actorum, Unterredende Personen, A Játékban fenn forgó Személyek) a szerepneveikkel együtt. A darab cselekménye az *Argumentum* megjelölés alatt olvasható. Két típusa létezik: az egyik forma röviden, nyolc-tíz mondatban foglalja össze a dráma cselekményét és megadja annak forrását; a másik típus pedig e rövid összefoglaló után felvonásokra és jelenetekre vagy kimenetekre bontva részletesen ismerteti a színpadon bemutatott eseménysort. Az *Argumentum* kifejezésre magyarul *A' Játéknak állapota, A' Dolog Léte, Példának sommája, Sommaja, A Dolognak Volta avagy Summája*; németül az *Inhalt* vagy a *Geschichts-Innhalt* kifejezést olvashatjuk. A latin *actus* elnevezés ma felvonást jelent, a XVIII. században *réz* elnevezéssel fordították, németül az *Abteilung* elnevezéssel illették. A *Prológus* megfelelője az *Elöl járó Beszéd* vagy az *Elöl járó Ábrázolás* volt, németül pedig *Vorspiel*. A *scena* (szcéna) kifejezés mai megfelelője a *jelenet*, a XVIII. századi színháznyelvben a „ki-menet” vagy „ki-menetel” kifejezésekkel fordították, németül az *Eintritt* vagy az *Auftritt* szó felelt meg ennek. Figyelemre méltó, hogy a kimenet(el) kifejezés az *inductio* latin terminusnak is a magyar megfelelője volt barokk kori iskolák szokásrendjében. Az ókori görög drámák mintájára alkalmazott *Chorus* (Kórus) magyar megfelelője az *Első közben-járó ábrázolás*, németül az *Erster Chor* terminussal olvashatjuk. Nem tudjuk a magyarázatát annak, hogy a magyar fordítás miért nem utal a kórus zenei, kifejezetten karbéli szerepére. Inkább annak színpadi mivoltára koncentrálnak az *ábrázolás* szóval, amely valamely *spectaculumot* is jelölhetett. A zárójelenet legtöbbször *Scena ultima, Utolsó ki-menetel*, illetve *Behendet Eintritt* névre hallgat. Az *Epilógust* a *Példának Utolsó ábrázolása* elnevezéssel, németül pedig a *Beschluß* szóval fordították. A darabok szerkezeti felosztásáról az iskoladráma-programokban a felsoroltak mellett a *pegma, numerus, figura, symbolum, repraesentatio, affectus; inductio*, valamint az előképrendszereket tartalmazó daraboknál az *apodosis-protasis*, a *Vorbildung-Erklärung* és az *applicatio* szóhasználat árulkodik. A *Példának ábrázolása* kifejezés egyértelműen utal az iskoladráma-irodalom és a reneszánsz meg a barokk kori *exemplumok* (példázatok) kapcsolatára: a példázatgyűjtemények egyik fontos forrását és „ötletgyűjteményét” jelentették a barokk iskolai színjátszásnak. A szintér neve: *játék-néző hely*. A szerepnévsort latin kifejezéssel leggyakrabban a *Nomina Actorum* vagy a *Personae Agentes* takarja, amit magyarra *A Játékban fenn forgó Személyek* vagy *Játék személyek* formulával adtak vissza. Az allegorikus személynevek valódi jelentését és tartalmi fontosságát a *Clavis Personarum* [Személyek Kulcsa] részben oldják fel a színlapok.

A periochák pontosan megadják az adott gimnáziumban – a jezsuita *Ratio Studiorum* (1599) előírása szerint – működött **osztályok típusát**: *principista, parvista* (esetleg *majorparvista*), *declinista, coniugista, grammatica, syntaxista, poetista, rhetorista*. Előfordult, hogy teljes szöveggönyvet is nyomtattak a drámaprogramban, ezeket páholykönyvecskéknek (*Logenbücher*) nevezzük. E sokszínű forrástípusban olvashatjuk a szereplők **anyanyelvi** (*Hungarus, Siculus, Italicus, Saxonus, Austriacus, Germanicus, Scalvonicus, Croatus*) és **társadalmi** (*liber baro, praenobilis, nobilis, civis*) összetételét, néhol származási helyét vármegyék, kiváltságolt kerületek, szabad királyi városok és mezővárosok szerint. Az *Arsinoe*-tragédia (Nagyszombat, jezsuita kollégium, 1730) esetében e kategóriákat összevonva – többek között – a *Nobilis Hungarus Tyrnaviensis, Nobilis Hungarus Ersek-Ujvariensis, Civis Hungarus Tyrnaviensis* megjelölés található.

A periochákról több, **később jelentős politikai vagy kulturális szerepet betöltő személyről tudjuk meg színjátzó diákmúltját**. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem kamarása, zágoni **Mikes Kelemen** (1690–1761) a *Connubium Honoris seu Matthias Corvinus e captivo Bohemiae Regis Gener – Hunyadi Mattas A' Tsehek Királynak Veje* című előadásban alakította Podjebrád Katalin (e drámában *Catharina, Regis Bohemiae filia*) szerepét. Mikes ekkor tizenkét esztendő volt, így a lányszerepet még mutálása előtt játszhatta el. Az előadás mecénáshoz kötődött, ugyanis Bánffy (*Banfi*) Anna és Székely Ádám házassága alkalmából a jezsuiták Mátyás szülővárosában, Kolozsvárott, 1702. július 8-án vitték színre. A háromfelvonásos, kórusbetétekkel ékített darab forrását Antonio Bonfini (1427?–1502) *Rerum Hungaricarum Decades* (1488–1497 között íródott; első nyomtatott kiadása 1568-ban jelent meg) című krónikája 3. tizedének 8. könyve adta az ismeretlen drámáirónak. A darab cselekményének gerincét a Henricus cseh udvarnok által gerjesztett ármánykodások jelentik, amelyek Hunyadi Mátyásnak és a tizenhárom esztendő cseh királylányának, Podjebrád Katalinnak 1463. május 1-jén Budán megtartott esküvőjét előzik meg. E királyi friggyel ért boldog véget az előadás. Orczi báró **Orczy Lőrinc** (1718–1789) főispán, tábornagy és költő a *Tempestas comessionis Epicurreorum* (pesti piarista gimnázium, 1730) és a *Corona victori debita sive Mathias Corvinus victo, sola sui adventus fama, Imperatore Mahumete in Regem Hungariae Coronatus* című előadásban szerepelt. Várkonyi báró **Amade László** (1703–1764) költő, zeneszerző a *Beliardus Drama* (nagyszombati jezsuita kollégium, 1721), valamint **Kaprinay István** (1714–1785) jezsuita történetíró a *Fabius Maximus cunctator* (nagyszombati jezsuita kollégium, 1730) című iskoladráma szereplőjeként lépett színpadra.

Számos adat található a drámaprogramokban a XVII–XVIII. századi gimnáziumokhoz sok szállal kötődő **laikus vallásos társulatokról** (*congregatio, confraternitas, sodalitas, Bruderschaft, testvérület*), akiknek bemutatták az egyes színdarabokat. E testvérületek a korabeli iskola, a szabad királyi és mezővárosi, valamint a falusi társadalom szerves részét alkották, tagjait áhítati, művelődési (könyvnyomtatás és színjátszás) és karitatív munka céljából ezek a kongregációk fogták össze.

A periochákról is kitűnik a barokk és a klasszicista színjátszás színes témarendje: a biblikus tárgyú darabok, születés- és szenvedéstörténeti Krisztus-allegóriák és moralitások mellett főként történeti játékokról tudunk.

10. A DRÁMA- ÉS SZÍNJÁTÉK-ELŐADÁSOK TÉMÁI ÉS MŰFAJAI

Négy fő csoportot különböztethető meg:

- 1.) Tragédia;
- 2.) Komédia;
- 3.) Tragi-komédia;
- 4.) Komiko-tragédia.

Világi (*theatrum profanum*) és vallásos (*theatrum sacrum*) témájú drámákat egyaránt színpadra állítottak minden felekezeti iskoláiban.

DRÁMA: az előszavas, zenei- és táncbetétekkel színpadra állított, egy vagy több jelenetből, felvonásból álló, cselekménnyel és közönséggel rendelkező írásmű, amely „a dialógusok által felidézett jellemek közötti viszonyra összpontosít, s világát e viszonyok változása adja meg” (Nagy Imre meghatározását idézi: PINTÉR M. Zs.: *A történelmi dráma alakzatai*, Bp., 2019, 10.).

A dráma a következő műfajokban élt a XVII–XVIII. századi Magyarországon:

a. A világi témájú drámaelőadások műfajai:

Egyetemes és magyar *történelmi* drámák az ókortól, Magyarország esetében a honfoglalástól és államalapítástól a XVIII. századig terjedő témakörökkel, heroikus, morális és patrióta szemlélettel jelentette magát a históriaoktatást (lásd bővebben a *História a barokk színpadon* fejezetben). Az ókeresztény vértanúk történetét feldolgozó *mártírdrámák* előadására is vannak bőségesen adataink. Pintér Márta

Zsuzsanna szerint a bibliai, elsősorban ószövetségi témájú színjátékok és a szentek életét bemutató mártírdramák is a történelmi dráma tárgykörébe sorolhatók. Sőt, a fogalom nemcsak az ókeresztény és a kortárs jezsuita vértanúk színpadon bemutatott szenvedéstörténetét jelenti, hanem a szekularizált mártírokat, azokét a protestáns és katolikus hőszokét, akiket hivatalosan nem kanonizáltak, de ugyanúgy a hitükért, elveikért, hazájukért, törvényes uralkodóikért vállalták a mártírságot. Lehetnek felekezeti konfliktusok és koncepciós perek hős-áldozatai vagy a törökellenes harc Hercules- vagy Athleta Christi-szerepkörben tündöklő hősei. **Mitológiai** témájú színjátékok elsősorban **istenparódiaként** (lásd: *Bakhus*) szórakoztatták a közönséget, de az Olympos lakói rendszeres szereplői voltak pl. a történelmi játékok allegorikus Chorus-betéteinek is. A barokk színpad istenei kivetkőznek mitikus fenségükből és gyarló és ugyanakkor mulattató személyekké válnak. A műfajokat tekintve kisebb számban **szerelemi tárgyú drámák**, Vergilius nyomán a pásztori idillt idéző **dramatikus bukolikák** és **pastorale**-darabok színesítették az iskolák életét, amelyek karácsonyi iskolai retorikus gyakorlatok és egyúttal templomi betlehemes játékok mintájaként és szövegforrásaként szolgáltak. Előfordult, hogy **társadalmi boházatokkal, szatírákkal és szerelemi boházatokkal**, a farsangi időszakban az *actio Bacchanalastica* jeleneteivel szórakoztatták a diákok a közönséget. Esküvő alkalmával **comoedia epithalamica** szólalt meg. Minden történelmi keresztény felekezet, különösen a református kollégiumok kulturális nevelésében élt a **mesterségtételkedés** műfaja, melynek keretében a latin műveltségű deákélet szépségeit és hasznosságát is bemutatták, az iskola falai közé hívogatva a leendő diáktársakat. Ennek népi változata pl. a Gergely-járás népszokása március 12-én.

b. A szakrális témájú drámaelőadások műfajai:

A **bibliai játékok** ó- és újszövetségi jeleneteket mutattak be verses formában. Az újszövetségi **példabeszédek** közül leggyakrabban a tékozló fiú ~ filius prodigus (Lk 15,11–32) története szolgált exemplumként (példázatként): a legismertebbek közül XVII. századi erdélyi ferences darabként, a református Bökényi János iskoladrámájaként és az 1773-as csíksomlyói passiójáték kerettörténeteként szerepelt; egyszerre példabeszédként és moralitásként terjedt a színpadi és a népi kultúrában a Dúsgazdag és a szegény Lázár parabolája (Lk 16, 19–31) a *Comico-Tragoedia* 2. felvonása (Várad, 1646) nyomán, kiadva: Seplasia 1. jegyzet, V/2. fejezet. A bibliai

alapon apokrif és allegorikus, esetenként világi elemekkel bővített, középkori jellegzetességeket átörökítő **misztériumdrámák** (pl. betlehemes, passió- és úrnapi játék) a katolikus közoktatás és pasztoráció sajátjai voltak, bővebben: Seplasia 2. jegyzet, III–IV. fejezet. A középkori eredetű, erkölcsi mondanivalót hordozó, allegorikus szereplőket mozgató **moralitások** száma az újkorban csökkent, de a csíksomlyói misztériumjátékok részeként fennmaradtak a XVIII. század végéig. Az iskoladrámák között a szentek csodáit bemutató, a XIV. századi Itáliában és Németalföldön (a mai Belgium és Hollandia területén) virágzott **mirákulumok** kései változatai is láthatók voltak egészen a jozefinizmus koráig, az 1780-as évekig. A XVI–XVII. századra kifejezetten jellemző a katolikus és protestáns tanokat felvonultató **hitvitázó dráma** előadása.

A barokk iskolai színjátszás tovább örökölte a középkori vetélkedés műfaját, a **certament**, más néven *conflictust*, *disputatíot* is, pl. Nyár↔Tél, Farsang↔Böjt, Bor↔Víz (bö. *Bakhus*), Éberség↔Tunyaság, Test↔Lélek, Halál és különböző foglalkozású és életkorú szereplők (pl. Bökényi J.: *A Halál beszélgetése*, Ekel, 1772; RMDE XVIII. sz. 1/1; letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/protest%C3%A1ns-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-i/>), továbbá a virágok vetélkedése az 1752-es csíksomlyói passiójáték közjátékaként és régi stílusú balladaszerű énekként a Szenivánéj népi szertartásrendjében, lásd: Seplasia 1. jegyzet, IV / 9–10.

A katolikus középiskolák gyakorlatában előfordult, hogy az ünnepi (nagy-pénteki, húsvéti és úrnapi) körmeneteket (latin eredetű kifejezéssel: processziókat) és stációjárásokat jelmezes, teátrális látványosságok, úgynevezett **spektákulumok** kísérték. Fő- és alispáni, érseki és püspöki installációk (beiktatások) és főúri temetések elképzelhetetlenek voltak valamiféle dramatikus köszöntő vagy élőkép nélkül.

A gimnáziumok két felső, azaz a poetista és a retorista osztályában évente háromszor megrendezett tanrendi vizsgajellegű **deklamációknak** is volt színjátékszerű eleme: a deklamáció többnyire egy valós vagy fiktív tézis és antitézis dialógusára épül, amelyet a szónoki vitából ültettek át didaktikai célokkal az iskolai színpadra oly módon, hogy ne csak az oktatás, hanem a közönség igényeit is kielégítse. Előadóinak száma egy, kettő vagy több diák volt. Az **exercitia oratoria** Hungarus mestere a felföldi Andreas SARTORIUS (1624–1679), az illavai (Trencsén vm.) evangélikus líceum magisztere volt; Sartorius karácsony, húsvét, áldozócsütörtök (Krisztus mennybemenetele) és

pünkösdi ünnepén mutatott be a diákjaival széles közönség előtt iskolai szónoklattani és dramatikus gyakorlatokat *actus oratorius, actus declamatorius, lusus scholasticus* műfajmegjelöléssel. Bennük a diákszereplők egymás után deklamálnak a megadott ünnepről.

SZÍNJÁTÉK:

A színjáték a drámánál bővebb halmazként a szöveg nélküli előadást is jelenti. Az írott szöveg csak az előadás egy része, s az írott szöveg a metakommunikáció által megváltoztatott formában, szcenikai apparátussal kísérve, önálló műként jelenik meg, vagyis ontológiailag is egyedi sajátosságokat mutat. A színjátékok közé sorolható a vallásos tartalmú, egyházi ünnepekhez kötődő *jelmezes processzió*, azaz *körmenet*, pl. nagypénteki vezeklő, esetenként önostorozó vonulás (flagelláció), melynek során Krisztus kínszóeszközeit is magukkal vitték (vö. Arma Christi-motívum). A betétként alkalmazott vagy önálló *balett* vagy más *táncjáték*, valamint a jelmezes *élőkép* ~ *tableau vivant*, azaz statikus jelenet is a színjátékok egy-egy típusa. A *dramatikus panegyricos*, azaz párbeszédekkel tarkított ünnepi szónoklat, valamint a *szcenírozott epitaphium*, azaz rövid néma jelenettel ábrázolt sírfelirat, dramatikus gyászbucsúztató ugyancsak a barokk színjáték színes palettájának része, utóbbi két műfaj a minoriták iskoláiból. Ide sorolható továbbá a liturgikus keretek között végzett karácsonyi „betlehemi jászolállítás” és egy jellemző példa: az áldozócsütörtöki „mennybemenetel” a sárospataki jezsuita templomban, melynek során (1741-ben) Krisztus és az angyalok szobrát emelték égő gyertyák kíséretében, zeneszó mellett a templom mennyezetére.

11. AZ ISKOLAI ELŐADÁSOK NYELVE ÉS ISMERT FŐBB DRÁMAÍRÓI

A Magyar Királyság területén élt népcsoportok anyanyelvének megfelelően többségében latin, magyar és német; sokkal kisebb részben szlovák és román nyelvű előadások hangzottak el. A jezsuitákra és a piaristákra leginkább a latin nyelvű színjátszás volt a jellemző. A protestáns, a minorita, a ferences és a pálos gyakorlatban túlsúlyban voltak az anyanyelvű előadások. A jezsuita rend drámaíró tagjai közül kiemelkednek Faludi Ferenc, Illei János és Kereskényi Ádám művei. A piaristák közül a fordításairól és nyelvészeti munkáiról is híres, 17 drámát író Benyák Bernát. Továbbá Bolla Márton történetíró és tankönyvszerző, kiemelten a regényeiről híressé vált drámaíró Dugonics András, valamint Hagymási Imre, Pállya István és a magyar Plautusként dicsért Simai Kristóf XVIII. századi színdarabjai számottevő, ám

még kevésbé ismert jelentőségűek a magyar nyelv ügye, fejlődése, gazdagodása és színpadi alkalmassága területén. Dugonics András *Bátori Mária* című dráma-átdolgozása lett a szöveggönyve Erkel Ferenc operájának. A népi jellegű, elsősorban a kistelepülések lakóit megszólító színjátszás során a minorita Bene Demeterről, Juhász Mátéről és Kertso Cyrjákról, továbbá a csíksomlyói ferences gimnázium ismert, pl. Borbély Absolon, Boros Márton, Csergő Krizogón, Fodor Patrik, Fülöp Fábián, Kézdi Gracián, Potyó Bonaventura, Szentes Regináld, és nagyrészt ismeretlen tanáraitól ugyanez mondható el. A magyar nyelvű színdarabokat 1989 óta folyamatosan a *Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század* című könyvsorozat teszi közzé betűhíven és elemzésekkel együtt, lásd az iménti irodalomjegyzékben: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/sorozatok/rmde/>

12. MINTÁK, BEL- ÉS KÜLFÖLDI EREDETŰ SZÖVEGÁTVÉTELEK

A drámaíró tanárok – bevett korabeli szokásként – gyakran alkalmazták egymás iskoláinak vagy más szerzetesrendnek gyakorlatában élő drámaszövegeket. A ferencesek és a minoriták több esetben például a jezsuiták színdarabszövegeit, allegóriáit és szcenikai megoldásait vették alapul vagy fordították anyanyelvre. Példa: a minorita Jantsó Ferenc *Mauritius Nap Keleti Császár kivégzése Foka vérengző pogány által* című bizánci történelmi tragédiája (Kézdivásárhely-Kanta, 1776) pontos átvétele a jezsuita Kereskényi Ádám *Mauritius tsászár* című szomorú játékának (Kassa, 1767; kiadta: *Jezsuita iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 4/1, 1992, 707–769; letölthető:

https://szovegtar.iti.mta.hu/site/assets/files/24835/rmde_xviii_4_1_1992.pdf). A dráma cselekménye: Mauritius császár kapzsiságból veszni hagyta 12.000 katonáját. Álmában megjelent neki az Isten. A kárhozattól való félelmében bűnhődik: Fokas elfoglalja Konstantinápolyt, Mauritiust kivégezteti, de 3 kisfia életben marad. De Fokas fia, Camillus átáll Mauritius mellé, akit apja börtönbe vettet. Camillus öngyilkos lesz. Fokas kivégezteti Mauritius mindhárom fiát és a fejüket felmutatja az apának, aki halála előtt őszintén megtér.

Az ókori görög színházból ARISZTOPHANESZ (Kr. e. 446–386) komédiái, AISZKHÜLOS (Kr. e. 525–456), SZOPHOKLESZ (Kr. e. 496–406) és EURIPIDESZ (Kr. e. 480–406) tragédiái ismertek voltak az újkori Magyarországon a tudós ARISTOTELESZ (Kr. e. 384–322) drámaelmélete, *Poétika* című könyvével együtt. A reneszánsz és barokk kori drámaszövegek előzményeit, mintáit az ókori római irodalomból Titus Maccius PLAUTUS (Kr. e. 254 k.–184) és Publius TERENCEUS Afer (Kr. e. 185–159) művei jelentették. Az újkori jezsuiták közül

Jacob MASEN (1606–1681), Anton CLAUS (1691–1754) és Nicolaus AVANCINUS (1612–1686) említendő. Anton Claus a hazai XVIII. századi katolikus színházi színjátszás különösen kedvelt szerzőjének számított, ezért a jezsuiták, piaristák, ferencesek és minoriták gyakran fordították és játszották a színdarabjait. Avancinus műveit színház- és drámaelméleti kézikönyvként is forgatták. Plautus *Menechmus* című darabját a piarista Dugonics András fordította magyarra 1766-ban, majd 40 esztendővel később Szegeden még inkább hazai környezetbe ültette át. A hazai SHAKESPEARE-kultuszt Szerdahelyi György Alajos (1740–1808) jezsuita esztétikaprofesszor, egyetemi tanár indította el. A jezsuita Faludi Ferenc (1704–1779) ókori történeti drámáját, a *Caesar Egyptusban, Alexandria földjén* című játékot Giulio CORDARA művéből dolgozta át. Mellettük a nyugat-európai barokk és a korai klasszicista drámairodalom remekei, elsősorban a francia MOLIÈRE (Jean-Baptiste Poquelin, 1622–1673) és a kortárs itáliai Pietro METASTASIO (1698–1782) alkotásai, témakörei és zsánerei szolgáltak mintaként, amiket leggyakrabban szerep- és helységnevek megváltoztatásával, népi elemek, szólás- és közmondások beiktatásával tettek a magiszterek jellegzetesen hazai előadásává. A legsikerültebb hazai Plautus-, Terentius- és Molière-utánérzések a piarista színházhoz köthetők.

Szinte minden akkor ismert Plautus-komédiát bemutattak latinul. Leginkább a „magyar Plautus”, SIMAI KRISTÓF (1744–1833) átültetésében anyanyelven, továbbá Terentius-tól hét előadást láthatott a közönség. Simai művei a hivatásos színpadon is igen népszerűek voltak. Simaitól a *Gyapai Márton, feleség-féltő gyáva lélek*, az *Igazházi* és a *Váratlan vendég* klasszikussá váltak. Plautus *Mostellaria* darabja és Benyák Bernát *Filargusa* nyomán írta Simai a *Váratlan vendég* című vígságos játékát, amely két szövegváltozattal maradt fenn (Kecskemét, 1772–1777, Kassa, 1789; kiadta: *Piarista iskoladrámák*, RMDE XVIII. sz. 5/2, 2007, 385–539.)

A hivatásos színházi színjátszás hajnalán, Kassán, 1790-ben nyomtatták ki Simai Kristóf tollából az *Igazházi, egy kegyes, jó atya* című, 13 jelenésből álló komédiát. A darab német eredetű, Aloysius Friedrich BRÜHL (1739–1793) *Der Bürgermeister [A polgármester]* című vígjátékának pontos fordítása. Csupán a szereplők kaptak magyar elnevezést és néhol Simai kicsit bőbeszédűbbé vált. A mű azzal vált híressé, hogy Pest-Budán Kelemen László színtársulata 1790. október 25-én ezzel a darabbal kezdte meg pályafutását. (Kiadta: *Piarista iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 5/2, 2007, 541–627.)

Az egyik legterjedelmesebb és dramaturgiai szempontból legsikerültebb bibliai drámát a piarista BENYÁK Bernát írta *Joás, Judea királya* (Szeged, 1770) címmel. Az ószövetségi

Krónikák II. könyve 22–23. fejezete, mint fő forrás mellett Plautus *Hetvenkedő katonája* (*Miles gloriosus*) is hatással volt a szerzőre. (Kiadta: *Piarista iskoladrámák*, RMDE XVIII. sz. 5/1, 2007, 33–117.)

A szintén kiváló piarista drámaíró, PÁLLYA István (1740–1802) *Ravaszy és Szerencsés* darabjával a dán drámaíró, Ludvig HOLBERG (1684-1754) nyomán alkotott. (Pintér Márta Zsuzsanna kiadásában: *Piarista iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 5/2, 2007, 109–195.)

Avancinus drámájából született a minorita KNÁISZ Mihály *A kölcsönös szerelem bilincse* című tragédiája, amelyet Miskolcon látott a közönség 1763-ban. (Kilián István munkájaként kiadta: *Minorita iskoladrámák*, RMDE XVIII. század 2., 1989, 319–332; <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/minorita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k/>)

Újdonságnak számított, hogy a dráma- és regényíró Dugonics András (1740–1818) és Simai Kristóf már női szereplőket is a történeteikbe írtak, de a szenvedélyes szerelmi históriákat kerültek. A szeretet és a barátság fontossága szinte minden darabban megjelent.

A drámafordítók jelentős mértékben előmozdították a magyar nyelv ügyét a felvilágosodást megelőzően, a XVIII. század első felétől.

Molière-átiratok:

A minorita Jantsó Ferenc rendezte komédia, a *Kintses Naso bált rendez* (Kézdivásárhely-Kanta, 1774) és annak szinte azonos variánsa, a jezsuita ILLEI János *Tornyos Péter* című vígjátéka (Komárom és Pozsony, 1789) egy szabad Molière-adaptáció. Mintája és forrása Molière *Le Bourgeois Gentilhomme* ~ *Az úrhatnám polgár* komédiája: szó szerinti átvétel sehol sincs, csak a komikum lényege és fordulatai s egyes jelenetek közösek.

(Kiadások: Jantsó Ferenc: *Kintses Násó bált rendez*, *Minorita iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 2., 1989, 681–740; <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/minorita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k/>; Illei János: *Tornyos Péter*, *Jezsuita iskoladrámák*, RMDE XVIII. sz. 4/1, 1992, 445–499. https://szovegtar.iti.mta.hu/site/assets/files/24835/rmde_xviii_4_1_1992.pdf)

Simai legsikerültebb Molière-adaptációja a *Gyapai Márton, feleség-féltő gyáva lélek* című háromfelvonásos komédia. Először a budai Várszínházban 1792-ben mutatták be, majd Debrecenben (1799), Kolozsvárott (1812) és Szatmárban (1813) látta a közönség. A Gyapai-vígjáték nem iskolai előadásra készült. A komédia Molière *Sganarelle* (*Sganarelle ou le Cocu imaginaire*, – *Sganarelle, vagy a képzelt szarvak*, 1660) című vígjátéka alapján keletkezett prózában, saját szólásokat, közmondásokat és stíluseszközöket alkalmazva. A Héderváriék háza előtt játszódó színdarab cselekménye: Hédervári uram házában Hédervári és lánya, Rosina és gondviselő asszonya, Magda beszélgetnek, melyből kiderül: Rosina Szemereit

szereti, de apja Kompódi fiának szánja, akinek jövedelme jobban megfelelne az atyai elvárásoknak. Rosina a házasság gondolatára elájul, miközben elejti szerelmese képét. Gyapai Márton erre azt hiszi, hogy Rosina meghalt, és élesztgeti. Ezt Gyapainé az ablakból látja, és azt véli, hogy az ura megcsalja. Megtalálja Szemerei képét, és azt gondolja, hogy férje Rosinával szerelembe esett. Csodálja Szemerei képét, a háttérből pedig Gyapai titokban nézi a feleségét, közben egyre dühösebb lesz, mert azt hiszi, hogy az asszony megcsalja. A helyzet heves vitára indítja a Gyapai házaspárt. A következő felvonásban Szemerei uram és Bendik nevezetű éhes szolgálója egy hosszúra nyúlt vadászat után hazaérkezvén, Rosina és étel után keresgélne, amikor Szemerei meglátja, hogy Gyapai az ő képét hordozza, valamint, hogy akitől a képet kapta, az az ő felesége, vagyis Gyapainé. Szemerei erre elájul, mert azt hiszi, hogy Rosina közben hozzámert Gyapaihoz. Gyapainé ápolja és beviszi magához az ájult Szemereit. Eközben Gyapai apósa, Beregi uram nyugalomra és okos nyomozásra inti vejét, mert nincs elég bizonyíték arra, hogy a felesége megcsalta. De a heves lelkű Gyapai meglátja feleségét és Szemereit, amikor amaz megköszöni, hogy segített neki az ájulásakor. Gyapai és Szemerei egymás szemébe nézve morognak. Gyapai elmondja Rosinának, hogy a felesége Szemereivel milyen barátságosan él. Rosina pedig azt véli, hogy Szemerei hirtelen lett hozzá. Gyapai vívódó monológja zárja a felvonást. A záró felvonásban Rosina megígéri apjának, Hédervárinak, hogy ahhoz megy feleségül, akit ő szeretne, mivel azt véli, hogy szerelmese megcsalja. Majd Magdával beszélget, amikor Szemerei megjelenik, és felindultságukban egymáshoz vágják jegygyűrűiket és mindent, amit egymástól kaptak ajándékba. (Szemerei ugyanis azt hiszi, hogy Rosina szívből hozzá akar menni Kompódihoz; Rosina szerint Szemerei pedig Gyapainéval csalta meg.) Gyapai karddal és pisztollyal a színre lép. Szemerei ezt nem érti, Gyapai pedig gyáván nem meri sem lelőni, sem leszúrni Szemereit. Gyapai és Rosina határozottan kéri Szemereit, hogy hagyja békén Gyapainét. Magda közbe lép, mert szeretné lezárni a perpatvart: megkérdezi Szemereit, aki szerint Gyapai el akarta venni Rosinát. Hogy került Szemerei képe Gyapainéhoz? Gyapainé elmondja az igazat: nem csalta meg a férjét Szemereivel, csak segített neki, erre Gyapai és neje kibékülnek. Közben Rosina is rádöbben, hogy Szemerei nem esett szerelembe Gyapainéval, de ő már – apja nyomására – az ifjabb Kompódinak ígérte magát. Az idősebb Kompódi belép és elmondja, hogy a fia – akarata ellenére – Kikirits Pál leányával eljegyezte magát. Hédervári beleegyezik, hogy Rosina, a lánya Szemerei felesége legyen.

(Pintér Márta Zsuzsanna sajtó alá rendezésében kiadta: *Piarista iskoladramák*, RMDE XVIII. század, 5/2, 2007, 629–666. A Boldog Özséb Szintársulat előadásában lásd:

https://www.youtube.com/watch?v=ZspTVmumTSE&list=PLLk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=7).

13. SZÍNPADTECHNIKA ÉS SZÍNPADKÉPEK, DÍSZLETTERVEK

Az iskolai színjátszás tere igazi színházi tér volt, mert a legtöbb gimnázium és akadémia rendelkezett színházteremmel és scenikai berendezéssel: világítás, színházi függöny, díszletek, jelmezek, megemelt nézőtér, tűz, víz és lőfegyverek alkalmazása, stb. A barokk iskolai színpad kedvelte a cselekményhez hű jelmezt, a színes kellékeket és díszleteket, az ízléses és allegorikus módon kifejező színpadképeket. Cesare Ripa *Iconologia* (1613) című műve alapján az Antonius Hellmayr-féle *Institutio* poétikai fejezete több mint száz allegorikus szereplő jelmezét és kellékét veszi számba. A reneszánsz és a barokk korban általánosan alkalmazott emblémák kiemelt hatást tettek a drámák szövegére, színpadképére és jelmezeire. Az összes közép- és felsőoktatási intézményre kötelező jelleggel jóváhagyott jezsuita **Ratio Studiorum** (teljes címe: *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu*, Róma, 1599) szabályozta az iskoladrámák előadását is. Meghatározta a dramaturgiai képzések fontosságát, az előadások gyakoriságát és évenkénti számát. A tanrend elsősorban a nevelési célzatú darabok bemutatását preferálta. A lány szerepeket mutálás előtt álló fiúk játszották, a drámaíró tanárok általában kerültek a női szerepeket. A liturgikus ruhák és tárgyak használatát még a misztériumjátékokban is ritkán engedték meg. Fő- és középnemesi, valamint egyházi mecénási forrásokból a jezsuita és piarista kollégiumoknak meg volt az anyagi forrásuk, hogy fény- és hangtechnikával, huszonöt-harminc jelmezes katonaszereplő felvonultatásával és más látványos elemekkel emeljék a színdarabok színvonalát. Emellett különösen víz, tűz, füst és néhány esetben lőfegyverek (puskák és ágyúk) alkalmazására vannak adataink, továbbá halálfigurák (*Mortēs*), festett alakok (*Pigmæi*), árnyképek (*Umbræ*) és tűzhelyek (*Pyratæ*) jelmezébe öltözött diákok is felléptek. Sok tanuló szerepnév nélküli katona, udvarnok, táncos, vadász, futár és mutatványos (*Jocastæ*) szerepében gazdagította az előadások cselekményét.

A szimbolikus kifejezésmód háromféleképpen jelent meg az iskolai színjátékokban:

1. az allegóriák hús-vér emberként való szerepeltetésével szöveges szerepben, a cselekmény aktív alakítójaként;
2. az allegóriák, istenek, tulajdonságok a Chorus tagjaként léptek fel az egyes felvonások között, vagy az allegória énekelt szereppel megjelent a játszódó cselekmény bizonyos perceiben;

3. a színpadképeken és díszleteken, díszletterveken; gyakran alkalmazva a verbális és a figurális megjelenítést egyaránt alkalmazó **emblematicus** kifejezőmódot. E módszerek segítették az iskoladráma **exemplummá**, azaz **példázattá** válását.

A barokk színház scenikai előkészítésének, megvalósításának és a korszakban elmaradhatatlan allegóriák képi, érzékletes ábrázolásának legfontosabb eszköze a díszlet, és annak terve a maga sajátos képi ábrázolásaival. Magyarországról a legteljesebb, 66 főlíó terjedelmű díszletterv-gyűjtemény Sopronból, a jezsuita kollégiumból maradt fenn az 1710 és 1728 közötti esztendőkből. A fennmaradt színes ábrázolások vallásos, mitológiai és világi témájúak. Többségében diadalszeker-, oltár-, templom-, növény-, madár-, gyümölcs-, hajó- és tengerábrázolások, triumphus-jelenetek láthatók. Az arany, ezüst, vörös és zöld szín dominál. A díszlettervgyűjtemény II. és III. részében fellelt képek nagy részét – Knapp Éva szerint – a bécsi jezsuita kollégiumban 1710-ben előadott *Sacer Hymeneus de profano amore victor in S. Amalia, Flandriae Patrona* című iskoladráma bemutatóján használhatták fel.

A soproni díszlettervgyűjteményt kiadta és az emblematicus kifejezőmódot elemzi:

- *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*. Ed by József JANKOVICS, preface by FAGIOLO, Marcello, studies by KNAPP, Éva and KILIÁN, István, iconography by BARDI, Terézia. Enciklopédia iushing House, Budapest, 1999.
- KNAPP Éva: *A soproni jezsuita díszlettervgyűjtemény*. In: *A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére*. Szerk. DEMETER Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2003, 173–196. Gyűjteményes kiadása: KNAPP Éva: „*Judit képit én viseltem*.” *Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok*. Budapest, 2007. (Irodalomtörténeti füzetek, 162.), 106–146.
- KNAPP Éva: *Emblematicus kifejezőmód az iskoladramákban*. In: *Iskola és színház – School and Theatre. Az iskolai színjátszás múltja és jelene – School and theatre in the Past and Nowadays*. Szerk. KEDVES Csaba–NAGY Júlia. Gradatio, Miskolc, 2002. (CD-ROM)
Olvasható: <http://regi.magvarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/drama2002/ea/knappm.htm>
Gyűjteményes kiadása: KNAPP Éva: „*Judit képit én viesltem*”, i. m., 2007, 68–105.

Néhány példa a színpadképek közül:

Apollo: a művészetek és tudományok istene, a fényes Apollo, a görög mitológiában Phoebus, akinek győztes szekerét a fenséges sas húzza. Feje körül a napsütés arany aurája ragyog. A kutatás Juno győztes harci szekerének tartja az ábrázolást:

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 213, nr. 69.

Pierre Aveline (1656–1722): Bacchus temploma

A reneszánsz Donato Bramante (1444–1514) építész tervei alapján készült a római Tempietto di San Pietro in Montorio. Valószínűleg ezt másolta Giacomo Torelli (1608–1678) díszlettervező a saját Bacchus-templom képére. A Torelli-kép pedig Pierre Aveline számára szolgált példaként a soproni gyűjteményben fennmaradt alábbi képhez. A színes ábrázolás alsó részén Polissa, a király lánya koronát tesz a Bacchus tiszteletére rendezett énekverseny győztesének, Nisónak a fejére:

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 271, nr. 110.

Az alábbi allegorikus színpadkép felső részén **Abend Morgenstern**, azaz az Esthajnalcsillag, a mitológiai Venus (szerelemistennő), a keresztény Szűz Mária és az **Invidia**, azaz a Gyűlölet ellentétét mutatja. Az Esthajnalcsillag trónja fénylő csillagokból áll, a Gyűlölet kígyói az emberi szívet marják. A kép alsó részén puttók tartják a Habsburg császári koronát és dinasztia (ezzel Ausztria) vörös-ezüst-vörös címerpajzsát, amely napkorong közepén ragyog. A szekér virágai, gyümölcsei és a termőföld Ausztria termékenységét szimbolizálja:

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 215, nr. 70–71.

A **Habsburg Birodalom allegóriáját** mutatja az alábbi kép: a győztes császár és egyben hadvezér Apollo, azaz a Fényisten képében, érthetően napkorongban ragyogva bevonul egy négylovas szekéren. Gazdagon díszített, teátrális boltív alatt húzza szekerét a négy ló, az uralkodó dicsfényben trónol rajta. Allegorikus-mitológikus figurák szállnak alá győzelmi szerkerekben. A kép alján a négy kontinens allegóriája látható: balra Európa koronát visel a fején:

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 133, nr. 27.

Concordia: az Egyetértés szimbóluma, aki a kezében jogart tart és feje fölött két puttó tart egy gyűrűt:

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 219, nr. 73.

A Tűz allegóriáját a kutatás örögábrázolással vagy a rossz lelkiismerettel (*Conscoentia mala*) állítja párhuzamba, mert a figura derekán egy kígyó csavarodik körbe, vállain ijesztő alakok néznek, és mindkét kezében fekete zsákot tart, amely robbanóanyag lehetett:

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 147, nr. 34.

A jó uralkodó allegóriája: a trónon korona és jogar látható az erőt és uralkodói hivatást szimbolizálva. A motívum vlsz. vagy egy dinasztikus házasságkötésre utal, vagy két királyság közötti békekötést ábrázol. A kép tetején két sas látható, amely utalhat a Habsburg-dinasztia címerében található kétfejű sasra. A két sas vörös védőpajzsot tart az országot jelképező trón fölé. Az üres trón a *Maiestas Domini* jelképe is egyben:

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 159, nr. 41.

A bécsi Favorita császári kertben előadott színdarab képe. A nyitó- és záróbalett ábrázolását mutatja a kép. Ebben az esetben nem színpadképről van szó, hanem egy **valóságos kertről**, ahol az udvari ünnepek színi előadásait tartották:

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 277, nr. 113.

Díszes kert szökőkúttal: a fennmaradt gyűjteményben sok kertábrázolás maradt meg, és az alábbi kép közülük a legkidolgozottabb. Középpontjában a barokk kert szokásos építményei láthatók: szökőkút pavilonnal, melynek boltívét korinthoszi oszlopok tartják. A képet ciprusok szegélyezik:

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 195, nr. 60.

Asztali dísz gyümölcsökkel és madarakkal; a kutatás itáliai párhuzamokat ismer:

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 248, nr. 99.

A vallásos tartalmú színdarabok kosztüm- és kelléktervei igazodnak a templom szakrális teréhez. A barokk templomok oltárépítményeit és ikonográfiáját idézik az **Eucharisztia-ábrázolások:**

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 87, nr. 4.

A Megváltás allegóriája 1. – Szent sír arma Christi-ábrázolással:

az alábbi kép egy nagyheti szent sírt ábrázol. Architektúrája a linzi (Felső-Ausztria) jezsuita templom 1683-ban készült főoltárának szerkezetével mutat rokonságot. A kép felső részében „arma Christi”-jelenet látható: az angyalok Jézus Krisztus szenvedésének eszközeit tartják a kezükben, azaz keresztet, oszlopot, szivacsot, létrát, töviskoronát és Veronika kendőjét. A kép közepén két angyal hódol a szenvedés kelyhe fölött.

A színpadképhez kapcsolódó linzi jezsuita előadásban Ausztria és négy szövetséges provinciája Krisztus szenvedésének eszközeivel, mint megszentelt fegyverekkel, legyőzi a keresztény hit ellenségeit, a pogány törököket (az előadás történeti háttére Bécs 1683-as török ostroma és megvédése).

Az emblemikus oltárkép-szentsír felirata: *Angeli Pacis amare flebat ~ A Béke Angyala keservesen siratta:*

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 85, nr. 3.

A Megváltás allegóriája 2. – A lélek megmentése:

A színpadkép a Linzben, 1684-ben előadott *Passio Christi forium contra hostes Christianitatis* című darabhoz készült. Jelentése: egy imádságra kulcsolt kezű haldoklót egy angyal tart és Charon hajója viszi át a túlvilágra. A csónakot csontváz képében a Halál vezeti. Az angyal a keresztre feszített Krisztusra mutat. A feszület feletti kronosztichont (1707) rejtő felirat tanító jellegű: „HoC DVce MorlentI”, azaz „Az ő vezetésével legyen haláloed.” A biztos sziklaparton, a paradicsom, azaz a menny kapujában a szívében tőrrel átszúrt Fájdalmas Mária áll és várja az érkező lelket. A közbenjáró Mária (Maria Advocata) képe alatt a *Marla Coeleste LittVs Dat* felirat hirdeti a bizonyosságot: a Mennyei Mária partot ad.

A boltívben olvasható az emblematikus-allegorikus kép mottója: *sIC beneDICetVr hoMo: psal[mus] 117, 4*, azaz „Így áldatik meg az ember”, benne a nagy betűk által adott kronosztichon az 1707-es évszámot mutatja.

A kép forrása: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, 1999, 89, nr. 5.

14. *MUSICALIS ACADEMIA* – ÉNEK, ZENE ÉS ALLEGORIKUS KIFEJEZÉSMÓD AZ ISKOLADRÁMÁKBAN

A vokális és instrumentális zene elválaszthatatlan volt a több felvonásos, barokk előadásoktól. Az iskoladrámák énekeinek és zenei betéteinek kottái egy-két kivétellel nem maradtak fenn vagy ismeretlen helyen lappanganak. Csupán a privigyei piarista gimnázium 1694. évi nagyheti, *Amor Amore Animae Crucifixus* című misztériumjátékának kottája ismert Gupcsó Ágnes zenetörténész kutatása szerint. Kottát a drámaprogramok sem tartalmazzak. Zeneszerzőről két esetben tudunk az adott előadás színlapjáról: 1.) FERDINAND TOBIAS RICHTER bécsi udvari komponista a szerzője a Pozsonyban, 1688-ban, Habsburg I. József koronázása évfordulóján bemutatott jezsuita Szent István-drámának (címe: *Filius viva imago Paternae Pietatis et Glorice – Dominus Stephanus Ungariae Rex piissimi et gloriosissimi parentis Geisæ*); 2.) MARTINUS FRANCISCUS TALLSZKI pedig a *Hymenaeus* című játék muzsikáját komponálta Nagyszombatban, 1725-ben. A misztériumjátékok népének-típusdallamokra utalnak a nótajelzésekben, lásd erről bővebben a dramatikus népénekeknél és a misztériumjátékoknál írtakat: Seplasia 4. jegyzet, III. és XI. fejezet.

Viszont a *musica, musicalis academia, Symphonia Musicorum, Chorus, Chori Musici* kifejezések és szerepnevek bizonyosan énekelt vagy hangszeren előadott részeket jelentettek. Gyakran a rendezői utasítások vagy a szövegkörnyezet utal hangszerek (leggyakrabban tuba, kürt, dob, orgona) alkalmazására vagy táncolásra. Tudjuk, hogy a korabeli színpadon a zene nemcsak betét, hanem szerves része volt az előadásnak. Az allegorikus és mitológiai szereplők mindig énekeltek, legtöbbször az énekkar (*Chorus, In Choro Musico*) tagjaként léptek fel. A *Musici* szerepnév minden bizonnyal énekes és hangszeres együttest jelöl. A táncra való utalás (*Sartores*) ugyancsak zenei betétre enged következtetni. A színlapokon a szereplők felsorolásánál olvasható, hogy az egyes szereplő melyik szerepet és melyik szólamban: *discantista* (továbbiakban: diszkantista), altista, tenorista, basszista énekelte. Az éneklő szereplők mindig a *Prologus*ban, az egyes felvonások (*Actus*) vagy jelenetek (*Scena*) között megszólaltatott *Chorus*-tételben, végül a darabzáró *Epilogus* során léptek fel.

Az allegorikus-zenés bukolika példája (Vác, piarista gimnázium, 1736):

Szólammegjelölést sem ad az alábbi dramatikus-allegorikus bukolika színlapja, de a szereplők allegorikus formája és a cselekményleírás arra enged következtetni, hogy a *musica* elengedhetetlen része volt az előadásnak. A pásztori idill és a vergiliusi pásztornevek

elsősorban a karácsonyi misztériumjátékok keretében éltek tovább a barokk kori színpadon, lásd a történeti betlehemesekről szóló fejezetet: Seplasia 1. jegyzet, V/1. Amellett a következő darab is e csoportba sorolható: *Felix Galateæ cum Alexi connubium*, azaz Galatea és Alexis szerencsés házassága címmel Althann Károly Mihály (1702–1756) érsek, váci püspök, egyben boroszlói kanonok, császári és királyi udvari tanácsos tiszteletére 1736-ban *sub Allegoria bucolico Dramate exhibitum* mutatott be egy színjátékot a váci piarista gimnázium poétikai és retorikai osztálya.¹ A dramatikus eklogasorozat Althann püspöki kinevezése (1734. december 20.) után két esztendővel hangzott el. Az allegorikus bukolika lényege, hogy vergiliusi pásztori idill közben játszódik a cselekmény, és egy-egy pásztor – mint allegorikus szereplő – jelenti a valós és egyben aktuális történeti esemény egy-egy szereplőjét vagy intézményét. A négyoldalas, latin nyelvű váci periocha kilenc ekloga tartalmát és szerepneveinek jelentését (*Analysis Allegoriæ*) tárja elénk. Az előadás mottóját és egyben *Argumentum*át az ismeretlen szerző az ószövetségi Ozeás próféta könyvéből választotta: *Sponsabo Te mihi in fide – Eljegyezlek téged magamnak a hitben.* (Ozeás 2,20). Misztikus eljegyzésről szólt tehát az előadás, a barokk kori szokásoknak megfelelően többféle síkon. Az ókori görög és római bukolikus költészetből ismerős pásztoroknak, Galateának és Alexisnek esküvője jelképezte egyrészt Isten és az ő választott főpapja, Althann Károly Mihály lelki jegyességét, erre utal az Ozeás-mottó is. Másik jelentését a színlap zárásaként olvasható *Analysis Allegoriæ* adja meg:

- *Pan Pastorum DEUS – pro Augustissimo Imperatore*
- *Daphnis – pro defuncto Eminentissimo Michaeli Friderico ab Althann*
- *Alexis – pro Excellentissimo Michaeli Carolo ab Althann*
- *Galatea – pro Diæcesi Vaciensi*
- *Corydon, Mospsus, Lycidas, Melibæus, Amintas, Alphisibæus – Pro Pastoribus Gregis Oecumenici*
- *Damon cum suis ostentumque visu horribile persecutoribus – pro Romanæ Ecclesiæ.* (*Analysis Allegoriæ*. In: *Felix Galateæ*, [1736], pag. 4.)

Alexis pásztor bejelenti tehát Althann Károly Mihály főpásztort, menyasszonya, Galatea pedig az ő váci egyházmegyéjét. Daphnis az elhunyt Althann Frigyes Mihály püspököt, a darabban megtisztelt főpap nagybátyját szimbolizálta az iskolai színpadon. Az *I. Ecloga* szerint Galatea megözvegyült, amikor Daphnis elhunyt, és siralmak között könyörgött

¹ Az előadásról készült színlap kiadási adatai és lelőhelye: *Felix / Galateæ cum Alexi connubium*. Budæ, Typis Joannis Georgii Nottenstein Typographi, [1736]. (Piarista Központi Könyvtár, Budapest, P 33/8/14//26.)

Periandrusszal Pánhoz, a pásztorok istenéhez, hogy szüntesse meg ezt az állapotot. Így fejezi ki a drámaíró-költő, hogy Althann Frigyes Mihály váci főpásztor meghalt, és az egyházmegye az uralkodóhoz fordult új vezetőért. A *II. Ecloga* kezdetén Alexis megszemlélte a nyáját Melibaeus és Alphesibeo kíséretében. Damon vezetésével egyszerre egy borzalmas szörnyeteg érkezett a színpad közepén lévő erdőbe. Alcidis szertartásszerűen megölte a szörnyet. Ezt a dicsőséges tettet Alexis, a leendő püspök Alphesibeussal, az egyik pásztorral elmondta a színpadon ugyancsak theokritoszi–vergiliusi pásztor képében megjelenő Pan [Pán] pásztoristennek, azaz Habsburg III. Károly királynak. A *III. Ecloga* Damon vérengzésben nevelkedett, ártatlan legyőzőjéről elmélkedik. A *IV. Eclogában* Amintas, Corydon, Mopsus, Micon, Lycidas és Mænalaos egy idilli környezetben megszólaltatják a pásztorsípot, ahová hirtelen Damon rontott be szörnyeivel. Az *V. Eclogában* szeretettől lelkesülve összejöttek a nyáj pásztorai és Melibæussal Alexishez fordultak, aki a pásztorok panasz szavát meghallgatta és megvigasztalta őket. Erre a pásztorok mesterüknek kiáltották ki Alexist. A *VI. Eclogában* Pan, azaz a főkegyúri joggal rendelkező király Periandrussal sietett Galateához, hogy deklarálja Galateának Alexisszel való esküvőjét. A *VII. Eclogában* szép zene kíséretével (*dulcibus recreatur symphoniis*) a színpad felső részén ábrázolt felhőkből babérkoszorú ereszkedett alá, miközben Damon megint megtámadta a többi pásztort. A pásztorok mindezt titokban jelentették Melibæusnak. A *VIII. Eclogában* Amintas, Corydon, Mopsus, Micon és Lycidas semmi biztos hírt nem kaptak Alexis győzelméről. Éppen fájdalmukon elmélkedtek, amikor odafutott hozzájuk Melibæus, és hírt adott Damon szerencsés legyőzéséről. A pásztorok ismét Alexist deklarálták vezetőjüknek. Mindannyian a győztes Alexishez járultak gratulálni. A drámaprogramon az utolsó jelenetként megörökített *Ecloga Novissima* zárásaként a pásztorok megtapsolták Galatea és Alexis nászát.

III. PÉLDÁZATOK AZ ISKOLADRÁMÁKBÓL

1. A NYELVTANOKTATÁS ISKOLA-PÉLDÁJA: *AZ A B C HARCÁRÓL*

- A darab szövegét kiadta VARGA Imre (szerk.): *Protestáns iskoladrámák* (RMDE XVIII. század, 1/2.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 1327–1341. Olvasható: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/protest%C3%A1ns-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-ii/>

Az egyetemes és a magyar történelmet az iskolai színi előadásokon keresztül tanulták meg a korabeli növendékek. Ugyanezt lehet elmondani más tudományokról, többek között a nyelvészetről is. A gimnázium felső évfolyamait jelentő poetista és a retorista osztályok diákjainak háromhavonta declamatiót kellett bemutatniuk, amelyekben filozófiai, nyelvészeti és költészettani viták is színpadra kerültek. A grammatika szemléletes, élményszerű oktatásának gyümölcse a *Komédiás vers az ABC-ről (Versus Comoediales de Alphabeto)* című játék, amelyet a sárospataki református kollégium diákjai vittek színre 1792-ben. Az egy jelenetből álló darabban 18 szereplő lépett fel, akik között – az iskoladrámákban szokásos Király és Katona mellett – a témának megfelelően a Doctor, az M, Y, B, N, J és a P betűk is oktatták a növendékeket. Az ismeretlen tanárszerző – a kor szokásainak megfelelően – a vizsga alkalmából megverselte az ABC betűit, és tanítványai előadták declamáció keretében. A felező 12-es verselésben olvasható darab során az ABC betűi két csoportra oszlanak és csatába vonulnak egymás ellen. „A” és „B” kapálni mentek, de „B” kevesellte az elemőzsiát.

Úgy is lett, mert az „A” amíg oda jára,
Addig gondot viselt a „B” önmagára,
Mert a galuskát hányta mind hasára,
Az elmenő „A”-nak nagy bosszúságára. (53–56. sor)

Az „A” visszatérése után a betűk hada két részre oszlott:

Az „M”, „N”, „O”, „P”, „Q” a „B”-hez állottak,
Többiek táborba az „A”-val szállottak,
És hogy addig meg nem szűnnek, így szólottak,
Míg a „B” vitézi nem lesznek halottak. (81–84. sor)

Más szereplő meséli el a darabban a csatát, melynek során száz hordónyi vér folyt, hiszen még ágyúgolyók is süvítettek. A küzdelem, egyben játékos tanítás és vizsgáztatás vége a kibékülés volt, a vers zárásaként utalás arra, hogy „Még egy próbát teszünk mához esztendőre, / Ha juttat az Isten arra az üdőre.” (322–323. sor) Az iskolai latinitás tükre a

Katonák szerepszövege: „Coelum ég, Stella Csillag etc. – Nosza, ne piszmogjunk, rohanjunk reája! Vermis Féreg etc.” (181–183. sor)

2. MESTERSÉGVETÉLKEDÉS

- A *Vargaműhely, a tunyák oskolája* című komédiát Demeter Júlia munkájaként kiadta: *Piarista iskoladrámák* (RMDE XVIII. század 5/2.), Budapest, 2007, 1149–1198; Kiss Katalin munkájaként: *Iskoladrámák, i. m.*, 1995, 387–422; gyakorlati kiadása Brutovszky Gabriellától: *Komédiák I.*, 2015, 64–97, lásd: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4591/>.

Vargaműhely, a tunyák oskolája címmel a veszprémi vagy a trencsényi piarista gimnáziumban a XVIII. század végén mutatták be a legismertebb mesterségcsúfolót. Szövegét a jezsuita Anton Claus írta, fordítója ismeretlen. A három felvonásos komédia cselekménye: Okosdi vargamesternek két fia van: az egyik fia, Ferkó az apjával, Cseressel és Durvával dolgozik a szagos és kemény fizikai munkát igénylő, mindenki által lenézett foglalkozásnak számító vargaműhelyben; a János nevű másik gyermeke pedig diákéletet él, tanulhat. De az egyik társával, Stomfaxszal együtt kicsapják az iskolából és hazatér, de dolgozni a műhelyben sem akar. Időközben kiderült, hogy János nem önként hagyta el a deákságot. A dráma tanulsága szerint a helyzet megfordul: az eddig a műhelyben dolgozó fiú elmehet az iskolába és élvezheti a boldog deákéletet, a kicsapott fiúnak pedig dolgoznia kell a műhelyben. Az erkölcsi tanulságot a vígjáték zárásaként Okosi vargamester mondja el:

„Gyerekek, íme, láthatjátok most, hogy jár az olyan gonosz deák, ki tunyaságban, henyélésben vesztegeti el az üdőt, a szülőit mégis azzal hitegeti, hogy ő jó deák. Előbb-utóbb világosságra jön a hazug ravaszság, de bezzeg gonosz lesz annak a díja! Kerüljétek azért a tunyaságot és a hazugságot, mert különben ti is majd vargaszéken fogtok nyargalózni!”

A mesterségvetélkedés körébe sorolható a minorita Miklósi Ambrus *Stolander procator és négy mesteremberek a diétán* című drámája (1774), amelyben a varga, a szabó, a tímár és a fazekas áhítozik az elsőségért, de a buta és a vargák iránt részrehajló, parasztból „Esztelentziás” címre hallgató úrhatnám Stolander ügyvéd mégsem tud dönteni.

Kiadta KILIÁN István: *Minorita iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 2., 1989, 613–679.
Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/minorita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k/>

3. A GARABONCIÁS ÉS A KINCSKERESŐ-MOTÍVUM

- A tárgyalt színdarabok kiadási adatait az adott játék bemutatása után adjuk meg.

A kollégiumi diákélet színes világába viszi a nézőt Hagymási Imre (eredeti nevén Czibula András, 1746–1804) *Garabontzás László* című komédiája, amelyet a váci piarista gimnázium grammatista, szintaxista és retorista osztályának diákjai prezentáltak 1775. augusztus 13-án. A középkori vágánsokra emlékeztető, igazából a népi hitvilágból eredeztethető garabonciás diák alakja összekapcsolódik az imént említett György deákkal, ugyanis Borka ámítója vénasszony-fiatalító varázslatokat tud kiolvasni egy nagy könyvből. A klasszikus garabonciás diák figurája is könyvből olvassa ki mérhetetlen tudományát, előtte tizenhárom évet tanult az ördögtől, azonkívül sárkányon és kakason képes lovagolni, az ellenségeinek szemét kifolyatja és vihart tud támasztani. A piarista Hagymási Imre diákhőse viszont ennek az ellenkezőjét teszi, tehát valójában nem garabonciás, csak tettetli magát, hogy Gondolom nevű kis falujának népét megrémítse. A komédia cselekménye: Kárvallott Marci parasztnak negyven forintját szolgálja, Csintalan Pista ellopta, így annak keresésében bús és komor kedvvel fáradozik. Marci a pénzt visszanyeri egy rongyos diák által, aki, hogy nyomorult életét boldogabbá tehesse, Garaboncás diáknak nevezte magát. Nem is hasztalanul tette, mert ugyanabban a faluban Garabontzás László kántorrá lesz, Pistával ellentétben, aki később megbűnhődik gyalázatos tetteiért. A *Garabontzás*-komédia esetében egy vérbeli tandrámáról beszélhetünk, amelynek lényegét a lopást elkövető Pista mondja ki az előadás zárszavaként: „De bizony már semmi bajom sincs, azonban kenteknek elsőbe jóakaróját köszönöm! Ti pedig ifjak, tanuljatok ’s példát vegyetek az én szerencsétlen sorsomról, mely nagy gyalázatban és veszedelmekben szokta azon ifjú magát keverni, aki mindjárt ifjúságának zsengejében a fertelmes lopásra adja magát!” A másik tanulság: gimnáziumi, didaktikus előadás lévén *Garabontzás László* az eseménysor végén jó útra tér, és maga is az iskolamesteri-kántori (ludi magister) hivatást választja. (A darab szövegét Pintér Márta Zsuzsanna közölte: *Piarista iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 5/1., 2002, 897–934. Gyakorlati kiadása Brutovszky Gabriella munkájaként: *Komédiák I.*, 2015, 64–97, lásd: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4591/>.

Filmfelvétel a Boldog Özséb Színtársulat előadásában: <http://t.ly/dxYDM>,

konkrétan: https://www.youtube.com/watch?v=0R9RzyPsIRU&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=6

A minorita színpad pellengérré állítja a garabonciás diák alakját és ezzel ér el humoros hatást. Ennek eklatáns példája Jantsó Ferenc rendezte komédia, a *Kintses Naso bált rendez*

Kézdivásárhely-Kantából, 1774-ből. (Kilián István kiadásában olvasható: *Minorita iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 2., 1989, 681–740;

<https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/minorita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k/>)

A hiszékenységet, a féktelen és okatlan kincskeresést, a kincsőrző szellemekben való hitet és más babonásokat figuráz ki az ismeretlen szerző *A Kincskapáló* című komédiája. A színjáték az Európa-szerte ismert kincskereső mese-motívumokból építkezik nem fordításként, hanem eredeti munkaként. A „Mulattságos Játékot” az erdélyi Kolozsvár vagy Gyulafehérvár jezsuita kollégiumában írhatták, Székesfehérvárott és egy szövegvariánssal Sárospatakon biztosan bemutatták 1767-ben. A darab a jezsuita iskoladráma elvilágiasodását mutatja, amely egyre erősebb volt az 1750-es és 1760-as években. A 16 felvonásból álló vígjáték rövid tartalma: Kálmán úrfi tisztelete megrendült édesapja, Kénts (Kincs) Demeter úr iránt (annak elvakult kincskereső szenvedélye miatt), és ravasz szolgájával, Fitódival eldöntik, hogy megleckéztetik őt. Az apa mit sem sejt az egészből, gyanútlanul éppen azokat jutalmazza meg, akik a legjobban becsapták. (Kiadta: *Jezsuita iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 4/2, 1995, 353–394; letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/r%C3%A9gi-magyar-dr%C3%A1mai-eml%C3%A9kek-xviii.-sz.-iv/>; gyakorlati kiadása Brutovszky Gabriellától: *Komédiák 1.*, 2015, 109–137; lásd: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4591/>.)

4. SZERELMI TRAGÉDIÁK (PL. PHAEDRA-TÍPUS) ÉS A VÉNLÁNYCSÚFOLÓ

- A tárgyalt színdarabok kiadási adatait az adott játék bemutatása után adjuk meg.

Az iskolai színpadon kevés szerelmi drámát mutattak be, mert féltek attól, hogy az ifjúságot téves utakra vezetheti. Az egyik legmegrendítőbb szerelmi tragédiát a minorita Kertsó Cyriák írta *Leoninus és Leonina* címmel és Kézdivásárhely-Kanta (Háromszék vm.) gimnáziumában „Azon Iskola béli Nemes Ifiakkal Theatromi alkalmatossággal meg mutattatott” 5 végzés keretében, 7 megnevezett és számos névtelen szereplővel 1773-ban. Fiktív főhőse Leoninus római császár. Cselekménye: Leoninus császár feleségül akarja adni a lányát, Leoninát kedvelt udvari emberéhez, Charillushoz. Leonina azonban Meandert szereti, akivel a menyegző éjszakáján Szicíliába szöknek, de mindkettőjüket elfogják. Meandert száműzik, Leonina viszont – Charillus közbenjárásával – bántatlanul kiszabadul a börtönből. De továbbra sem nyugszik bele a Charillusszal tervezett esküvőbe, titkon visszahívja Meandert, azzal hogy ölje meg vetélytársát, míg ő az apjával végez. Charillus azonban jobb fegyverforgató, mint Meander, így Leonina kétségbeesésére nem Charillus, hanem Meander

marad holtan a színpadon. Az apagyilkos Leonina bosszút áll kedvese megöléséért, törével leszúrja Charillust, majd magával is végez. A darab kulcsmondata: „Az igaz szeretet, csak a kitűzött célját követi, nem gondol sem Istenre, sem emberre, sem származásra, sem jótetre...” (Kiadta: *Minorita iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 2., szerk. KILIÁN István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 437–492.

Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/minorita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k/>)

Az iskolai színjátszás igen gyakran alkalmazott népi motívumokat. A vénleánycsúfolás, különösen farsangfarka idején, nagyon aktuális volt minden korszakban. Ennek egyik legsikerültebb barokk kori példája a *Borka asszony és György deák* című, kétszereplős komédia, melyet Kertso Cyriák minorita tanár vetett papírra és állított színpadra a háromszéki Kanta (ma Kézdivásárhely külvárosa) gimnáziumában 1773-ban, az imént említett *Leoninus és Leonina* tragédia borzalmaival feloldandó közjátékként. A darab cselekménye: a rút és meglehetősen koros Borka asszony mindenképpen férjhez akar menni, és az elegáns és fiatal György deákért mindenféle praktikát elvisel, csak hogy övé lehessen. A korabeli iskola latin műveltségét György deák szavai őrzik: „aki férhez akar menni, csávába kell annak ülni”, de Borkának ez sem használ. Ezért a szélhámos György deák megreszeli a sóvárgó hölgy kiálló fogait, majd Galenus írása szerint készített festékekkel bepingálta, és gyógyszerként megetetett a vénkisasszonnyal egy macskát. Eközben kiderül, hogy a negyven esztendeje viselt konty megnyomta Borka fejét, ezért azt köszörűkövön kell hegyesíteni, végül Borka fejét is köszörűlni kell, amelynek megoldása: „én itt elől, a két kezemmel ugyan húzom a kontyot, kend pedig hátul üsse az utójomat” (fenekemet). A György deák kezében minden jelenet elején feltűnő könyv és az abból való kiolvasás már a garabonciás jellegzetességet mutatja. (Kilián István kiadásában: *Minorita iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 2., 1989,

493–507. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/minorita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k/>; népszerűsítő közzététele: *Iskoladrámák*, 1995, 205–220. A Boldog Özséb Színtársulat filmfelvételét lásd:

<http://t.ly/dxYDM>;

konkrétan: https://www.youtube.com/watch?v=ZipV7nDFyrw&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=2)

SZATHMÁRI PAKSI SÁMUEL (†1774), a sárospataki református kollégium poetista praeceptora a szerzője a Pandora és az *Elvádolt ártatlanság* című drámának, amit Sárospatak (1773), a felföldi Losonc (1786) és dél-erdélyi Déva (1794) közönsége látott. A mitológia világába kalauzolja a nézőt és az olvasót. Az öt jelenésből álló kettős tragédia főhőse Phaedra, aki beleszeretett a mostohafiába, Hyppolitusba, de ő nem viszonzta Phaedra érzelmeit. A mostohaanya bevádolta Theseusnál az ártatlan Hyppolitust és a tanáccsal elítéltette és

megölette. Phaedra öngyilkos lett. Diana, a vadászok istennője kérésére Aesculapius, az orvosok istene feltámasztotta az ártatlan ifjút. Ebben a drámában ugyanúgy, mint a forrásként szolgáló másik Szathmári Paksi-játékban, a *Pandorában* (1773), Aesculapiushoz járul szerencsét próbálni a Bolond Kevély, a Nagyravágyó, a Borbeteg, a Szerelem Betege, a Siket, a Himlőhelyes és a Nevendékeny Leány. A darab a római Publius OVIDIUS Naso (Kr. e. 43 – Kr. u. 17) *Metamorphoses (Átváltozások)* című hexameteres mítoszgyűjteménye és a római PLUTARKHOSZ (46/48–125/127) *Párhuzamos életrajzok* című műve első részének hatását mutatja. A Hyppolitust elítélő tanácskozás és az iskoladrámákban gyakran feltűnő Morio a szerző invenciója. (A *Pandora és az Elvádolt ártatlanság* olvasható: *Protestáns iskoladrámák*, RMDE XVIII. sz. 1/2. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/protest%C3%A1ns-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-ii/>)

5. TÁRSADALOMKRITIKA AZ ISKOLAI SZÍNDARABOKBAN ÉS EGY KONZULTÁCIÓS DRÁMA

- Bővebben: KILIÁN István: *Iskoladráma és társadalomkritika*. Vigilia, L (1985), 8. szám, 609–616. Letölthető: https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1985_08_facsimile.pdf#page=3

Jelentős eleme az iskoladrámáknak a társadalomkritika. A fősvénységet állítja pellengérré a Dúsgazdag és a szegény Lázár moralitás 1646-ból (lásd: Seplasia 1. jegyzet, V/2). A fősvénység és a gőg miatt szól a **szálláskereső József** Betlehemben, a kantai minorita betlehemes játékban (1732 előtt, teljes kiadását lásd: Seplasia 1. jegyzet, V/1. fejezet):

JÓZSEF: Gazda, könyörgök az égnek, a földnek drága Urára,
Adj szállást, egy éjnél többre mi úgyse maradnánk!

FOGADÓS: Még éjjel sem kaphatsz, vándor, ingyenes ágyat.
Hogyha fizettél egy napi szállást, nyitva a házam!

JÓZSEF: Gazda, könyörgök, hallgass rám, és egy helyet adj csak!

FOGADÓS: Mondd, fecsegéssel mit akarhatsz itt te elérni?
A fogadómba belépni te nem fogsz ily nyomorultan!

JÓZSEF: Jaj, be kegyetlenek ők! Az aranyba temetve a lelkük!
És a szegényt csak messzire űzik, bárhol a földön.
Semmije sincs, a büszke kapuk meg mind becsukódnak,
Hogyha a szálásért sír. Fényes aranyra kinyílik.
Gögös a gazdagság. A szegénységet be' dicsérik,
Ám igazából senki s' akarja a pénztelen éltet.
A pénz istennője a földön mennyire ismert,

S temploma gyakran sűrű tömjénfüstbe beúszik.
Semmi se fáj úgy, mint a szegénység itt e világon.
Bármit elérhet a gazdag, a koldus meg csavaroghat.

Az 1759 nagypéntekén Csíksomlyón előadott ferences passiójáték Prologusa kemény szavakkal ostromozza a jelenlévő tömeget. A bűnök közül kiemeli a fősვნისეგ, az uzsorakamatot, a szüntelen kocsმázást, a bujaságot, a házasságtörést és a képmutató imádságot. Kiemeli: az ember a bűneivel Jézus Krisztus kínjait növeli. A szöveg a csíksomlyói passiójátás (lásd: Seplasia 2. jegyzet, III–IV. fejezet) fő célját szolgálja: a nézőket bűnbánat-tartásra inti. (A szöveget Tömösvári Emese gondozásában mai helyesírással kiadta: „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogatok...!*”, 2003, 419–422.)

Földnek oszlopai ma mind megrettennek,
Erős kősziklák is ezen megrepednek,
Csak az acélszívű és barom emberek
Krisztusnak halálán semmit sem keseregnek.

Mert némelyek mindennapi hál'adások:
A dtateremtette s mindenféle szitkok,
Mosdatlan beszédek, villámló nagy átkok,
Gutaütés, ördög és mennykőhullások.

Mások rác templomban naponként áldoznak [kocsմába járnak]
Mondván: dicsértessék szent neve Jézusnak,
A Jézus hírével addig pohároznak,
Míglen egy ugyan nagy disznyót vásárolnak.

Krisztus haláláról ti sem emlékeztek,
Mérgező áspiskígyó természetű nyelvek,
Mellyel, mint egy törrel másokat megöltök,
Hírekben s nevekben megbecsteleníttek.

Bizonyára tük is semmit sem gondoltok
Krisztus halálával, hamis dúsgazdagok,
Ebül gyűlt sereggel élő uzsorások,
Kik a szegényeknek vérét kiszípjátok.

Hát, a fennhéjázó, büszke szemöldekek,
Aztot kérdem, vajon Krisztusnak tetszenek-e,
S haragtartásban kik szüntelenül élnek,
Mások előmenetelén nagyon irigykednek.

Kiváltképpen Krisztust elfelejtik,
Kik buja étellel rúttal fertéztetik,
Lelkeket, testeket megböcstelenítik,
Pellengérbe illő asszonyok és férfik.

Rút paráznaságot elrendelő szemek,
Kabalák módjára hinnyogó személyek,
És házas ágyakat fertéztető ebek,
Mint ménesek után vigyázó öszvérek.

A szent házasságnak szép palástja alatt,
Férjete ágyába, kik szültök sok fattyat,
Minden paráznáknak vetitek az ágyat,
Oly nagy gonoszságra már éreztek vágyat.

S hát, kik szent életnek álnok képe alatt,
Juhbőrbe takarva tápláltok nagy farkast,
Mit mondok, sőt, híres és böcstelen kurvák,
Vajon kesergitek Krisztusnak halálát?

S kik böcstelen hússal kenyért vásároltok,
Mert a pártátokat ebül eladtátok,
S cégéres módjára utcákon sétáltok,
Kivájjandó szemmel sokat hunyorgattok.

Tü is, elrejtett festetlen ágyasok,
Kik ifjak s vének ágyát ostromoljátok,
Kik belőle tesztek bűdös kecskebakot,
Bujaság sarába turkáló rút disznyót.

S hát Krisztus halálán tü siránkoztok,
Kik csevegő szarkák beszédében vagytok,
És viseléstekben mint a kopár majmok,
Öltözetben pedig éppen arcátlanok.

S magatok megént a Krisztust feszítitek,
Két nagy latrok közé felhelyeztetitek,
Mint a Kálvárián, nagyobb ként töletek
Szenved áldott Jézus, aztot meghiggyétek.

Hát guzsalyasba gyűlt denevér leánkák,
Éjjeli nagy baglyok, szép sovány szűz kurvák,
Vajon fonástok közt a Krisztusnak haját
Nem de nem tépitek, fűjvén veres zsoltárt.

Hogy azért az ilynek eszükre jöjjenek,
Ezen szent nap után vétkezni szűnjenek,
S véteknek mocskából többet ne egyenek,
Hanem a Krisztusról megemlékezzenek!

Nagy György *Konok pereskedők* (1780) című, három actusból (felvonásból) álló komédiáját a marosvásárhelyi református kollégium diáksága mutatta be. Dramaturgiai szempontból a

konzultációs dráma jellemző példája: tanácskozások sorozatából áll, összefügg a korabeli retorikai szabályzatokkal. A vígjáték a kor bírósági gyakorlatát parodizálja. A darabban lekenyerezik a bírókat, ügyészeket, jegyzőket és ülnököket (assessorokat) egyaránt. Velük együtt trágár beszédű piaci kofák, gavallérok, dámák, tolvajok pörösködő nemesek és parasztok, hitelezők és cigányok jelennek meg a színen. A komédia cselekménye nem összefüggő, de moralitásszerű tükröt tart a mindenkori társadalom elé. (Kiadta: *Protestáns iskoladrámák*, RMDE XVIII. sz. 1/1, 1989, 647–746, letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/protest%C3%A1ns-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-i/>; *Iskoladrámák*, 1995, 271–385.)

6. MITOLÓGIA ÉS MULATTATÁS: BACCHUS A XVIII. SZÁZADI KOLLÉGIUMOKBAN

1. A *Bakhus*-komédiát Varga Imre tette közzé: *Pálos iskoladrámák* (RMDE XVIII. század, 3.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 141–212. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/p%C3%A1los-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-ki%C3%A1r%C3%A1lyi-tanint%C3%A9zm%C3%A9nyek-katolikus-papneveld%C3%A9k-sz%C3%ADnj%C3%A1t%C3%A9kai/>
 2. A Neptunus és Bacchus vetélkedése vígjátékot Varga Imre adta közre: *Protestáns iskoladrámák* (RMDE XVIII. század, 1/2.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 1371–1400. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/protest%C3%A1ns-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-ii/>
- E két vígjáték összeollózott szövegét lásd e jegyzet Függelékben!
3. GALUSKA László: *Tükör vagy görbe tükör?* Pont Kiadó, Budapest, 2020.

Bacchus figurája az egyik legkedveltebb alakja az iskolai színjátszásnak. Érthető, hogy a lakodalmaktól és maskarás, csúfos felvonulásoktól hangos farsang nem múlhatott el a bor és a mámor ókori istenének megidézése nélkül. Német nyelvű párhuzama a húshagyókeddi *Fastnachtspiel*, pl. Mainzban. Bacchusról Magyarországon dramaturgiai és scenikai, továbbá textuális szempontból a legsikerültebb komédiát **Bakhus** címmel elsőként Tokaj-Hegyalja történelmi borvidékén, a sátoraljaújhelyi (Zemplén vármegye) pálos gimnázium színpadán mutatták be 1765. február 19-én, húshagyókedden. A kétfelvonásos, a hat prologistával együtt összesen 20 szereplőt megmozgató darabot a huszonhét esztendő Borss Dániel pálos szerzetestanár rendezésében adták elő, őt tartják a komédia szerzőjének is. Szövegét Boldog Özséb rendjének másik tanára, Táncz Menyhért *Actiones Scholasticae* című kéziratos drámagyűjteménye (Sátoraljaújhely, 1766–1767) őrizte meg, együtt az *Omnia vincit amor* című darabbal, amelynek közjátéka a népszerű és már több színjátszókör által előadott **Kocsonya Mihály házassága** című komédia. A pálos Bacchus-darab valójában az antik, görög–római mitológia isteneit parodizáló farsangi bohózat, végén Bacchus, a mámoristen meghal. Darabbéli halála a másnap, hamvazószerdán kezdődő negyvennapos nagyböjt győzelmét hirdeti a farsang felett, de csak az adott évben. A farsangi Bacchus-játékok nagy

népszerűségnek örvendtek a XVII–XVIII. század katolikus és protestáns iskoláinak színpadán: több mint harminc alkalommal szórakoztatták a közönséget a boristen történeteivel. A színpadi bacchanáliák eredete a középkorba nyúlik vissza, mert a bor és a víz, a böjti és a farsangi ételek *certamen*jeit (színpadi vetélkedéseit) és a különböző allegorikus szereplők vitáját (vesd össze a Seplasia 2. *Theatrum Sacrum*-kötetben közölt égi pör-jelenetekkel) idézik és emellett a *consultatio* műfajának hatása is élhet e műben. E sátoraljaújhelyi istenparódia első felvonása az Olümposzon játszódó isteni per, amely – Mars hadisten és Pluto pokolfejedelem tiltakozása ellenére – úgy dönt, hogy a saját fiára, a mámoristenre féltékeny Jupiter vesse ki Bakhust a halhatatlan istenek sorából. A második részben Bakhus már földi otthonában haldoklik, mert vízkórságban szenved. A Borbély, Esculapius és Machaon szereplése a korabeli orvoslást és a különböző betegségek gyógyítását figurázza ki a szaknyelv alkalmazásával. Venus és Apollo rövid szerepeltetése pedagógiai célzatú, ugyanis a szerzők nem akarták ismertetni a serdülő ifjú szereplők előtt a bor és a szerelem közötti összefüggést, valamint a művészet és tudomány istenének sem illet éppen egy iskolában Bakhus mellé állnia, holott más hagyomány szerint a boristen serkentője a múzsáknak és a muzsikának.

Az otthonosság érzetét kelti a tokaji, a sátoraljaújhelyi és ungvári borospince emlegetése. A népi elemek gyakorisága mellett a sátoraljaújhelyi *Bakhus*-vígjáték a *commedia dell'arte* műfajára emlékeztet. Egy felszabadult játékot visz színre merész improvizációkkal, bohózatba illő és vaskos, nem egyszer sikamlós népi elemekkel, harsány szcenikai effektusokkal. Ezzel együtt a görög-római mitológia szépségeibe is bevezette a kétszázötven esztendővel ezelőtti diákszereplőt és a mai nézőt egyaránt. Az előadást a XXI. századi diákszereplő és néző számára elsősorban a közmondások szépsége és néha vaskos mivolta teszi élvezetessé és felejthetetlené. Amikor Jupiter féltékeny a fiára, Bakhusra, akkor a boristen felteszi a kérdést: „Nem, de nem a páva nem szégyenli, ha fiának hasonló fényességű tollai nevednek? Avagy bánja-e az hattyú fiának egyenlő fehérségét?” (*Bakhus*, 78–80. sor). Apja válasza: „Egy büdös babuták istene a Nap, a Hold és a csillagok istenével, Jupiterrel vetekedni akar.” (179. sor) A „Jupiter farából kiesett” (242. sor) Bakhus előtt az örök ellenség, Neptunus lett a „pacalmosogató isten” (230. sor), aki azzal érvel, hogy ő öntözi a bor forrását jelentő szőlőt. Apollo „ostoba, korpavelejű Bakhusként” (381. sor) illeti az ítélet előtt álló társát. Végző menedékként Bakhus a feleségét, Ariadnát hívja a „Lölköm bimbója” és a „lankadt szeretetemet élesztgető cserfa taplóm” megszólításokkal (399–400. sor). Az igazán vaskos mondások akkor hangoznak el, amikor atyja már kivetette Bakhust a

halhatatlan istenek sorából. Otthonukban Ariadna így kiált kelletlen szolgájának, Bertának: „Ördög szekerebe való! Kilenc városbul kicsapott lélek, kurva! A Sátán tömlöcébe való! Várj csak, kutya ágyából esett ringyója, megtanítalak [...]!” (735–738. sor)

A *Neptunus és Bacchus vetélkedése* című, négy szakaszból álló – saját műfajmeghatározása szerint – „komédia játék”-ot a sárospataki református kollégium diákjai mutatták be 1792 körül. 27 tanuló varázsolta a nagyhírű falak közé a két fő ellenfél, Bacchus és Neptunus *certamenje* köré írt tandarabot. Szövege a *Virágos kert* című kéziratban maradt fenn, amely Sárospatakon előadott református iskoladrámákat őrzött meg. A didaktikus, minden bizonnyal farsangi játék cselekményét e szavakkal foglalja össze az *Argumentum*: „Neptunus és Bacchus, Jupiter két fia egymással vetélkedik, hogy melyikük az előbbre való. A piactérről minden rendű és rangú, életkorú és foglalkozású embert Jupiter tanácsába hívnak, hogy nyilatkozzanak: a Víz vagy a Bor a fontosabb?” Elsőként az Öreg szól, aki a bor mellé áll, mert az öregember a reszkető térdeit borral egyengeti télen a pincékben. Ezek után Neptunus pokollal fenyegetőzik, akit Bacchus megnyugtat: a pokolban ingyen kocsmá lesz! Az Ifjú színre lépése az iskolai előadások sajátossága, aki szerint:

A sok bűdös halak laknak a vizekben,
Ússzon az én nyelvem a boros csebrekben. (123–124. sor)

A Kisfiú szerint a bornak jobb a színe, tehát azt kell szeretni, sőt a *praeceptor* (tanító) is erre szavazott. Neptunus ezek után rákérdez a fürdővíz fontosságára, mire a Kisfiú meggondolja magát. A víz istene továbbra is félti a gyermekeket a bor által gerjesztett buja szerelemtől. Az Első (szűz) Leány a bor mellé áll, mert abban fürdik, azzal főz. A Második (szűz) Leány is Bacchus mellett szólal fel, és elmondja, hogy naponta nyolc palackkal is megiszik, mert

„Ha a gyenge szüzek jó bort nem innának,
Tudom, hogy egy hétre nyárfákká válnának.” (185–186. sor)

A Harmadik leány viszont a vízhez pártol, mert rútnak találja a részeg lányt; csak akkor fog inni, ha majd szoptat. A Negyedik Lány ugyancsak Neptunust élteti, mert a bortól rosszul volt, és azt sem vette észre az ágyban, hogy otthagya a szeretője. Mire Bacchus felkiált:

„Az ilyen ostobák soha el nem kelnek,
Mind holtig pártában nyaralnak, telelnek!” (255–256. sor)

Mercurius a Rétort és diákjait hozza a színpadra, az egyes osztályokból felvonulnak a declinisták, konjugisták stb. A harmadik szakaszban a hadsereg jön: az Első Katona a bort és „pályinkát” már régen szolgálja. A Második Katona is szüntelenül bort iszik és mellé pipázik. A Gazdag is bort iszik, a vizet a bűdös körmű vargának hagyja. A Szegény ember a víz mellé

áll, mert azt a pocsolyából ingyen is megkapja. Nereus szerint a bor végzetbe viszi az embert, tehát nem szabad inni. A Hajós is a víz mellé áll, mert a vízi utakon zajlik a kereskedelem: a dámáknak frígiai kelméket és indiai gyöngyöt szállít; a Halász is Neptunus mellett perorál. A Szakács azt kéri, hogy béküljenek ki, mert a konyhában mind a vízre, mind a borra szükség van. Itzik zsidó kocsmáros megemlékezik arról, hogy Mózes vizet fakasztott a kősziklából, de „Felsőbb mindig a jó édes hegyaljai, / amelyet nem hoztak Kánaán halmai.” (393–394. sor) Kiderül, hogy Itzik vízzel keverve adja el a bort, ezért Bacchus megveretné a kocsmárost, Jupiter pedig a szakállát akarja levágtatni. Az Első Poroszló büntetésből ütlegetni kezdi a kocsmárost, de a Kis Bíró vet véget Itzik verésének és ítéletet hirdet: ha még egyszer vízzel keverve adja el a bort, akkor levágják a szakállát. A záró, negyedik szakasz szerint az Első Vénasszony a csap és a lopó mellett szól, és ezek után Jutka nevű rokona úgy berúgott, hogy héber betűket írt a lába. A Második Vénasszony lába megháborodik a víztől és eltávolodik a Bodrogtól. Az ekkor fellépő Mercurius megfenyegeti őket, hogy Kháron nem viszi át a részegeket a Styxen az alvilágba. Jupiter végül mind Bacchust, mind Neptunust megdicséri, mert szerinte a vízre és a borra is szükség van. A Kis Bíró viszont Neptunus mellé áll, neki gyémántos koronát hozat, Bacchusnak pedig szőlőfaboronát.

E **consultatióban** az igazi iskolai hagyományt a harmadik szakasz előtti, utólag beszúrt rész jelenti, amikor Mercurius diákokat és az egyes tudományok és művészetek képviselőit állítja elé. A Syntacticus azt mondja, hogy

„Nékem a tudományt, ha beadnák a borba,
A tudós Neposszal ülhetnék egy sorba.”

A Rétor az ókori nagyságokkal érvel, az iskolai környezetben egy igazi szónoklattani tanszöveget mond el:

RHETOR [SZÓNOK]:

Tisztesség és becsület minden orátoroknak és magamnak is, de mindenkinek elméjét sok muszka mérföldekkkel felülmúló ész látok abba a sima nyelvű fülbemászóba, aki a bort így dicsérte meg: Vinum acuit ingenium, az elmét élesíti a bor. Mily megbecsülhetetlen hasznú légyen a bor, mert valamiképpen ha már a tüzet eleveenségében megtartja, úgy a bor a gyomor természeti melegségének táplálója, az inak lankadtságának elűzője és az elme köszörűje és Sleifere. Az alacsony földön folydogáló és a bortermő felhuzakodott hegyekre fel nem mászható szintelen víz pedig ezekkel ellenkező dolognak szerzője. Tudták ezt nyilván a bárdolatlan perzsák is, kik midőn valamely nagy dologhoz akartak kezdeni, igen okosan legelőször is a palackokhoz nyúltak. Tudta ezt a görög versszerzőknek üstökös csillaga, Homérusz, aki minden reggel a jó finom borból felhörpöntett egy pintes üveggel. Tudta Ennius és ama erkölcsöket formáló hómó, a bölcs Cató. De Horatius is a bort nem hiába dicséri, mert attól melegítetett a versírásra véri. Ha pedig ezeknél is több tanút kívántok,

járlatok el a korcsmákat és fogjátok tapasztalni, mint el vannak kopva az ajtók küszöbjei, mely simák a boros kancsók szélei, s mely nehezen tartják a rovassókát a fogasoknak szegjei. Melyekből úgy tetszik ki, mint vas hegy zsákból, hogy a bor a víznél sokkal becsesebb. Becsülettel ma halljátok azért vizek. Elmondám. (264. sor után)

A Musicus ugyancsak Bacchust védi:

Bornemissza nincsen a kórusba,
Ha bort nem tud innya, rút a muzsikája.
Servus, jó Neptune, Bacchussal maradok,
Mivel a jó hangba általa haladok.

Az Astrologus ellenben Neptunust pártolja, mert szerinte a víz termeli, növeszti a szőlőtőkét, amelyek nélkül üresek a pincék. E tandarab minden prűdéria és szenteskedés nélkül bemutatta az ifjúságnak a bor és a mulatozás jó oldalát is, de gimnázium révén, a végén a víznek kellett győznie.

A minorita Kertsó Cirják latin-magyar komédiája, az *Erdélyországban való borsűkéről* (Kézdivásárhely-Kanta, 1773) ugyancsak az Actus Bacchanalisticus tárgykörébe tartozik. Alapja a Bakhus iránti féltékenység és egy tényleges erdélyi borhiány; szerepnevei beszédesek: Epulo (lakomarendező), Ebrietas (Részegség), Uxor Epulonis (a lakomarendező felesége), Venus, Potander (Nagyivó), Edander (Nagyevő), pincemester, szakács és az intő példával előljáró Angelus Costor (Őrangyal). (Kiadta: *Minorita iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 2, 379–436, nr. 10. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/minorita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k/>)

IV. HISTÓRIA A BAROKK ISKOLAI SZÍNPADON

A témakör monografikus feldolgozásai bőséges szakirodalommal:

1. VARGA Imre–PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon: magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2000.
2. PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*. Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2019.

Színház- és neveléstörténeti összefüggésben:

1. NAGY Júlia: *Keresztény Herkulesek*. In: *School and theatre in the Past and Nowadays – Az iskolai színjátszás múltja és jelene*. Szerk. NAGY Júlia–KEDVES Csaba. Academia Ludi et Artis, Miskolc, 2002. CD-ROM
A világhálón: <http://regi.magyarorszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/drama2002/ea/schmiklim.htm>
2. NAGY Júlia: *Történelemoktatás drámajátékkal: 18. századi történelmi drámák a jezsuita nevelés és oktatás szolgálatában*. Iskolakultúra 2003, 3. szám, 110–121.
3. NAGY Júlia: *Az iskolai színjáték a 18. századi nevelés-oktatásban*. Iskolakultúra 2004, 1. szám, 41–49.

1. A BAROKK KORI MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELEMOKTATÁSRÓL

A barokk iskoladrámák ezres nagyságrendben számolható, jelentős hányadát a történelmi tárgyú színjátékok tették ki. Az ókortól egészen a XVII. század végéig tartó időszakból számos régió, például bibliai országok, továbbá Perzsia, Hellasz, Makedónia, Róma, Örményország, Bizánc, Gót Birodalom, Frank Birodalom, Német-római Császárság, Lengyelország, Litvánia és Magyarország történetének eseményeiből választották ki témáikat. Trónviszályok, megtérés-történetek, ókeresztény és japán jezsuita mártírdramák és kiemelten keresztény hősi királyok, hadvezérek és egyházi személyek élettörténete jelentették a feldolgozott témaköröket. Az előadások célja elsősorban pedagógiai-didaktikus szemléletű volt, ezért nemcsak a történelmi tárgybeli tudást akarták elmélyíteni, hanem a színpadon bemutatott történelmi események erkölcsi tanulságot nyújtottak, a színpadon győzedelmeskedő hősök követendő példákka váltak. A tényszerű tudás átadása mellett az előadások a nevelést is szolgálták. Ennek érdekében a színdarabíró-rendező tanárok az alkalmazott egyetemes és magyar történelmi összefüggéseket fiktív eseménysorral vagy a cselldrámákra jellemző fordulatokkal színezték ki. A jezsuiták által kipróbált és megalkotott, de más rendek és felekezetek által is hosszú ideig alkalmazott *Ratio Studiorum* (1599) elterjedése után a színdarabok jelentették a középiskolai történelemoktatás keretét. A protestánsok – kevésbé intézményesített formában – a XVII. század végétől nagyobb súlyt helyeztek a történelemoktatásra. A katolikusok a bécsi egyetemen hozták létre az első történelmi katedrát. A Habsburg Birodalom területén ezt tette általánosabbá a Nagyszombatban, 1735-ben Franz Wagner tollából napvilágot látott *Rudimenta Historica, Sive Brevis, facilisque Methodus*

Juventutem Orthodoxam notitia historica imbuendi, pro gymnasiis Societatis Jesu című, hat kis kötetből álló értekezés, miszerint a bécsi udvar óhajára a jezsuita iskolákban el kellett kezdeni történelmet tanítani. A korabeli, véglegesnek szánt nevelési szabályzatot és konkrét tantervet – a korábbiak nyomán ugyancsak 1735-ben – Franz Molindes jezsuita tartományfőnök írta alá *Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum Societatis Iesu editus* címmel, amely megadta a tananyag vázlatos elrendezését is. Ezzel a történelem bevonult a jezsuita gimnáziumok oktatási rendjébe. A piaristáknál is csak 1747-ben vezették be a rendszeres történelemoktatást, amelynek első gyakorlati példáját Kácsor Keresztély (1710–1792) piarista tanár adta 1752-ben. Mindezek mellett az egyetemes és magyar történeti témájú színdarabok előadása ugyanolyan rendszerességgel folytatódott minden hazai középiskolában, mint 1735 előtt.

Történeti szempontból kiemelten fontos, hogy a már említett drámaprogramok kivétel nélkül feltüntetik az előadott színdarabok forrását: többnyire a *Biblia*, a *Martyrologium Romanum* és a *Commemoratio Romanae Ecclesiae* című alaplunkák és kalendáriumok. Az egyéni szerzők közül leggyakrabban Ovidius, Horatius, Herodotos, Thukydides, Valerius Maximus, Antonio Bonfini, Baronius Caesar, a holland Vitus Beringius, a jezsuita Albertus Biedermannus, a pálos Sethus Calvisius, továbbá Stephanus Brodarics, Nicolaus Sanderus, Istvánffy Miklós és a kortárs jezsuita Pray György művei jelentették a szellemi muníciót a színdarabíró tanároknak. A jegyzet függelékében illusztrációként közöljük a Szent László és Salamon konfliktusáról, valamint Zrínyi Miklósról szóló drámaszövegeket. A történeti tárgyú, magyar történeti előadások közül kiemelkednek a magyar szentkirályok, István és László tetteiről szóló színdarabok, valamint a törökellenes harcokat bemutató drámák.

2. TÖRTÉNELEMOKTATÁS, SZÍNJÁTSZÁS ÉS FŐÚRI MECENATÚRA ÖSSZEFÜGGÉSE

A XVII–XVIII. századi iskolai színjátszás során bemutatott történeti játékok konkrét témaköre és az iskola mecénásának személye és élettörténete több esetben összefügg. A barokk kori magyarországi fő- és középnemesség jelentős része, továbbá városi magisztrátusok, valamint főpapok és kanonokok számottevő összegekkel támogatták az oktatási intézmények művészeti életét.

a. Esterházy Pál nádor és alapítványa

Bővebben:

- KNAPP Éva–TÜSKÉS Gábor: *Esterházy Pál és az iskolai színjátszás*. In: *Az iskolai színjáték és a népi dramatikus hagyományok*. Szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna–KILIÁN István. Debrecen, 1993, 19–45.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Ünnep és teatralitás. Esterházy Pál nádorra választása*. In: *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Szerk. ÁCS Pál. A szerző munkatársa: BUZÁSI Enikő. Olvasószerkesztő: SZÉKELY Júlia. MTA BTK ITI–Reciti Kiadó, Budapest, 2015, 459–476. http://www.iti.mta.hu/Esterhazy_kotet/Esterhazy.pdf
- MEDGYESY S. Norbert: *Esterházy Pál nádor alapítványából bemutatott iskoladrámák (1713–1773)*. In: *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás, i. m.* 2015, 477–494.
Világhálón: http://www.iti.mta.hu/Esterhazy_kotet/Esterhazy.pdf

Közülük a legkiemelkedőbb és egyben hosszú távú kultúratámogató tevékenységet Esterházy Pál (1635–1713), 1681-től haláláig a Magyar Királyság nádora, 1687-től a Német-római Császárság birodalmi hercege folytatta, aki költőként (*Mars Hungaricus* Zrínyiről és 1663–1664-es hadjáratáról) és egy kantátasorozat, a *Harmonia caelestis* (Bécs, 1711) szerkesztőjeként is ismert.

A későbbi nádor diákkorában, az 1640-es évek elején maga is szereplője volt több színjátéknak a nagyszombati jezsuitáknál, leghíresebb és egy festménnyel is emléket állító fellépése Gabriel Dietenshamer *Judit* című bibliai drámájának címszerepe volt. Nádori beiktatási ünnepségén Sopronban, 1681-ben a jezsuiták egy mártírdramát mutattak be Szent Pankráciusról. A későbbi nádor 1675-ben mind Nagyszombatban, mind Sopronban alapítványt tett, amelyből a legkiemelkedőbb irodalmi teljesítményt nyújtó diákokat évi ezer forint összeggel jutalmazták. A hagyomány a jezsuita rend feloszlatásáig, 1773-ig tartott, az ezt megelőző esztendeig folyamatosak a prémiumosztások. Esterházy Pál alapítványa abban volt rendkívüli, hogy halála után is évtizedeken keresztül biztosította a jutalomosztás anyagi alapját. Amíg élt, a nagyszombati előadásokon részben, a soproni jezsuita gimnáziumi bemutatókon szinte kivétel nélkül jelen volt az adományozó. Knapp Éva számításai szerint az előbbi városban a színi előadások 19%-át követte jutalmazás, a nyugat-dunántúli város esetében ez 18%-osnak mondható.

Az előadások periochái a címdalukon minden esetben megemlítik a prémiumosztás tényét, ezen felül néhányszor a drámaprogram függelékeként a kitüntetett diákok névsorát. Néhány színlap *Iskolabéli hartzokban győzedelmeskedő iffiak (in Arena Literaria Victorum; Hymenaeus*, jezsuita kollégium, Nagyszombat, 1725) érdeméről szól, de a verseny lefolyását nem közli. Korabeli szokás szerint a mecénás – a még életében előadott drámák során – a Prologus és az Epilogus során lépett színre allegorikus alakban. A nádor esetében halála után az Epilogusokban legtöbbször Pallas, a tudományok istene jelent meg és Esterházy Pál

nevében, egyúttal hálatelt szívvel rá emlékezve átnyújtotta a prémiumokat. Az *Arsinoe Tragoedia* (Nagyszombat, 1730) színlapján a *Példának utolsó ábrázolása* ezt a szokást így örökíti meg:

„Végtére a' *Tudományok Isten Aszszonya*, mind az óskolát gyakorló iffiaknak jeles munkáit, mind a' Felsőleges ESZTERHÁZI Familiának bö-adakozását, melyből mind májg a' Nagy-Szombati Déákok érdemeit jutalmazza, a' *Jupiternek* ajánlya, a'ki ESTERHÁZ PÁLNAK Fölséges Fejedelemnek, 's több Magyar-Országban lévő Tudományok elő-mozdétóinak haladásra emlékeztető épületett allit fel: ezek-után önön-maga, azon Fölséges Fejedelmet, a' bölcsék Egyén, mint leg első Nagyságú ragyogó csillagot, Magyar-Orzágnak meg-mutattya. Végezetre a' *Tudományok Isten Aszszonya* Apostoli Országunknak 's közönségessen a' jó tudományok szüntelen-való gyarapétóinak, és a' jelenvaló vendégeknek köszönetét mondgya.” (*Arsinoe Tragoedia*. Tyrnavii, [1730], pag. 29; OSZK Pro 18.)

Az Esterházy-családtörténeti szindarabok fő forrását a Pál nádor által készített *Trophæum* (Bécs, 1700) című valós és fiktív história-sorozat jelentette. Az Esterházy család nagyságát, (fiktív) őseit színpadra állító színpadi előadásokat csupán a Michaél Estorásról szóló *Præmium Fidei et Amoris* bemutatója (Sopron, 1735) esetében követte prémiumosztás. A *Primus Estoras* (Eger, 1762) Eszterházy Károly püspök beiktatása évében hangzott el, az Emericus Estorásról szóló *Trophæum Martis Ungarici* (Nagyszombat, 1727) bemutatójának konkrét oka pedig ismeretlen. E családtörténeti előadások az Esterházy Pál által készített *Trophæum* (Bécs, 1700) életrajzait és a Szent László király korától keltezett (fiktív) okleveleit is felhasználták az iskolai színpadon, még a nádor halála után hosszú évtizedek múlva is.

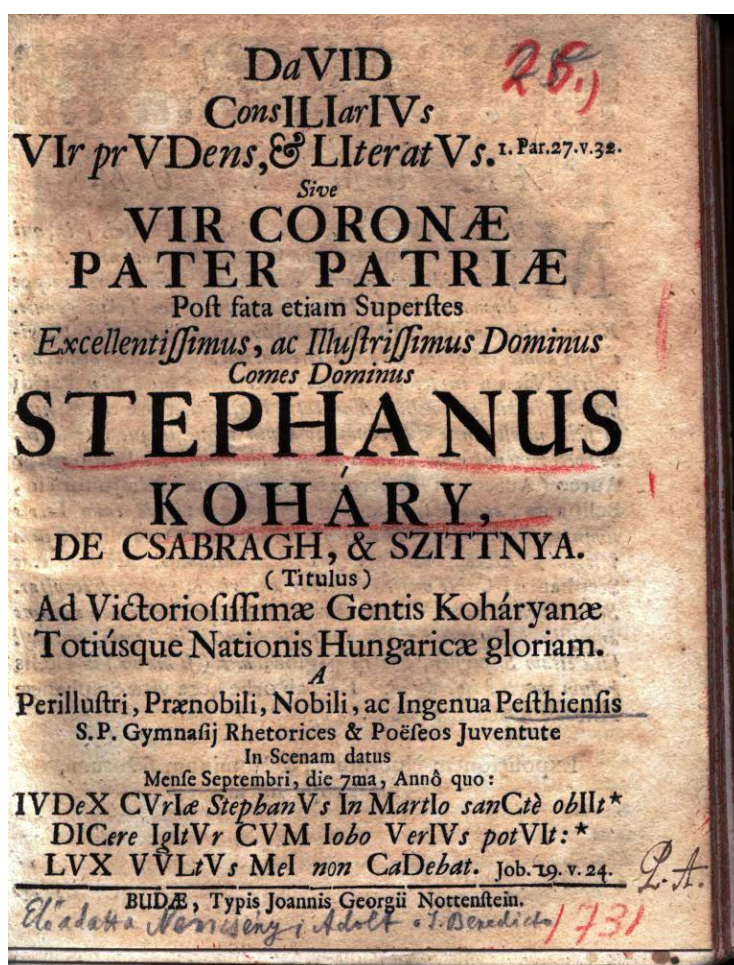
Felmerül a kérdés, hogy a prémiumátadás alkalmából színre vitt ókori és középkori témájú történeti játékok, valóságos erkölcsi példázatok tartalma, főhősének vagy valamelyik másik szereplőjének a cselekedete mennyire utalhatott az alapítványtevőre? Véleményünk szerint ez a megfeleltetés a bátor Theodosius Junior és a keresztény hitre tért, feleségéhez hűséges Jagello esetében valószínűleg hatást gyakorolt az előadásra; a családtörténeti prezentációk esetében pedig biztosan alkalmazható. Primus (Paulus), Michaél és Emericus Estoras élettörténete követendő példaként állt a XVIII. századi nézők előtt, megelevenítették az Esterházyak kereszténységet és hazát védő (*Auxiliator, Defensor, Promotor*) hivatását.

b. Koháry (II.) István, mint hadvezér és iskolaalapító

A váci, a pesti és a kecskeméti piarista gimnázium alapítása során gróf Koháry II. István (1649–1731) országbíró, hadvezér, Murány várának örökös ura, udvari titkos tanácsos, a

Hétszemélyes Tábla ülnöke, Hont vármegye örökös főispánja, korának költője jelentős összeget adományozott. Érthető, hogy tiszteletére több iskolai színjátékot adtak elő a piarista diákszínpadon – kivétel nélkül az oktatás rendjébe illeszkedő, történeti és mitológiai játékokról beszélhetünk. A Koháryhoz köthető történeti témájú előadásokat az indokolta, hogy Koháry személyesen harcolt a törökök kiűzése idején Székesfehérvár, Buda és 1687-ben Eger sikeres keresztény ostrománál. Grumm Paulin darabját *Colossus Triumphalis*, azaz *Diadalmas Kolosszus* címmel mutatta be a kecskeméti piarista diákság 1725-ben. Tartalma: a gyermek Mátyásnak a törökökkel, jelesül a Konstantinápolyt 1453-ban elfoglaló II. Mehmed, a drámabeli Mahumetes szultánnal (1451–1481) vívott küzdelme. Az előadás lényege, és egyben apropója: a törökökkel vitézül harcoló Mátyás király kimondatlanul is az iskolaalapító mecénás Koháry II. István előképe volt a színpadon, akinek tiszteletére a záró kórusban maga a (9 esztendővel korábban Koháry támogatásával alapított) kecskeméti piarista gimnázium *Geniusa* lépett színpadra és köszöntötte létrehozóját.

Az előadás periochájának (színlapjának) címlapja:

Lelőhelye: PKK M 53_coll 26; (PKK P 33/8/7//26), fotó: Baranya Péter

c. A színházépítő Grassalkovich (I.) Antal színpadi elő- és példaképei

A XVIII. századi Magyarországon néhány esztendő alatt a legnagyobb karriert elért személyiség gyaraki gróf Grassalkovich I. Antal (1694–1771) volt. Rövid idő alatt a Nyitra vármegyei kismemes bécsi udvari tisztségviselővé, az Újszerzeményi Bizottmány (Neoquistica Commissio) munkatársává, a Magyar Királyi Kamara kerületi ügyészévé, királyi jogügyigazgatóvá, koronaügyésszé, a Magyar Királyi Ítéltábla ülnökévé emelkedett. Grassalkovich szervezte meg az 1741-es pozsonyi országgyűlésen felvonult *generalis insurrectiót*, a Mária Terézia trónját megerősítő, híres „Vitam et sanguinem!”-jelenetet. Grassalkovichhoz közel állt a színjátszás, hiszen gödöllői kastélyában színpadot és nézőteret építtetett a királynő látogatása tiszteletére, és 1785-től rendszeresen felléptek ott német nyelvű pesti színtársulatok. A pozsonyivánkai kastélyában ugyancsak volt egy színházterem.

Az iskolai színpadon négy előadásról tudunk, amely mecénásként vagy az életpályája egy-egy állomásaként Grassalkovichhoz kötődik. 1726-ban az *Erkölsnek dicsősége* című darabot a még pályakezdő jogügyigazgatónak ajánlották a kinevezése után hat esztendővel: Grassalkovich példa- és előképét a drámabéli fiatal és erkölcsös római császár, Sergius Sulpitius jelentette. Az 1729-ben színre vitt *Antigonus*-színjáték az apját szerető, érte a saját királyságát is feláldozni hajlandó, őseit méltóképpen eltemető bátor harcos példaképeként állt a királyi tisztségviselő és a diákok előtt, éppen abban a nyitrai gimnáziumban, ahol atyja indítványára Grassalkovich a középszintű tanulmányait elkezdte. A kifejezetten a főúrnak dedikált *Az elnyomott Ártatlanság Győzelme (Oppressae Innocentiae Victoria)* című Dacius-dráma immár a király személyes jelenlétét képviselő, egy éve kinevezett személynek szól, aki ráadásul a színi előadás esztendejében, 1732-ben kapta a bárói rangot. A darabban Dacius király volt Grassalkovich előképe és példája: az istenség által támogatott Daciussal maga az Ártatlanság (*Innocentia*) győzött, és elnyerte a megjelölt koronáját. A metafora lényege: Dacius, azaz a Grassalkovich számára megjelölt korona (*Insignatus Corona*) lehetett a tárgyalt mecénásunk országos hatáskörű, udvari tisztsége és frissen kapott bárói rangja. A fikatív történeten alapuló dráma allegorikus értelmezése adja magának az előadásnak lényegét és okát. A *Leander* című történeti játék (Pest, 1735) során Szent Leander püspök az arianizmus elleni hitvédő személy exemplumaként (példázataként) szerepelt a színpadon. Grassalkovich két területen követte példáját: egyrészt hosszú élete során a birtokain tizenhat templomot építtetett, másrészt a máriabesnyői kapucinus Nagyboldogaszony-templomban a Szent László-korabelinek vélt (valójában XIV. századi) Mária-kegyszobor mellé 1760 körül

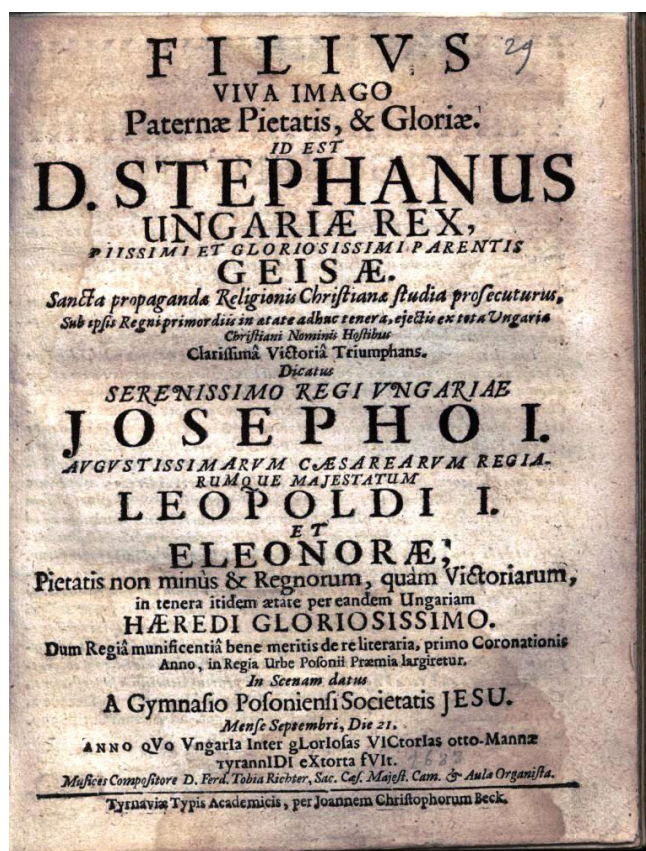
egy lorettói típusú Mária-szobrot (Szerecsen Madonna) tétetett. Ez az ábrázolási mód a lepantói tengeri győzelem (1571. október 7.) óta az ikonográfiában oszmán-törökellenes jelképként, azaz hit- és országvédőként szerepel. A 4 iskolai színi előadás helyszínét (Nyitra és Pest) szintén a mecénás ihlette: Nyitrán kezdte meg középiskolai tanulmányait, tehát saját alma materébe tért vissza a tiszteletére bemutatott darabot megtekinteni. A város megyéjében őseinek voltak birtokai, továbbá maga is a Nyitra vármegyei Ürmény községben látta meg a napvilágot 1694. március 6-án; a pesti piarista gimnázium pedig az újonnan, éppen az előadások idején szerzett földbirtokai közelében működött. Számos tanulmány értekezik Grassalkovich igen jelentős építészeti és képzőművészeti mecénatúrájáról. Emellé sorolhatjuk a középfokú oktatást támogató tevékenységét és annak bizonyítékait, a tiszteletére előadott, itt bemutatott négy iskolai színjátékot.

d. Az Erdődyek emlékezete a diákszínpadon univerzális időszemlélettel

Az Erdődy család elsősorban Horvátországhoz és a Nyugat-Dunántúl vármegyéihez kötődik. *A Bátor Hadakozó, avagy monyorókeréki Erdődy Tamás, a haza védelmezője, az Ottomannok ostromlója (Felix Bellator ubique Sive Thomas Erdödius de Monyorókerék Patriae Propugnator, Portaeque Ottomanicae Oppugnator)* című háromfelvonásos drámát a nyitrai piarista diákok mutatták be 1728-ban. A fennmaradt periocha szerint több mint százan léptek fel az előadás során a gimnázium minden osztályát képviselve. A színdarab a tizenöt éves háború időszakából (1591–1606) meríti cselekményét. Főhőse Erdődy Tamás (1558–1624) horvát bán. A cselekményt így összegzi a periocha: hatszázán támadták meg az Észak-Balkánon a keresztényeket Idrisbegus, Memibegus és Teisterdaro biztatására. Carniolia elpusztítása tudomására jutott Erdődy Tamásnak (Erdödius), Szlavónia, Horvátország és Dalmácia bánjának, aki ezek után nagy és fényes győzelmet aratott a törökök felett: azonnal előrenyomult Zlunium (Szluin) váráig, ahol dicsőségesen megívott az ellenséggel és sokakat megmentett a törökök karmai közül. Erdödius 8000 törököt kaszabol le, köztük Amurates szultán főtisztjét, akinek dárdával szúrta át a fejét. Erdödius a diadalt követően 24 győzelmi jelvényt küldött Bécsbe II. Rudolf császárnak, Magyarország és Csehország királyának, és több hadifogollyal együtt partra szállt. A császári udvarban jutalmul magister dapiferorum, azaz az étékfogó mester tisztséget kapott, valamint megerősítették Varasd vármegye örökös főispáni tisztségében. A darab címére (*Bátor Hadakozó, a Haza Védője ~ Felix Bellator, Patriae Propugnator*) utalva Erdödius megkapta méltó jutalmát, a hazáját mindenkor

győztesen védelmező küzdelmeiért. Ha összevetjük az életrajzot és a Nyitrán 1728-ben bemutatott történelmi drámát, akkor kiderül, hogy a tanrendben előadott, didaktikus színjáték összemosza Erdődy török elleni csatáit. A barokk stílusú színdarabok hagyományát követve univerzális időben dolgozik, lényegében a szluini (1584), a juvaneci (1586) és a sziszeki (1593) ütközetet mossa össze, kiemeli Erdődy Tamás étekfogómeisteri kinevezését, valamint Varasd vármegyei tevékenységét. A nyitrai előadás esetében a történelmi adatok ismertetése mellett a legfontosabb az erkölcsi tanulság illusztrálása meg a bátorság bemutatása volt a családtag és a püspök előtti tiszteletadás alkalmából. A színdarab előadását a törökverő hadvezér leszármazottja, gróf Erdődy László Ádám (1679–1736) nyitrai püspök támogatta és meg is tekintette.

3. TÖRTÉNELMI DRÁMA, ALLEGÓRIÁK, AKTUALITÁSOK: EGY KORONÁZÁSI DARAB POZSONYBÓL (1688)

A dráma színlapjának címlapja, lelőhely: PKK Collec. M 72, coll. 29. (PKK, P 33/8/15//29), fotó: Baranya Péter

Az alábbiakban részletezett előadás valóságos tárháza azoknak a tartalmi, allegorikus és szcenikai eszközöknek és aktuálpolitikai párhuzamoknak, amelyek egy barokk történelmi

színdarabra jellemzőek. Az előadás Habsburg I. József trónra lépésével kapcsolatban jó egy esztendővel azután hangzott el, hogy a Szent Liga csapatai 1686. szeptember 2-án visszafoglalták Buda várát a mohamedán vallású Oszmán Birodalom megszállása alól. A pozsonyi jezsuita gimnázium diákjai az 1687. december 9-én helyben lezajlott koronázás után egy esztendőn belül (*primo Coronationis Anno*) mutatták be az *A fiú, az atyai kegyesség és dicsőség élő képe (Filius viva imago Paternæ Pietatis et Gloriæ)* című színdarabot. Tanévzáró előadasként látta 1688. szeptember 21-én a szabad királyi (egyben koronázó) város közönsége.²

A darab címe az első magyar királyt, Szent Istvánt mint atyja, Géza kegyességének és dicsőségének élő képmását mutatja be, aki a maga korában egész Magyarország területén legyőzte a fiatal kereszténység ellenségeit. A történeti játék 999-ben játszódik. A pogány Koppány legyőzését mutatja be és példaként állítja a diákok és a nézők elé Szent István hitét, kegyességét. Az előadás aktuálpolitikai vonatkozsa: a pozsonyi jezsuita kollégium tanárai az előadást Habsburg I. Józsefnek és szüleinek, I. Lipót (uralk. 1657–1705) császár- királynak és feleségének, Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdaléna Terézia (1655–1720) királynénak ajánlották. A színlap *Argumentuma* párhuzamot von az Árpád-kori történelmi helyzettel, emellett a törökök feletti új győzelmeket is ünnepli. A darab alcíme a *Legdicsőségesebb Örökségnek* nevezi Hungáriát, ezzel utal az 1687. évi pozsonyi országgyűlésre, ahol a 2. törvénycikkkel elfogadták a Habsburgok osztrák ágának fiúágon öröklődő magyar királyságát. A törvényt I. Lipót – a drámaelőadás esztendejének elején – 1688. január 25-én szentesítette. Ez azt is jelentette, hogy a szabad királyválasztás joga csak akkor szállt volna vissza a magyar nemzetre, ha I. Lipót fiainak, Józsefnek és Károlynak fiú utódai kihalnak, így Magyarország a Habsburgok örökös királyságai közé került, de nem örökös tartományként, hanem különálló országgént. Ezt a különállást a Szent Korona létezése, az azzal való külön megkoronázás szokása és az Árpád-korra visszavezethető eszmerendszere biztosította.

A Szent Korona-tanról dióhéjban: a magyar királyi koronát a hagyomány az államot és az egyházat megalapító Szent Istvánra vezeti vissza, ezért (is) szentnek tartja. A Szent Korona elő jogi személy, amely valójában az országot (*regnum*) és a rajta élő népeket jelenti, akik a Szent Korona tagjai (*membra Sacrae Coronae Regni Hungariae*). Az ország összes ingó és ingatlan vagyona a Szent Korona tulajdona. A középkorban a

² Az előadás szöveggönyve nem maradt fenn, a latin nyelvű, teljes cselekményt közlő színlapja viszont ismert: *Filius viva imago Paternæ Pietatis et Gloriæ. Dominus Stephanus Ungariæ Rex piissimi et gloriosissimi parentis Geisæ*. Tyrnaviae, Typis Academicis per Joannem Christophorum Beck, é. n. [1688]. RMK II. 1638b. (Piarista Központi Könyvtár, Budapest, P 33/8/15//29.) Mikrofilm: OSZK FM2 3040.

nemesség, 1514 után az újkorban rajtuk kívül a szabad királyi városi polgárság, 1848 óta minden itt élő ember jelenti a Szent Korona tagjait. Magyarország szuverenitását, közjogi létét jelentő kitétel, hogy Magyarország törvényes királya csak az lehet, akit a Szent Koronával az esztergomi érsek koronáz meg. E liturgikus szertartás 1543 előtt Székesfehérvárott zajlott, utána pedig Pozsonyban.

A pozsonyi Szent István-szindarab szövegírója ismeretlen, a zeneszerző nevét viszont feltünteti a periocha: Ferdinand Tobias Richter bécsi császári-királyi udvari komponista és orgonista.

A dráma felvonásonként 7–8–6 jelenetben mutatta be cselekményét. Az előadást Prologus nyitotta meg, a felvonások között Kórus énekelt és Epilógus zárta a bemutatót. A *Nomina Actorum* szerint az előadáson 44 megnevezett szereplő, 7 kórusbeli énekes és számos további diákszínjátész (például a keresztények és a kereszténység ellenségeinek hada, előljárók, a hadifoglyok vezetői és a kémek) lépett fel. A népes szereposztásban a pozsonyi jezsuita gimnázium minden osztálya (parvista, principista, grammata, szintaxista, poétista és retorista), mellettük a pozsonyi Emericanum papnövendékei (alumni) vettek részt.

A színlap *Argumentuma* (cselekményének összefoglalása) szerint a színjáték forrását Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades* című írása 2. tizedének 1. könyve jelentette. A másik megjelölt forrás a kőszegi születésű Inchofer Menyhért (1584/1585–1648) tudós jezsuita történetíró *Annales Ecclesiastici Regni Hungariæ* című munkája. Ennek kiindulási pontja az volt, hogy senki sem adott annyi szentet az egyháznak, mint a magyar Árpád-ház, és a vitéz magyarság nélkül Európa már elpusztult volna. A Hartvik-legenda és Thuróczy János *Chronica Hungarorum* (Augsburg, 1488) című műve teszi teljessé a forrásfelsorolást.

Az *Argumentum* utal a Szent István születését megelőző – a Hartvik-féle legendában megírt és a jegyzet Szent István-énekeiben ugyancsak megelevenített – égi jelekre: atyjának, Gézának angyal, anyjának, Saroltnak pedig Szent István protomártír jelent meg és megjósolta, hogy gyermekük egész Hungáriát a keresztény hitre téríti. Azonban Szent István kereszténysége ellen belső ellenség támadt, országrészeket dúlt fel, és az új uralkodó a keresztény fejedelmekhez fordult. Huntes (Hont) és Pazmanus (Pázmány) nemzetsége Magyarországra érkezett, és a Garam folyó partján karddal övezték fel István fejedelmet, majd Wencellinus (Vencellin) állt az ifjú államfő mellé, akit a második felvonásban István a saját seregének fővezérévé nevezett ki. A király imádsága után összecaptak Koppánnyal, akit végül lefejeztek. Az első felvonásban az erdélyi Gyula behódolását adták elő a pozsonyi diákok. Koppány közben szövetségeseket gyűjt: a bolgár cár és a bizánci császár,

Constantinus³ követségét fogadja. A színlap által megadott egyik történelmi forrás (Hartvik-legenda, Thuróczy, Bonfini, Inchofer) sem ír Koppánynak a bolgárokkal és a bizánciakkal való kapcsolatáról. A pozsonyi közönség láthatta István és bajor Gizella házasságát, továbbá azt, hogy Celius személyében II. Szilveszter pápa (999–1003), Ansaldus személyében III. Ottó német-római császár, Tyrander alakjában Henrik bajor herceg, Ochius személyében pedig Miesko (a drámabeli Mieceslaw) lengyel király küldött követet István nagyfejedelemhez. István korholja a küldötteket, mert a hadseregük létszámában, nem elsősorban Isten segítségével hittek. A hitetlenek ellen küzdő sereg vezetését Wencellinusra bízta. A szentség hírében álló Asztrik apátnak – abban az időben kalocsai érseknek, aki az esztergomi érsekséget is adminisztrálta – az Istvánért mondott fohászok közepette látomása volt: egy pogány oltárt látott ledőlni, helyükön tíz püspökséget megalapítani. A második felvonásban a jósok főpapja táncosok kíséretében lépett elő, akik a keresztények vérért számos győzelemben látták már feláldozni. Ekkor viktoriát kiáltottak kezükben babérkoszorúval, végül Szent Márton és Szent György segítségét kérték Istvánért imádkozva. Szent István féltette a még gyenge keresztény hitet Magyarországon és sokat küzdött elterjesztéséért, de tudta, hogy az ország nem fogja elfogadni azt a kereszténységet, amelyhez vér tapad. Isten anyjához könyörgött, és a Magyarok Nagyasszonyának nevét (*Magnam Ungariæ Dominam*) felírta egy jól látható táblára. Azután tanácsot tartott, és Wencellinus vezetésével a Garammentén felállította táborát. A barokk darab egyik jellegzetessége a poézis, a „költői beszély”: Cassupius királyi vezér a táborban zendülést keltett, de Wencellinus megbüntette a lázadókat, majd az ellenséges tábor ruhájába öltözött férfiakat kémkedni küldött Koppány táborába. A második felvonás hetedik jelenetében Szent István érkezett a táborba, és a katonáihoz intézett beszédében elmondja nekik, hogy Isten ügyéért küzdenek, majd mindenki ünnepélyesen oldalára köti megszentelt kardját. A harmadik felvonás harmadik jelenetében a közönség István és Koppány csatáját látta, a végén Wencellinus lefejezteti a lázadó vezért. Szent István seregével együtt őszintén könyörögve hálát ad Istennek, Szent Mártonnak és Szent Györgynek a diadalért, majd megerősíti a bazilika építésére tett fogadalmát, ahol majd Krisztus tanítását hirdetik, s ezáltal egész Hungária kereszténnyé válhat. A hatodik jelenetben az ország vezetői megünnepelték István győzelmét. A király, győzelmét nem önmagának tulajdonítván, egy feszületet emelt fel, majd az egész hadsereg énekelve adott hálát Istennek.

³ Az iskolai színjátékok nem minden esetben tartották a kronológia rendjét, ugyanis Bíborbanszületett (VII.) Konstantin (905–959) 945 és 959 között volt a Bizánci Birodalom császára. Koppány működése idején a Makedón-dinasztiából II. Baszileiosz császár (976–1025) irányította Bizánc életét.

A színdarab történeti részéről összességében elmondható, hogy a magyar államalapítás korabeli politikai és felekezeti helyzet szépen kirajzolódik a dráma első actusának cselekményéből. Az egyébként bizánci, tehát görög rítusban megkeresztelt Koppány keleti és déli szövetségeseket keresett, ezért fogadta Ximones (Bizánc) és Murinthus (Bulgária) követeket. A nyugati, latin rítusban a Szent Adalbert által megkeresztelt Vajk–István pedig nyugat és Róma felé orientálódott. Nem találunk adatot Koppány vezéreinek neveire az elbeszélő történeti forrásokban, de a színlap sorolja őket: Volmajus, Belino, Astrasindus, Harsantes, Kalmantor, Zaloccus, Tarbio és Rausanas. A barokk színjátszás, poézis és részben a kegyesség sajátosságai közé tartoznak a következő motívumok: megjósolják a győzelmet és Szent Asztrik apát látomásában a leendő egyházmegyék Geniusai lépnek színpadra; zendülés tör ki a táborban, amit békével rendeznek; István, a szent fejedelem nem ont vért a csatamezőn, hanem a sebesülteket kötözi, valamint a darab végén kardja helyett feszülettel ad hálát a győzelemért.

Az allegorikus megjelenítésről: a kor szokásainak megfelelően énekelt Prológus, Kórus és Epilógus hangzott el allegorikus figurák fellépésével, a cselekményen túl mitológiai előképekkel, univerzális időben fogalmazva meg az előadás jelentését, aktualitását és morális mondanivalóját. A Chorus Primus és a Chorus Secundus keretében Turnus, Mars, Apollo és Fortuna lépett színre. Ugyanaz a szereplő játszotta a következő ókori isteneket és allegóriákat: Juno és Pallas, Hercules és Ascanius, Venus és Sapientia. A Prológus ókori görög mitológikus előképet nyújt az aktuális politikai és katonai körülményekhez, ugyanis Hercules, Juppiter és Alemana fia Diana erdejében egy ciprusfából kifaragta Magyarország szabad királyi városainak keresztjeit, és átadta az újonnan megkoronázott Habsburg I. Józsefnek, aki az ottománok zsarnokságából kiragadta a Magyar Királyságot. A darab végén mindnyájan a Győzelem Oltárához (*ad Aram Gloriam*) vonulnak Hercules irányításával. A jelenet valójában Ausztria és a császári-királyi dinasztia győzelmi bevonulását jelentette. A Chorus Primus éneke Ascanius és atyja, Aeneas történetét idézi Vergilius eposzából. Ascanius mindenben hordozta apja vonásait: szeme, keze és szája tekintetében különösen. Aeneas vele menekült el az égő Trójából. A jóskok azt mondták, hogy Ascanius az új hazában hosszan, szerencsésen és harmincnyolc esztendőn keresztül fog uralkodni, miután Turnust, a rutulusok királyát legyőzi. Az ismeretlen drámaíró az ókori görög mitológia Aeneas–Ascanius viszonyában találta meg a Géza–Szent István-előképet: István – Ascaniushoz hasonlóan – több dologban követte atyját, legyőzte ellenségét, Koppányt, és harmincnyolc esztendőn keresztül uralkodott 1000 karácsonytól 1038. augusztus 15-ig. Újabb megfeleltetés (éppen a Chorus Primus előtti

jelenetben, *Actus I. Scena VII.*) Asztrik apát látomásában a megalapításra váró tíz püspökség allegóriája. A Chorus Secundus a Cassupius-epizód után, Koppány legyőzése előtt énekel. Ez az előkép a XVII. század viszonyaira utal, amikor Pietas Austriaca, azaz a Habsburg-dinasztia és a birodalom népeinek katolikus vallási gyakorlata, kegyessége (*devotio*) ellen idegen vallások harcoltak. A kereszténység győztesen került ki a gigászi csatából, és a darab végén a Szirének örvendtek a győzelemnek. Az Epilógus az előadást követő díjazást, a katonai (Mars) és a tudós (Pallas) erényeket állítja párhuzamba. Mars és Pallas a Királyi Fenség Mecénásának (*Serenissimi Regis Mecoenatis*) ajándékát kapta: a hadisten aranyozott kardot, a tudomány istene pedig aranyozott nád íróvesszőt. A két jelkép a kölcsönös szereteten alapul, hogy az ország lelkületét és szellemiségét gyarapítsák. A kardot és az íróvesszőt így elválaszthatatlan kapocs köti össze. Amor ezt a kapcsolatot látva a színpadon odaad egy aranybilincset a frissen megajándékozott Marsnak és Pallasnak, majd magával viszi őket a Királyi Fenség Mecénása Szelleméhez, aki éppen perlekedések között virraszt. Amor, lényéből adódóan ezt a perlekedést néhány szóval megszünteti. Végül e Szent István-darab szereplői egyrésztől megünneplik a diadalmas Mars seregét, másrésztől – az Esterházy-alapítvánnyal kapcsolatban már említett módon – megjutalmazott kiváló diákok köszöntik a Múzsákat. Az ünnepélyes előadás zárásaként a tudományt és a művészetet jelképező Pallas szobra (a Palladium) válik láthatóvá, és helyreáll a béke, az egyetértés. Amornak ez már tetszik, majd Augustus kardjával és tollával elhelyezik Juppiter hadijelvényét is a császári-királyi trónnál.

4. PÉLDA A CESELDRÁMÁKRA: A GÉZA–SALAMON–SZENT LÁSZLÓ-TÖRTÉNET

Az alfejezetben vizsgált történeti drámákat közzétette:

1. BENYÁK Bernát: *A megszegyenült irigység, avagy Salamon magyar király* (Nyitra, 1772): Kilián István munkájaként lásd: *Piarista iskoladrámák* (RMDE XVIII. század 5/1.), Argumentum, Budapest, 2002, 127–205.
2. Illei János: *Salamon király, Lászlónak foglya* (Kassa, 1767). Kritikai kiadása: *Jezsuita iskoladrámák* (RMDE XVIII. század, 4/1.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 299–324. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/jezsuita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-ismert-szerz%C5%91k/>; népszerűsítő kiadás: *Iskoladrámák*, 1995, 187–204; a Boldog Özséb Szintársulat előadásában látható: <http://t.ly/dxYDM>; konkrétan: https://www.youtube.com/watch?v=DY-fgnDwoRo&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=3
3. FRIZ András: *Salamon, Magyarország királya*. Kiadta: *Jezsuita iskoladrámák* (RMDE XVIII. század, 4/1.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 249–292. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/jezsuita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-ismert-szerz%C5%91k/>
4. Ismeretlen szerző: *Salamon*. Közzétette: *Jezsuita iskoladrámák* (RMDE XVIII. század, 4/2.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995, 191–228. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/r%C3%A9gi-magyar-dr%C3%A1mai-eml%C3%A9kek-xviii.-sz.-iv/>

A cseleldrámákat elemzi:

- CZIBULA Katalin: „Két napnak a’ nagy égen nincs helye.” *Szent László király alakja az iskolai színpadon és a hivatásos színjátszás kezdetén.* In: „Vállal magasb mindeneknél” *A Szent László-herma Győrbe érkezésének 400. évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai.* Győr, 2007. június 25–27. (A kötet tartalma megegyezik az Arrabona Múzeumi Közlemények 46/1. 2008. számával.) Szerk. MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert–SZÉKELY Zoltán. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr, 2008, 147–164.
- DEMETER Júlia: „Palotás cselek” *a színpadon: A hatalom legitimációs dilemmái az iskolai színpadon.* In: *Dráma – múlt, színház – jelen: Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből.* Szerk. CZIBULA Katalin–EMÓDI András–JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs. Erdélyi Múzeum Egyesület–Partium Kiadó, Kolozsvár–Nagyvárad, 2009, 151–168. (Régi Magyar Színház, 4.)
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban.* Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány–L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2019, 253–258. (A Salamon-dramákról.)

Esettanulmányként és illusztrációként az alábbiakban Szent László király (1040–1095, uralk.: 1077–1095) és kortársai, azaz Salamon király és László bátyja, Géza herceg, majd király barokk színpadi alakját és mai tanulságait vizsgáljuk.

Mindennek történeti háttere az, hogy Árpád-házi I. András király (uralk. 1046–1060) és öccse, Béla (uralk. 1060–1063) között a már régóta lappangó viszály 1057-ben robbant ki András fia, Salamon megkoronázásával, akit IV. Henrik német-római császár lányával, Judittal jegyeztek el. 1060-ban a két testvér, András és Béla között újból hatalmi csatározás kezdődött, amelyben András vereséget szenvedett és meghalt. Ekkor öccse, I. Béla került a magyar trónra, akire három év múlva rászakadt a trónszék, így Salamon lett Magyarország királya. Béla legidősebb fia, Géza ugyan békét ajánlott Salamonnak, de a megegyezést megakadályozták a németek, és egy fegyveres összecsapást követően a fiútestvéreknek, Gézának, Lászlónak és Lampertnek külföldre kellett menekülniük. Később visszatérvén békét kötöttek Salamonnal, de ő mégis féltékeny lett a fiúkra: a vezeklő életet élő Gézára és a rendkívüli testi-lelki adottságokkal, bátorsággal és lovagi erényekkel megáldott Lászlóra. Az unokafivérek közötti ellenségeskedés 1071-ben lángolt fel ismét. 1074-ben az intrikus Vid ispán hatására I. Béla fiai végképp kegyvesztettek lettek Salamon előtt, aki megtámadta és megverte Gézát és seregét. Ezt követően László és Géza Mogyoródnál, 1074. március 14-én súlyos vereséget mért a király csapataira. I. Gézát hazánk királyává koronázták, aki hároméves békés uralkodás után, 1077 áprilisában hunyt el, és az ország főrendjei Lászlót egyhangúlag megválasztották uralkodónak.

A komáromi születésű piarista **Benyák József Bernát** (1745–1829) drámaíró *A megszegyenült irigység, azaz Salamon magyar király* című műve a XI. századba kalauzolja a nézőt: az Árpád-házi I. Géza király trónra lépése (1074) előtti hosszú belviszályt ábrázolja. Ez a leghosszabb és legbonyolultabb történettel rendelkező cseldráma a magyar államalapítás korszakáról. **Cseldráma:** szemléletes dramaturgiai megoldás, melynek cselekménye

tettváltás-sorozatot indukál és jól scenírozható. Az előadást 1772-ben játszották a nyitrai piarista gimnázium színpadán. Benyák Bernát színdarabjának forrásaként a *Képes Krónika* (1358) 110–120. fejezete és Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades* című művének (1568) 2. tized 3. könyve szolgált. Ezek mellett Benyák a saját elképzeléseivel is erősen kiszínezte a középkori történetet. A dráma cselekményét – a darab szerepneveit alkalmazva – így foglalhatjuk össze: Salamon király érkezik unokatestvérei, Géjza [Géza] és László hercegek elé a Pásztor hegedűjátéka alatt. A közben színre lépő Vid ispán, Salamon tanácsosa féltékenységet ébreszt a királyban a hercegek iránt. Megérkezik IV. Henrick német-római császár, akinek sógora, Salamon felajánlja a szolgálatait, ellenben a császár Géjza kezébe akarja adni a hatalmat. Erre Salamon, Vid ispán, Ernyei fővezér és Buzares főgenerális összeesküsznek Géjza ellen. Miközben Géjza a saját sorsáról gondolkodik és fohászkodik, két Lator elfogja. Géjza az Angyal megjelenésére kiszabadul és elhagyja a tetthelyet. Ekkor Atha nádor, Géjza seregének fővezére jelenti urának Salamon és társai összeesküvését, ezért Géjza hálából kardot ajándékoz Athának, amit még korábban Géjza herceg Henrick császártól kapott. Miután Atha hűséget esküszik Géjzának, a Salamon-párti vezér, Ernyei rájuk támad, elfogja a herceget és elrabolja a kardot. Salamon mindeközben attól fél, hogy elveszti Henrick bizalmát. Vid álruhát ölt, és a kardot bizonyítékként használva gyilkossággal vádolja Géjzát. Ezt a hamis vádat megerősítve Ernyei levelet ír Leopoldus ausztriai hercegnek, amelyben jelenti: Géjza mesterkedik Henrick császár ellen. Egy jelenetváltást követően Atha nádor észreveszi Vid ispán sapkáját, amelyből rájön: Géjzával együtt összeesküvés áldozatai lettek. Ezt követően Vid – Géjza, időközben ellopott másik kardjával és ruhájában – merényletet próbál elkövetni a László herceg és öccse, Lampert társaságában érkező Henrick császár ellen. Vid ugyan nem sebzi meg a császárt, de a védekező verekedés során az egyik katona megsebesíti Videt. Henrick ezért kételkedni kezd Salamon hűségében, mire ő a Géjza elleni bizonyítékként mutatja neki a kardot, amit az alvó Athától raboltak el, amikor elfogták. Géjzát mint koronás fejek gyilkosát, elítélik, és megkötözve Henrick elé viszik, azonban az éppen arra sétáló Ilia gazdaasszony határozott fellépése kiszabadítja a megkötözött herceget. Közben Salamon seregének fővezére, Ernyei a kút peremére helyezi a Leopoldusnak írt levelet úgy, hogy azt Henrick katonái észrevegyék. A darab zárójelenete megoldja a sok szálon futó konfliktust: Salamon a saját seregének generálisát, Buzarest kéri, hogy fogadjon fel katonákat Géjza és serege legyőzésére. Géjza öccse, László herceg beöltözik Athának, a saját serege főkapitányának ruhájába, majd megjelenik Ernyei előtt, és a katonákat nem Salamon, hanem Géjza táborába irányítja. László rájön, hogy Salamon kelepcebe csalta bátyját. Géjza

seregének generálisa, Petrudus megígéri a vele szövetséges Lászlónak, hogy addig feltartóztatja Salamon katonáit, amíg a királyi udvarban nem tisztázzák Géjza ártatlanságát. Eközben Henrick tanácsot tart, ahol a Leopoldnak írt levél miatt elhatározzák Géjza fővételét. A lefejezést az éppen a terembe toppanó László és Atha akadályozza meg: Atha bizonyítékul a császár lábához helyezi Vid süvegét, így Henrick is rájön Salamon árulására és szabadon engedi az ártatlan Géjzát. Ekkor az égből alászáll az Angyal, és Géjza fejére helyezi a Szent Koronát. László a megkoronázott Géjza védelmében lelkesítő beszédet tart a jelenlévő udvarnokoknak és katonáknak, majd átveszi a sereg vezetését. A buzgó katonák László, Atha és Petrudus vezetésével Salamon után erednek.

Benyák műve valóságos „cseldráma”, méghozzá kettős módon: Salamon többszörösen vet cselt Géjzának, végül maga is egy csel következtében bukik meg. A klasszicista drámára jellemző sajátságokat is felvonultató, oktató-nevelő célzatú volt a színjáték, mert Salamon – negatív didaktikus példaként – saját vesztét okozta fondorlataival. A darab főszereplői az intrikus Salamon és a jámbor Gejza, de mellékszereplőként is méltón jelenik meg László herceg, a későbbi szent király, az athleta Christi – athleta Patriae (Krisztus bajnoka – Haza bajnoka) alakja.

Salamon és László személye Benyák monumentális drámáján túl is népszerű téma volt a XVIII. századi latin és magyar nyelvű iskolai színpadon. A jezsuita tanárok közül Friz András, Illei János és egy ismeretlen szerző művét emelhetjük ki. Mindegyik drámában – példamutatóan – hangsúlyos szerepet kap a hazaszeretet, az emberi tisztesség, a megbocsátásra való készség és az igazság végső győzelme. Az egyik legjelentősebb jezsuita drámaíró, **Illei János** (1725–1794) *Salamon király, Lászlónak foglya* című rövidebb színdarabját a közönség elsőként Kassán, 1767-ben látta. Az alábbiakban mai helyesírással, gyakorlati céllal közzétett, hét kimenetelből álló történeti játék 1080-ban a mosoni síkságon játszódik. Ugyancsak a cseldrámák körébe tartozik, amiben Salamon ismét cselt forral László ellen, akit három évvel korábban az egész ország egységesen választott a királyi trónra, és azóta is szeretett. Illei János a Zabolts (Szabolcs) nevet és a fővezér rangot adta Salamon katonájának, akit Bonfini említett krónikája csupán küldöncnek nevez. Illei színdarabjának lényege: László katonái megsebzik Zaboltsot a király távollétében, amit aztán maga a kegyes László kötöz be és nem hajlandó elfogni Zaboltsot, mire Zabolts – nagy lelkifurdalás közepette – elmondja a lovagkirálynak Salamon tervét: tárgyalni hívná Lászlót, de a szomszédos barlangban elrejtí katonáit, akik egy megbeszélte jelre előjönnek és megölnék unokaöccsét. László töpreng, hogy elfogadja-e a meghívást, mert szereti Salamont, és annyi

viszály után kerülni szeretné a testvérgyilkosságot és az ország további pusztítását. Ennek érdekében – az ország főrendjei akarata ellenére – még a trónt is hajlandó visszaengedni Salamonnak. A rövid történeti játék végén összetalálkozik Salamon és László. Előbbi haragtól és bosszútól ég, de a lovagkirály őszintén békülni szeretne. Mivel ellenfele erre nem hajlandó, a visegrádi várba záratja Salamont.

A német származású, Spanyolországban született és szintén jezsuita **Friz András** (1718–1790) által írt *Salamon, Magyarország királya* című, három kimenetelből álló színdarab a barokk kor kegyes hagyományát követve bűnbánóként, vezeklő remeteként állítja középpontba Salamont.

Az ismeretlen szerző tollából született, *cantiókkal* (énekekkel) és *közjátékokkal* (*interludiumokkal*) tagolt, ismeretlen helyen és időben, de ugyancsak a XVIII. században bemutatott *Salamon* című dráma cselekménye zárásaként Szent László azzal oldja meg a Salamon-konfliktust, hogy Szűz Máriának ajánlja koronáját, ezáltal magát az ország örökös égi királynéja, Mária földi helytartójának tartja.

5. HŐSIESSÉG ÉS ATHLETA CHRISTI-PÉLDÁZATOK AZ ISKOLAI SZÍNPADON: DOBÓ, HUNYADI, ZRÍNYI

Bővebben:

- KILIÁN István: *Törökverő magyarok az iskoladrámákban*. Egeri Múzeum Évkönyve XI–XII. Eger, 1974, 171–192. Letölthető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_agria11_12/?pg=192&layout=s
- VARGA Imre–PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon: magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2000, 136–172.
- NAGY Júlia: *Keresztény Herkulesek*. In: *Iskola és színház – School and Theatre. Az iskolai színjátszás múltja és jelene – School and theatre in the Past and Nowadays*. Szerk. KEDVES Csaba–NAGY Júlia. Gradatio, Miskolc, 2002. (CD-ROM)
Olvasható: <http://regi.magvarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/drama2002/ea/nagyjul.htm>

A karlócai (1699) és a pozsareváci (1718) békét követő évszázadban, az 1737–1739-es újabb osztrák–török háború és a belgrádi béke (1739) tapasztalataival természetes volt, hogy a törökök elleni vitéz küzdelem, az ezt megjelenítő hősök gyakran szerepeltek a középfokú oktatási intézmények teátrumaiban.

A törökellenes harc szó szerint iskolapéldája a Dobó István (1502 k. – 1572) egeri várkapitányról szóló, *Kerestýén Hercules avagy Achomet Vezéren dücsőséges diadalmat vévő Dobo István Eger-Varának Fő Kapitánya* című, ismeretlen szerzőségű darab. A pozsonyi jezsuitáknál 1729 szeptemberében mutatták be, előljáró beszédből, 16 kimenetelből

és befejezésből áll, összesen 34 megnevezett szereplőt vonultatott fel.⁴ Szintén Dobó István volt a főhőse az Egerben, 1700-ban Telekessy István (1633–1715) egri püspök és tihanyi apát tiszteletére előadott, *Triumphus Gloriosus – Sive Novem Stephanorum pro Agria Strenuē pugnantium gloriosa defensio ac victoria* című, háromfelvonásos, latin nyelvű színdarabnak. *Argumentum*át „Nicolaus Istvanffius lib.18”⁵ forrásutalással látták el. Az előadás Prologusában Christianitas Ungarica lép fel és siratja az ottománok által elpusztított országrészeket. A principistáktól a retoristákig minden osztály diákjait szerepeltető történelmi dráma szerint Ahmed és Ali budai basa serege mellett – szerzői leleményeként – vadászok (*Venatores*) és pokolbéli lények (*Tartares*) is felléptek. A barokk jegyeket hordozó előadás során a helybéli polgárokkal együtt dobszóra vonultak fel az Amazonok, Szatírok és Küklopszok is. Az egyik kórusbetétben a Kereszténységgel (*Christianitas*) a Ravaszság (*Dolus*) és az Ottomán Zsarnok (*Tyrannus Otthomanicus*) vetélkedett. A periocha szerint 162 megnevezett szereplős bemutatót a mecénás, Telekessy István püspök köszöntése és a kiváló tanulók díjazása zárta Eger város és a gimnázium Géniusainak (*Genii Urbium et Gymnasii*) fellépése és tuba zengése közepette.⁶

Címe szerint a nándorfehérvári hős, Hunyadi János a központi figurája a ***Joannes Hunniades de Mezete Turcici exercitus Imperatore Victor*** című előadásnak, amelyet a nagyszombati jezsuita gimnázium középső nyelvtani osztályának játékként 1750 májusában vittek színre. A három felvonásból és az actusonként 5–6–8 szcénából álló, latin nyelvű iskoladráma a Gyulafehérvár és Nagyszeben között 1442. március 22–25-én lezajlott csata, a Mezethes csapatai fölötti fényes győzelem körülményeit állította a diákok elé. Ennek a Hunyadi-diadalnak a főhőse valójában Kemény (Kamonyai) Simon (?–1442) volt, aki megneszelte, hogy Mezethes emberei a csata során rá akarnak törni Hunyadira, hogy megöljék. Kemény Simon (Simon Kemenyius) erre magára öltötte Hunyadi János páncélját – ezzel együtt a törökök által neki szánt sorsot –, és hősi halált halva megvédte serege vezérét.⁷

⁴ *Kerestyén Hercules avagy Achomet Vezéren dücsőséges diadalmat vévő Dobo István Eger-Varának Fő Kapitánya / Hercules Christianus Sive Stephanus Dobo / Der Christliche Hercules Oder Stephanus Dobo.* Posonii, 1729. (OSZK Pro 10 [latin], Pro 11 [magyar], Pro 12 [német]). Az előadás magyar nyelvű színlapját kiadta: *Jezsuita iskoladrámák* (RMDE XVIII. század, 4/2.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995, 1079–1087.

⁵ Báró ISTVÁNFFY Miklós *Historiarum de Rebus Ungaricis libri XXXIV* (Colonia Agrippina [Köln], Sumptibus Antonii Hierati, 1622; RMK III. 1350.) című műve az egyik fő forrása volt a történelmi témájú barokk iskoladrámáknak.

⁶ A dráma cselekményét színlapjáról ismerjük: *Triumphus Gloriosus Sive Novem Stephanorum pro Agria Strenuē pugnantium gloriosa defensio ac victoria.* Leutschoviae, [1700]. A dráma eddig kiadatlan, 12 oldalt számláló, szereposztást is közlő, latin nyelvű színlapjának lelőhelye: P/33/8/15//23.

⁷ Cselekménye a drámaprogramról ismeretes: *Joannes Hunniades.* Tyrnaviae, Typis Academicis S. J., Anno 1750, pag. 1. GYEKK, G XXIII. 2. 11. coll. 57.

A színdarab ismeretlen szerzője munkája során elsősorban Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades* című írása 3. tizedének 5. könyvét tekintette forrásának.

Dramaturgiai és lélektani szempontból az egyik legkitűnőbb történeti iskoladráma – a *Salamon, Magyarország királya* című színjátékkal kapcsolatban már említett – Friz András darabja, amely a horvátországi gróf Zrínyi (IV.) Miklósról szól, aki a dél-dunántúli Szigetvárt védelmezte. A mocsárban felépült nagy erődítményt személyesen I. Szulejmán török szultán (1520–1566) ostromolta 1566 nyarán, akit a vár alatt ért a halál. A drámát elsőként 1738-ban Pozsonyban, a jezsuita gimnázium diákjai mutatták be latinul *Zrinius ad Sigethum* címmel. A magyar fordítás 1753-ban készült Nagyszombatban *Szigeti Zrini Miklos Magyar Országhoz önnön hazájához való szerelme* címmel (lásd alább, a **szövegkiadások között**), amely nem a latin textus szolgai átültetése, hanem önálló műnek tekinthető, leginkább a benne található korabeli magyar közmondások miatt. A dráma szövegét német nyelvre is átültették. A darab főhőse – a dédunoka, Zrínyi Miklós 1640-es években írt *Szigeti veszedelem* eposzának hőse – Zrínyi Miklós várparancsnok, ezt megelőzően horvát bán és 1557-től tárnokmester. A három kimenetelből álló iskoladráma cselekménye Szigetvár eleste, 1566. szeptember 8-a előtti napon játszódik a már szétlőtt, égő belső vár falai között. A színdarab fő kérdése: érdemes-e hősi halált halni egy ilyen végső, már reménytelen helyzetben? Vagy egyezkedjenek a védők Szulejmánnal? Ráadásul a várparancsnok, Zrínyi kisfiának feláldozása is szóba kerül. Együtt haljon meg az öreg Zrínyi a kisfiával vagy hagyja életben a gyermekét? (A gyermek szerepeltetése a szerző poéziseként került be a darabba.) A vár ezredesei arra kérik, szinte csábítják a kis Zrínyit, hogy most még ne áldozza fel magát, mert fényes országvédő katonai pálya, a törököket még sokszor legyőző jövő várhat rá. Azonban a Zrínyi-ősök és apja közvetlen példája, továbbá őszinte hazaszeretete és megélt keresztény hite mást diktál: a gyermeknek is példaként kell állnia a jövő nemzedék előtt hősi erényeivel. Apa és fia hősi halált halnak a nekik az egész országot jelentő végvár lángoló falainál, ezáltal példázattá emelkednek a színjtszó gimnazista diákok, a korabeli és a mai nézők előtt. A darab igazi deklamáció: négy fontosabb szereplője van, amelyben három színész győzködi a negyediket. Nincsenek tömegjelenetek, nincsen csata, csupán egy elgondolkodtató, erkölcsi példaként szolgáló, elmélkedő história, amelynek végén Zrínyi és fia valóságos *Athleta Christivé* magasztosul. (A darab kritikai kiadása: *Jezsuita iskoladrámák*, RMDE XVIII. század, 4/1., 1992, 211–248. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/jezsuita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-ismert-szerz%C5%91k/>)

V. DRÁMASZÖVEGEK

BAKHUS

NEPTUNUS ÉS BAKHUS VETÉLKEDÉSE

Írta: Borss Dániel (1. és 3. felvonás)

Ismeretlen szerző (2. felvonás)

Eredeti előadások:

Pálos gimnázium, Sátoraljaújhely, 1765. február 19. húshagyókedd (1. és 3. felvonás)

Református kollégium, Sárospatak, 1792 (2. felvonás)

A Boldog Özséb Színtársulat (Piliscsaba) számára
2017 augusztusában, 2019 májusában és a sárospataki jelenettel bővítve 2019 szeptemberében
összeállította: Medgyesy S. Norbert.

SZEREPLŐK:

JUPITER, Bakhus apja, főisten

BAKHUS, borok istene

NEPTUNUS, tengerek istene

MERCURIUS, az istenek követe

APOLLO, a tudományok és a művészetek istene

MARS, a hadak istene

ESKULAPIUS, orvosok istene

ARIADNA, Bakhus felesége

VENUS, a szerelem istennője

PLUTO, a pokol fejedelme

MACHAON, Eskulápius fia

BERTA, Ariadnának szolgálója

BASSARIS, Bakhus szolgálója

BORBÉLY

PROLOGISTA 1.

PROLOGISTA 2.

PROLOGISTA 3.

PROLOGISTA 4.

PROLOGISTA 5.

ÖREG

IFJÚ

KIS FIÚ
 ELSŐ LEÁNY
 MÁSODIK LEÁNY
 HARMADIK LEÁNY
 NEGYEDIK LEÁNY
 DECLINISTA
 SYNTACTICUS
 RHETOR
 MUZSIKUS
 ASZTROLÓGUS
 ELSŐ KATONA
 MÁSODIK KATONA
 GAZDAG
 SZEGÉNY
 HAJÓS
 HALÁSZ
 SZAKÁCS
 ZSIDÓ KOCSMÁROS
 ELSŐ POROSZLÓ
 KIS BÍRÓ
 ELSŐ VÉNASSZONY
 MÁSODIK VÉNASSZONY

ARGUMENTUM

Az 1765-ben Sátoraljaújhelyen, a farsang utolsó napján előadott *Bachus* című pálos iskoladráma egyszerre farsangi bohózat és az antik mitológia paródiája. A darabot Borss Dániel (?–1773) betanításában játszották, valószínűleg ő volt a komédia szerzője is.

A történet Jupiter és fia, Bachus (Dionysos) harcáról, vetélkedéséről szól. Az egész világ Bachusnak hódol, ezért a főisten meg akarja szüntetni Bachus uralmát. Az első felvonásban az isteni szféra perlekedése, majd pedig a földi halandók megkérdése (2. felvonás) után Jupiter kutasítja Bachust a halhatatlan istenek sorából. A 3. felvonásban a kutasított, ezzel halandóvá vált Bachus az otthonában haldoklik. Jupiter – az istenek tanácsára – betegséget küld fiára, ennek orvoslása ebben a felvonásban számos komikus helyzetet teremt. Ez a részlet Bachus meggyógyításának és halálának vaskos, naturális leírása.

A Bakhus-vígjátékról

A *Bakhus-vígjáték* az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok (Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae) szellemi kincsesládájából maradt fenn. Boldog Özséb rendjének egyik tanára, Táncz Menyhért *Actiones Scholasticae* című kéziratos drámagyűjteményének (Sátoraljaújhely, 1766–1767) része a *Bakhus-vígjáték* kézirata, együtt az *Omnia vincit amor* darabbal, melynek közjátéka a népszerű és már több színjátszó kör által előadott *Kocsonya Mihály házassága* című komédia.

A *Bakhus-vígjátékot* elsőként Tokaj-Hegyalja történelmi borvidékén, a sátoraljaújhelyi (Zemplén vm.) pálos gimnázium színpadán mutatták be 1765. február 19-én, húshagyókedden. A darabot a 27 esztendő Borss Dániel pálos szerzetes tanár rendezésében adták elő, őt tartják a játék szerzőjének. A darab valójában az antik, görög-római mitológia isteneit parodizáló farsangi bohózat, melynek végén Bakhus (Dionysos), a mámoristen meghal. Bakhus darabbéli halála a másnap, hamvazószerdán kezdődő 40 napos nagyböjt győzelmét hirdeti a farsang felett, de nem véglegesen,

hanem csak az adott liturgikus évben. A farsangi Bakhus-játékok nagy népszerűségnek örvendtek a XVII–XVIII. század katolikus és protestáns iskoláinak színpadán: több mint harminc alkalommal szórakoztatták a közönséget a boristen történeteivel. A színpadi bacchanáliák eredete a középkorba nyúlik vissza, mert a Bor és a Víz, a böjti és a farsangi ételek certamenjeit (színpadi vetélkedéseit) és a különböző allegorikus szereplők vitáját (vö. a misztériumdrámák égi pör jeleneteit) idézik és emellett a consultatio műfajának hatása is élhet e műben.

A 2. felvonásban található szöveg ugyancsak Tokaj-Hegyaljáról származik: a *Neptunus és Bacchus vetélkedése* című, négy szakaszból álló – saját műfajmeghatározása szerint – „komédia játék”-ot a sárospataki református kollégium diákjai mutatták be 1792 körül. 27 tanuló varázsolta a nagyhírű falak közé a két fő ellenfél, Bacchus és Neptunus *certamenje* köré írt tandarabot. Szövege a *Virágos kert* című kéziratban maradt fenn, amely Sárospatakon előadott református iskoladrámákat őrzött meg. A didaktikus, minden bizonnyal farsangi játék cselekményét e szavakkal foglalja össze az *Argumentum*: „Neptunus és Bacchus, Jupiter két fia egymással vetélkedik, hogy melyikük az előbbre való. A piactérről minden rendű és rangú, életkorú és foglalkozású embert Jupiter tanácsába hívnak, hogy nyilatkozzanak: a Víz vagy a Bor a fontosabb?”

Az istenparódia első felvonása az Olymposon játszódó isteni per, amely – Mars és Plutó tiltakozása ellenére – úgy dönt, hogy a saját fiára, a mámoristenre féltékeny Jupiter vesse ki Bakhust a halhatatlan istenek sorából. A második részben Bakhus már földi otthonában haldoklik, vízkórságban szenved. A Borbély, Esculapius és Machaon szereplése a korabeli orvoslást és a különböző betegségek gyógyítását figurázza ki a szaknyelv alkalmazásával. Venus és Apollo rövid szerepeltetése pedagógiai célzatú, ugyanis a szerzők nem akarták ismertetni a serdülő ifjú szereplők előtt a bor és a szerelem közötti összefüggést, valamint a művészet és tudomány istenének sem illett éppen egy iskolában Bakhus mellé állnia, holott más hagyomány szerint a boristen serkentője a műsáknak és a muzsikának. A vérbő komédiát a magyar népzenei hagyományból merített siratóparódia (tréfás temetés) zárja, melyet a néphagyomány a felravatalozott nagybögő körül a húshagyókeddi multságokat lezáró „szertartásként” szerepeltetett recitatív, népi gregorián tónusban énekelve liturgikus (főként temetési) szövegek humoros átírásával. A *Bakhus*-darabban eredetileg Tokaj és Ungvár környékét említő földrajzi neveket a felvétel helyszíne miatt a Pilis vidékére aktualizáltuk.

A *Bakhus*-vígjáték a commedia dell'arte műfajára emlékeztet, egy felszabadult játékot visz színre merész improvizációkkal, bohócati és vaskos, nem egyszer sikamlós népi elemekkel, harsány szcenikai effektusokkal.

A pálos Bakhus-komédia (1765) kézírata:

Tánc Menyhért drámagyűjteménye, *Actiones Scholasticae* című drámagyűjteménye, Sátoraljaújhely, 1766–1767. (Lelőhelye és jelzete: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár RUI 4° 56. 123–166.)

A pálos Bakhus-szöveg kiadásai:

1. *Magyar drámaírók XVI–XVIII. század.* szerk. NAGY Péter. Szépirodalmi, Budapest, 1981, 719–758.
2. Kritikai kiadása: *Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai.* szerk., sajtó alá rendezte VARGA Imre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990 (RMDE XVIII, 3), 103–140. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/p%C3%A1los-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-kir%C3%A1lyi-tanint%C3%A9zm%C3%A9nyek-katolikus-papnevelde%C3%A9k-sz%C3%ADnj%C3%A1t%C3%A9kai/>

A sárospataki Neptunus és Bacchus vetélkedése (1792) című komédia kiadása:

Protestáns iskoladrámák (RMDE XVIII. század, 1/2.). S. a. r. és szerk. VARGA Imre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 1371–1400. Letölthető: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/protest%C3%A1ns-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-ii/>

A siratóparódia kiadása:

Magyar Népzene Tára III/B. Lakodalom. Szerk. BARTÓK Béla–KODÁLY Zoltán. S. a. r. KISS Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956, 126–127, 138/I. tétel. Az adatközlők Alsópáhok (Zala vm.) öregasszonyai voltak, gyűjtötte Békefi Antal 1954 júliusában. Kezdősora: „Ha meghalok, meghagyom testamentomba...”

Letölthető: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNepzeneTara_03B/?pg=0&layout=s

A pálos Bakhus-vígjáték előadása DVD-felvételen:

BORSS Dániel: *Bakhus. Farsangi vígjáték 1765-ből*. Előadja: PPKE BTK Boldog Özséb Szintársulat, Piliscsaba; rendező: GODENA Albert; sorozatszerk., jegyz., MEDGYESY S. Norbert. Kiadja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Piliscsaba, 2010. (Régi Magyar Színpad 4.)

Szakirodalom a Bakhus-drámahagyományról:

- CZIBULA Katalin: *A víz szimbolikája a 18. századi magyar színjátszásban*. In: *Dráma – múlt, színház – jelen: Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből*. Szerk. CZIBULA Katalin–EMÓDI András–JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs. Erdélyi Múzeum Egyesület–Partium Kiadó, Kolozsvár–Nagyvárad, 2009. (Régi Magyar Színház 4.) 129–147.
- JÁNOS István: *Thetis és Lyaeus (A Bor és a Víz vetélkedése)*. In: *Az iskolai színjáték és a népi dramatikus hagyományok*. Szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna–KILIÁN István. Ethnica Alapítvány, Debrecen, 1993. 81–86.
- JÁNOS István: *A Theatrum Mundi és az iskolai színjátszás*. In: *A magyar színház születése. Az 1997. évi egri konferencia előadásai*. Szerk. DEMETER Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000. (Régi Magyar Színház 1.) 310–318.
- JÁNOS István: *A profán mint példázat az iskolai színjátszásban*. In: *A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére*. Szerk. DEMETER Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2003. (Régi Magyar Színház 2.) 144–153.
- JÁNOS István: *Parabolák a színpadon*. In: *Dráma – múlt, színház – jelen* i. m. 2009. 121–128.
- NAGY Imre: *Iskola és színház. Csokonai vígjátékai és a magyar iskolai komédia*. Balassi Kiadó, Budapest, 2007. (különösen: 196–199.)
- NAGY Imre: *„Konok pereskedők” A protestáns vígjáték nyelvi regiszterei és beszédalakzatai*. In: *Dráma – múlt, színház – jelen* i. m. 2009. 169–188.
- NAGY Júlia: *Református kollégiumi irodalom és kultúra a XVIII–XIX. században*. Press Publica Kiadó, Budapest, 2000. (Változó világ 38.)
- NAGY Szilvia: *A consultatio és a 18. századi iskolai színjátékok*. In: *A magyar színház születése* i. m. 2000. 33–37.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Borss Dániel: Bakhus. Bevezető a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szent Özséb Szintársulatának előadásához*. In: *Decus solitudinis – Pálos évszázadok*. ÖZE Sándor közreműködésével szerkesztette: SARBÁK Gábor. Szent István Társulat, Budapest, 2007. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 4/1.) 721–729.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *„Bachusnak vig birodalma.” A bor és a víz vetélkedése a régi magyar színpadon*. In: *Dráma – múlt, színház – jelen* i. m. 2009. 105–119.

ELSŐ FELVONÁS

Elöljáró Beszéd

Inter incessationes Bachi (qvae peraguntur Suila et lagenis Vörösgyurkonibus) Sedentis in Sublimo Throno Canit prologista seqventem Cantilenam.

PROLOGISTÁK

1. Oh nagy Bacchus, / Istenek Istene, / Életünk reménye / Szívünkbe juss!
Szemünktől, elménktől, / Jaj, el ne fuss!
Nálad nélkül kedvünk, / Mind Testünk, mind Lelkünk / Lankadt és bús.
2. Merő hívság / Jupiter Fölsége, / Égi dicsősége / Csak bolondság.
Minden magassága, Boldogsága / Te méltóságodhoz / És nagy hatalmadhoz /
Alacsonyság.
3. Néked szolgál / Apolló, Mars, Venus, / Pluto és Neptunus, /
Holdal alád, / Nap s- hold fényessége / Téged imád,
Ég s- föld Kereksége, / Tengernek mélysége / Valamit ád.
4. Leborulva / Mink is két marokkal, / Kotyogós torokkal
Téged áldván, / Egyetlen Kegyelmet / Tőled várván,
Nyugodjunk hasadnak, / Nagy, kövér farodnak / Hogy árnyékán.
5. Egész holtig / Tégedet imádunk, / Mind néked szolgálunk / Életünk fogytaig.
Szánkról boros korsó / El nem szakad, Még lelkünk testünktől, még testünk lelkünktől
/ el nem válik.

JUPITER

Vajon kinek, kinek ezen tisztelet? Kinek szólnak ezen számos áldozatok? Ezen ékesen szóló muzsika?! Ily nagy istenségre emeltetett tehát az én Fiam, Bacchus? Hogy Atyját dicsőségében meghaladja? Tulajdonsága a magzatoknak mindenkor, inkább Atyjuk hatalmával vetekedni, mintsem erkölcsével. – Íme, Ikarus, gyenge szárnyaival följebb röpködni vágyódik édes Atyjánál, Dedalusnál. S milyen vége lett? Vagy Phaeton, aki még gyermek esztendeiben Apolló kötelességét, a napnak szekerét gyenge vállára vállalta, ámbar szerencsétlenül. Vajon Bacchus is nem ezeknek nyomdokit követi-e?

BACHUS

Jupiter, Fölséges Atyám, mi háborgat? Bacchusnak, a te fiadnak tisztelete? Melyet szemléltél, faggatja talán szívedet? Óh, isteni természethez méltatlan fáradozás! Más atyák vígan szemlélik magzatjuknak előmenetelét, méltóságát, dicsőségét. Sőt! Minden elméjüket, igyekezetüket azoknak boldogítására fordítják. Jupiter, amely isteni méltóságra emeltél, azzal mindenkor megelégszem, és azt hálát adó alázatos szívvel senki másnak, csak néked tulajdonítom. Ha pedig isteni tiszteletemet, imádásomat irigyled, mi szükség volt engem istenségre emelned? Nemde, a páva nem szégyenli, ha fiának hasonló fényességű tollai nevelkednek? Avagy bánja-e a hattyú fiának egyenlő fehérségét?

JUPITER

Atyai szeretetemet, tóled, Bachus, soha meg nem vontam, sőt, azt meg sem csorbítottam, atyai kötelességemnek eleget tettem. Megmondom egyszóval, mi sértegeti szívemet: isteni hatalmamra esküszöm, házam esztendeig nem füstölög tiszteletemre annyit, oltárom nem imádtatik Olimpiában oly buzgó szívvel, mint te, Bachus, csak ezekben a három farsangi napokban. Nem szenvedem tovább oly nagy dicsőségedet.

BACHUS

Könnyen veszem észre, fölséges Jupiter, mi tekeri nagyravágyó orrodát. Talán meguntad a sovány áldozatokat, a csupán füstből álló tiszteletet? Nem, de nem, zsírosabb Bakhus áldozata? Nyilván ugyanennek gőze hozott le mennyei trónusodból hajlékomba. Nem tapasztaltam mindeddig benned ily nagy alázatosságot. Fölséged tekintete ellen van az Jupiter, hogy egy földi istent, mint engem, Bachust, szegény szolgálodat meglátogatni méltóztassál. Talán kifogyott Ganymedes poharából a jó borocska? Hacsak az egyedül köztünk való egyetlenségnek oka, könnyen megegyezünk. Bassaris!

BASSARIS

Jelen vagyok, fölségednek legkisebb szolgálja.

BACHUS

Hozd elő Jupiter csobolyóját!

BASSARIS

Biz arról leugráltak az abroncsok, hiszen már talán esztendeje is van, hogy szárad.

BACHUS

Töltsd meg serényen a jobbik borból!

JUPITER

Valóban nagyon megindult Bachusnak malma, de ami azt hajtja, tudd meg, csak záporosó, s nem sokáig tartó. Hozzám való bő adakozásodat rövid idő múlva megfizeted. Egek, nagy gyalázat ez Jupiternek, egy undokságok istenétől! Tapasztalta Prometheus haragomat Kaukázus hegye alatt a vasláncok és bilincsek között. Megfizette Apolló ellenem való pártoskodását. *(Jupiter elmegy.)*

BACHUS

Mhú – igen jóllakott nyilván babbal Jupiter, hogy ily nagy zöngéssel mendereg, félek, hogy csattogása tüzes ménkövekre ne fakadjon, és Phaetonnal egyenlő sorsban vagy Ikarussal ne keverjen. Ugyan rút volna, ha Bachus vízbe veszne és nem borba! Tanácsos megelőzni a veszedelmet; minek előtte Jupiter haragjának magunk föláldoztassunk, tegyünk áldozatot néki a mi áldozatunkkal, és talán megengesztelődik.

(Itt legyen zene és iszogató, koccintás, és tömjénfüsttel együtt ezt az éneket zengedezzék:)

1. Jupiter, szerelmes Atyám, / Lészen nálad oly gráciám,
Hogy kedvedből, kegyelmedből / ki nem zárod fiad talán.
2. Nagy haragod bátor látom, / De tekintsed áldozatom;
Tyúkkal, lúddal, disznólábbal / Oltárodát fölcifrálok.
3. Vajon mi hasznod lenne az ő vesztében? / Mi bajod Bachus életével?
Mondj le szándékról és célodról, / Mellyel csapdába csalnád őt.

4. Ha számtalanul meg is szakasztom, / Mégis torkodon ragasztom,
Mérges búdat és bosszúdat / Így fejemtől el távoztom.
5. Vajon mi hasznod Vesztében? / Mi Károd Bachus életében?
Hagy szándékod s- feltett célod, / Ejteni őt kelepcebe.
6. Ah, csillapítsd szíved lángját, / Haragod mérges fullánkját!
Nagy hatalmad, de irgalmad / Meghaladva annak súlyát.
7. Remélem, hogy már szívedben / Visszavész ismét kedvedben,
Szerelmedben, kegyelmedben / Visszatérsz ismét kebledben.

MERCURIUS

Jó napot, Bachus!

BACHUS

Az istenek hoztak, jó barátom. Úgy látszik, mintha a szárnyas egerek istene volnál.

MERCURIUS

Igen sok pókhálók között forogtál, hogy oly nagy háló fogta el a szemedet, hogy Mercuriust, az istenek követét meg nem ismered.

BACHUS

A Jupiter templomában voltam, ott egészen elpókhálósodtam. Tehát Mercurius, az istenek követe vagy te? Vajon milyen isteneknek követségében fáradozol?

MERCURIUS

Jupitertől, a nagy istenek fejedelmétől hozzád küldtettem, hogy tudtadra adjam: Jupiter haragra gerjedt szívet a te áldozatod semmivel sem csillapította, sőt inkább fölgyullasztotta! Mivel pedig azon gyalázat, mellyel Jupitert illetted, a többi isteneket is illette, mindazokkal téged együttesen fognak meglátogatni. Mivel vakmerőségedért meg fogsz fizetni, csak az egerek tudják, bár istenségednek elvesztésével érjed be.

BACHUS

Nincs több tarisznyádban?

MERCURIUS

Véled való beszédemet sem kötelességem nem engedi, sem pedig mivoltod nem érdemli. Visszasietek Jupiterhez.

BACHUS

Semmit sem tartóztatlak, elmehetsz! Ó, mely nagy uborkafára hágott Bachus! Most vettem észre méltóságomban, midőn hajlékom szállást ad az isteneknek, mindeddig csak bak és szamár húsból állott áldozatom, de már bizony malacok és kosok fogják ékesíteni oltáromat. Szekeremet tigrisek vitték, szarvasbőr terítette, már medvebőr fogja fedni, s sebesen futó teknősbékák gyorsan ragadni. Egy szóval: Bachus tisztelete Jupiterével méltán vetekedik. De már jönnek, mint a sajdítom...

(Jupiter színre lép, méltatlankodik és összehívja az égi tanácsot:)

JUPITER

Egy бүdös babuták istene a Nap, Hold és csillagok istenével, Jupiterrel vetekedni akar? Íme, istenek, már haljátok méltó okát haragomnak: ha Bachus Jupiterrel vetekedni készül, már titeket régen megvetett. Kedves barátaim, nagyhatalmú halhatatlan társaim, már látjátok, miként határos az én dicsőségem! Vulcanus! Adj

kezembe mennykövet, had verjem le tüstént ezen konyhák és kocsmák istenét szurkos trónusából.

Tudom, mit cselekszem: fosszák meg Bachust istenségétől. Ez nem elég! Töröljék ki a halhatatlanok sorából.

Még sem elég! Vettessék Bachus az gyarló halandósággal járó ínségek és nyavalyák s nyomorúságok alá, hogy ki az isteneket megvetette, mindnyájuknak hatalma alá vetessék! Függyön halandó életének fonala a Párkák kezétől, és Rhadamatus akaratától.

MARS

Fölséges Jupiter! Kinek kezében forog istenségem sorsa, kinek haragos színe előtt megindul az ég- és föld, és reszket, mint a fagyos kocsonya, olvadnak a hegyek, kősziklák, mint a nap előtt az irós vaj, omlik széles e világ, mint éhes cigánynak foga alatt a meleg cipő. Látom, a te isteni szívednek nagyon fölgyulladt a tüze, és nagyobb ama tüzet okádó Etna hegyénél, de mindazonáltal nem engesztelhetetlen a haragod. – Éljen Bachus, és üljön isteni székében, avagy ha ő lesz dühös haragod prédája, Mars, a hadi seregek istene megyen Bachussal egyenlő szerencsétlen sorsra. –

Nem, de nem jól tudod fölséges Jupiter, mily kemény és súlyos és majd elviselhetetlenek Marsnak hadi regulái: aki nékem szolgál, véretekért vérét, életét áldozza fel. De mind ezekre nézve nem voltak mindeddig üresek Bellona sátorai, mert Bachus, a szíveket látogató isten gyakran látogatta táboraimat, vizsgálta a szomorút, bátorította a félelmes szíveket, ő tartotta a verbunkokat, a forspontokat, az ébren álló strázsákat, olyannyira hogy voltak Marsnak e napig nem csak hív szolgálói, hanem győzhetetlen Hectorja, Achilles is. Azért, ha Bachust az istenek számából kiveted, egyszersmind Marsot is megfosztod istenségétől!

JUPITER

Ó, balgató Mars! Nagyobbnak állítottam mindeddig isteni méltóságodat, mintsem hogy egy magával tehetetlen istentől függyön. Igen sokat építész Bachusra, de vizsgál meg jobban a dolognak voltát, tapasztalni fogod, hogy Bachus többet ártott, mint használt istenségednek. Akit a fegyver meg nem rontott, Bachus boros pohara megrontotta. Kit a lándzsák, a nyilak, a dárdák meg nem sebesítettek, azt megsebesítette Bachus. Nem tette, nem tette, hidd el, vitézidet Bachus, hanem vesztette. Példád legyen ebben Nagy Sándorod. Ki nyitotta meg Trója kapuit? Ki döntötte le tíz esztendőig ostromlott bástyáit? Bachus, aki Trója lakosainak szeméit boros poharával be nem zárta! És te, Mars, ennek tulajdonítod boldogságodat?

BACHUS

Csak igaz az, amely ebnek egyszer veszett nevét költik, el kell annak veszni.

NEPTUNUS

Hiszen igen nyakas prókátorra kapott Bachus. – Hadd szóljak én is a dologhoz.

BACHUS

Te, pacalmosogató isten, te is bele kottanysz?

NEPTUNUS

Helyesen szólottál.

BACHUS

Ha a te istenséged ily perben forogna, a békákon kívül senki részeden nem maradna.

NEPTUNUS

Ha kötelességedet megismernéd, a békák között tenéked is mellettem kellene szólnod, mert szintén kegyelmemtől függesz. Amilyen csekély dicsőséggel bírsz, azt a víz által veszed, mert én élesztem a szőlőtőt, én természetem, én, a víz nevelem annak gyümölcsét. De ha isteni méltóságodról szólunk is, szolgálám maradsz, Bachus.

BACHUS

Ki tetszik, te öntözöd az én szőlőimnek tövét, és én vagyok szolgád??!!

NEPTUNUS

Még te Jupiter farából ki nem estél, én már az arany időkben uralkodtam, hol a bornak híre sem volt...!

BACHUS

Ugyan ez jele rühes uraságodnak. – Nem hallottad e, hogy a közös lónak túros a háta? – Csak annyi a te dicsőséged, mint a Rongyva vizének, hogy az újhelyi vargák csávája nála nélkül el nem lehet.

NEPTUNUS

Ó, Tengerek! Szenvedhetitek-e Neptunus istennek ilyen csúfját? Scylla és Charibdis, miért nem tapasztalja Bachus e szempillantásban kegyetlen dühösségeteket? Íme, nem elégszik meg, hogy az embereket barmokhoz hasonlóvá teszi, majd már az isteneket is vargává változtatja...!

BACHUS

Mhű, igen hallik ebugatás mennyországban, de még eddig senkit sem barommá, sem vargává nem tettem... És nem azoknak ártok, akiknek akarok, hanem akik akarják!

NEPTUNUS

Szokásán kívül élesebben akar ma Bachus beszélni, nem tudom, minemő kaszakóhoz fente kopoltyúját.

JUPITER

Szokása az hatyúnak, hogy halála előtt természetén fölül édesdeden énekel, a bolondnak pedig, hogy eszére tér... Érzi Bachus a kolbászbűzt.

BACHUS

Tudom bizony, magad is hozzá kennéd horgas agyaraiddat... Mindjárt töltetek Bassaris szolgámmal, de magam nem leszek vendéged...

Bassaris! Tölts néki gyorsan friss kolbászt, had egyék!

JUPITER

Szádba szakasztom, Bachus!

BACHUS

Szakasztod bizony, majd megmondom mit.

NEPTUNUS

Felséges Isten, nékem is annyira megpiszkolta istenségemet, hogy még a tengernek vizei sem mossák le.

PLUTO – *a színre lép és dühösen kiált:*

Haj, haj Neptunus! Talán nem nyelitek el Bachust hírem nélkül! Ily kövér prédát, nálam nélkül majd fölkoncoltatok... Lóhalálában siettem, hogy meghallottam istentelen szándékotokat.... Oh, Jupiter, édes bátyám! Bachus nyakára kereskedöl? Bachust, istenségem s országom istápját, királyi trónusom, birodalmam egyetlen egy oszlopát, boldogságát, szememnek fényét az istenek számából kitolni igyekezel?... Ily kegyetlenül metszed meg Plutónak, édes öcsédnek torkát? Így tekered ki nyakát?... Ah, száradjatok ki már Stix, Acheron, Plegaton, országomat környülfolyó vizek! Oltsátok el, fúriák, égő fáklyáitokat, szaggassátok, Minos, Radamantus számadó könnyeiteket, mert íme: Bachus istensége veszedelemben forog...!!! Szerelmes bátyám, Jupiter, ha a testvéri szeretetnek csak egy szikrája vagyon szívedben, távoztasd el öcsédőtől ezen szerencsétlenséget.

JUPITER

Hogy hogy...? Bachus Plutónak boldogsága? Pokolnak istápjja?

PLUTO

Úgy vagyon, fölséges Jupiter. Ha Bachust istenségétől megfosztod, nem, de nem pókhálózni fognak a bordélyházak? Bezárják a táncpalotákat, a kocsmákat és a bálházakat, amelyek minémű gyarapodására voltak pokolbéli birodalmammak...!

JUPITER

Ne félj, Pluto. Tudd meg, hogy Bachus ellen való szándékom istenségednek és pokolbéli birodalmadnak éppen semmi rövidségre nem leszen, sőt hatalmadnak növekedésére! Bachust ma-holnap pokolbéli hatalmad alá vetem, s nem csak szolgálóddá, de raboddá tészem.

BACHUS

Elvállik.

PLUTO

Ó Jupiter! Fájdalmimat és nem a birodalmimat nagyobbítod.

JUPITER

Micsoda tökkel ütötték szurkos koponyádat?

PLUTO

Ó, Jupiter, irgalmasabban és kegyesebben gondolkodj Bachus felől, noha oly nagy haragod, hogy csak isteni áldozattal engeszteltethetik. Áldoztassék föl annak Plutó, éljen pedig Bachus mindörökké!

JUPITER

Nagy láncsal szorongattatott lelked Bachus lelkéhez!

PLUTO

Az igaz szeretetnek kötelékével, amelyet semmi isteni erő el nem szaggat.

JUPITER

Jupiter ereje megpróbálja.

PLUTO

Plutó meg állja.

BACHUS

Engedd, szerelmes Plutóm, dühösködjék Jupiter oktalan gyűlölsége ellenem!

PLUTO

Oly könnyen találok pokolhoz, valamint a Boros hordóhoz.

JUPITER

Előbb meglágyulnak Kaffareus hegyének veszedelmes kőszikláí, mint Bachus ellen való haragom!

PLUTO

Hol az atyai kegyesség?

JUPITER

Ah, költözzék ki a kegyesség szívemből! Foglalja el azt kegyetlenség!

BACHUS

Oh, gyámoltalan fejem!

Apollo, utolsó reménységem! Benned vagyon minden bizodalmam.

APOLLO

Mit? Nem szád íze szerint való Prókátorra akadtál.

BACHUS

Ily hamar elfelejtetted jótéteményimet? Hányszor élesítettem a tompa emléket? Felgyullasztottam a tudományokra a szíveket, megerősítettem a lankadt kedveket. Sőt, ha nem csak a tudományok, de a Muzsikák Istenének is tartod magadat, éppen nem tagadhatod Bacchuson álló istenségedet. Sokszor nedvesítettem az énekesek torkait, nyújtottam a hegedűnek húrjait, hangosítottam a trombitákat. Bizonyosságom az iskolamester. Járd el bár az Iskolákat, járd el a Korcsmákat, vizsgád meg a Karokat,

kérdezd bár az Orgonistákat. – Csekély Diák és redves muzsikus az, aki, mit egy nap keres, másnap meg nem issza. De még a vén cigány is jobban húzza a nótát, ha a boros korsóhoz fenheti vonóját.

APOLLÓ

Elég már, ne is koptasd tovább nehezen mozgó nyelvemet. Ingyen megvallom, ha tudtam volna, hogy Bacchus ily nagy élesztője az elméknek, már régen Parnassus hegyéről a Tokaji vagy Bogloskai hegyre vontam volna Kilenc Múzsáimmal sátramát.

BACHUS

Ugye? Tudd meg, hogy jobban is folytak volna a mély okoskodások, bővebben megnyitattak volna tudományoknak erei.

APOLLÓ

Tudniillik, innét ered bölcs Görög Nesztor és Ulisszes, innét szopta Janus messze látó okosságát, itt tanulta Daedalus ama Mesterséges Labirintusnak építtetését: a Boros hordók között.

BACHUS

Úgy sejtem, mondasz valamit, mert aki egyszer be megyén a piliscsabai pincékbe, nem könnyen tud onnan kijönni. Nem, de nem már lassanként helyben hagyod beszédemet, Apolló?

APOLLÓ

Tudniillik, mióta a piliscsabai Pincékben igazítottál, veszem észre magamat.

BACHUS

Ugye bizony.

APOLLÓ

Ó, ostoba, korpavelejű Bacchus! Ha Apollónak ajándéka boroskorsóban vagy a nagy hasban állana, okosabb s bölcsőbb nálad az istenek között valóban nem volna. De hidd meg, igen távol szokott Minerva járni a kövér hasaktól! Azért, ha tüstént szemlélem is isteni székedből kiforgattatásodat, sem károm, sem hasznom benne. Sőt, ha Apolló szavának Jupiter előtt fogantja léssen: haragjának teljes súlyát mentől hamarébb érezzed.

BACHUS

Jaj nekem! Elsüllyedt már tehát minden reményem. Bassaris! Siess, hívd élömbe Ariadnát, édes feleségemet.

BASSARIS

Pontra teljesítettem ezennel parancsolatodat.

ARIADNA

Jelen vagyok, drága kincsem! Kérlek, ugyan mit forralsz szívedben? Komor kedved, keserves ábrázatod, könnybe borult szemeid vajon mit jelentenek? Ah, erezd meg nyelvemet, beszéld ki szívednek bús titkait!

BACHUS

Ah, lelkem bimbója, édes Ariadnám! Lankadt szeretetemet lélegeztető cserfa taplóm, az egek hoztak végső pihenésemnek vigasztalására.

ARIADNA

Mi oly égtelen szerencsétlenség férközött hozzád?

BACHUS

Jupiter nem az istenek, hanem az istentelenek istene, minden vétkem nélkül teljes igyekezete, hogy kivessen a halhatatlan istenek közül.

ARIADNA

Mi oka ily szertelen dúlfülésának?

BACHUS

Egyedül szemében tűnt isteni boldogságom. Hanem szerelmes feleségem, még benned rejtekezik némely öröme gyámoltalan ügyemnek. – Tudod, miképp vontad ki Thaeseust Minótaurosznak dühös torkából? Vajha nekem is üdvözítő fonaladdal utat mutathatnál.

ARIADNA

Szűvesen szánakodom sorsodon, egy gyönyörűségem. Könnyebb leszen nékem talán szomorú állapotodon segítenem, minekutána Jupiter csapásán által estén, mint sem annak előtte. Légy jó szívvel.

(Ariadna elalszik. Jupiter lángoló háromágú fával közelít felé. A düh árad belőle Bacchus felé. Közben összehívja a földi tanácsot.)

MÁSODIK FELVONÁS

Komédia játék, melyben előadatik miképpen contendálnak Neptunus és Bacchus tudniillik a Víz és a Bor az elsőség felől.

**Forrás: *Neptunus és Bacchus vetélkedése,*
Sárospatak, református kollégium, 1792.**

JUPITER

Míg feltett célomat bennetek elérem,
Figyelmességeket parancsolom, kérem.

Az öcsém, Neptunus és fiam, Bachus ma összeveszének,
Hogy bírójuk lennék, hozzám jövének.

Látom, Bachus és Neptunus majd egyformák vagytok,
Azért már engemet, ha szólani hagytok,
Úgy látom a dolgot, jobb lesz megítélni,
Lássuk, rá mit fognak mások is beszélni.

NEPTUNUS

Nékem igen tetszik.

BACHUS

Nékem prókátorom, tudom, minden leszen, aki issza borom.

JUPITER

Jöszte, Mercurius!

MERCURIUS

Parancsolj készséget, / tudod, hogy mutatok engedelmességet.

JUPITER

Hívj ide most mindenféle nemzetséget, / Ifjút, szüzet, okost, s ki űz mesterséget.

MERCURIUS

Megyek, mindjárt meglesz, piliscsabai vásár
 Vagyon, most jó, mivel nincsen igen nagy kár.
 Ott minden féléket, tudom, feltalálok,
 Azért biz én sokat nem sofrikálok.

(Elérkezik Mercurius a Vásárba.)

Jössz, te öreg, te is Leány, te is Legény
 Utánam katonák, te is gazdag, te is szegény!

Te halász, te szakács, te zsidó, jöjjetek!
 Ti is hajdúk, engem frissen kövessetek!

Kis fiú, Nereus és Triton hajósok,
 Jertek, mert Neptunus dolgai bajosok!

Jó nagyanyók, ti is el ne maradjatok,
 Utánam mind ketten ti is kullogjatok!

Kis, Főbíró Uram, mi velünk szaladjon,
 Semmi a pompából hogy el ne maradjon!

A Nagy Jupiter hív mindnyájan titeket,
 Gyertek hát, mert régen várt már benneteket!

ÖREG

Megyünk, ha parancsol. Vajon mivégre hív?

MERCURIUS

Ne kérd azt, csak gyere, tán nem visz az Égre. – Itt vannak mindenek.

JUPITER

Már elő állhatnak, – szabadon és bátran igazán szólhatnak.

MERCURIUS

No, hát, jó vénember, a bor és víz között,
 Mondd meg melyik előbb, mert összeütközött.

ÖREG

Azt mondom, hogy a bor. Mert öregek teje, / A pince télben is a vének
 tűzhelye.
 Reszkető térdeim azzal egyengetem, / Érzékenységemet helyre rendelgetem.
 A vénség jajait tőle felejtetem, / De így ám a vizet nem dicsérhetem.

NEPTUNUS

Ámbár most, jó öreg, a vizet utálod, / Meginnád pokolban, de fel nem találod.

BACHUS

Ne félj, lesz ott korcsma, a bort ingyen mérik, / Akármennyit iszol, az árát nem kérik.

JUPITER (*AZ IFJÚHOZ*)

Az erős Ifjúnak nincs erősítőre Szüksége; / nem kell hát bor néki, se lőre.

IFJÚ

A sok bűdös halak laknak a vizekben,
Ússzon az én nyelvem az boros csebrekben.
De nem csak magamé ám ez az értelem,
Az egész Ifjúság mert egyetért velem.

NEPTUNUS

Ezek jól beszélnek, mert Bachus edénye / Elcsábítja őket s Venus szeme fénye.

JUPITER (*GYERMEKHEZ*)

No, már te, Gyermekek, mondd meg értelmeket, / A bort szereted-é jobban, vagy a vizet.

GYERMEK

Amit Apám mondott, azt tudom mondani, / a kis ökör tanul a nagytól szántani.
Mint a Tanítvány is a praeceptor szavára / esküszik, én állok a Bachus pártjára.
Nem tudom én, a bort miért lehet szeretni, / de csak a színét is nagyra becsülhetni.

BACHUS

Még e semmi gyerek alig tud beszélni, / a bor és víz felől még is tud ítélni.

NEPTUNUS

Nem csuda, a szajkó a szajkót követi, / ő még, amit hallott, csak azt emlegeti.
Mondd meg csak, Te gyermek, ha néha fürdeni, / jó-e tagjaidat mosni s hevíteni?

GYERMEK

Már most hozzád állok. A fürdővizeket / szeretem, előre nem tudtam ezeket.
Bánom, a csúf Bachus megtisztelésére / szóltam, sőt, az égig felemelésére.

BACHUS

Amelyeket szólok, Te gyermek, tartani / ha meg fogod, hozzám vissza fogsz állani.
Tudod, a vízben van sok ember halála, / a bor még senkinek kárára nem vála.

NEPTUNUS

Nem tagadom én azt, hogy nagy veszedelem / vagyon a Vizeken, ez igaz értelem.
Mert a borral együtt van buja szerelem, / ahol e kettő van, nincs szégyen s félelem.

GYERMEK

Én mind ezt jól értem, azért úgy ítélek, / hogy a vízhez állok, mert a bortól félek.

JUPITER

Tehát jó gyermek, Neptunus számára / szenteld magad, úgy jársz életednek hasznára.

GYERMEK

Jól van, nagy Jupiter, szavadat fogadom.

MERCURIUS (*BACHUSHOZ*)

Hogy egyetért veled a két szűz; tagadom.

(*Mercurius a szüzekhez:*)

Ugyan, hát halljam, hogy fogtok ti szólni, / ne féljeteK, szabad mindent kimondani!

ELSŐ LEÁNY

Én ugyan ám a bort nem igen ihatom, / elég nékem kétszer, ha megkóstolhatom.

Mert én a víz nélkül könnyen ellehetek, / borban mosdom, ételt borban főzetgetek.

A bortól frissülök csak is. Nem kellett / nékem vizek, engem kedvetlenítetek. Kinek van szüksége szívvidámítóra / Inkább, mint a szűznek, aki kézfogóra vágyna?

Tehát leszek Bachus követője, / a pintes csupornak hív ölelgetője!!!

MÁSODIK LEÁNY

Hogy a gyenge Szüzek jó bort nem innának,

Tudom, hogy egy hétre nyárfákká válnának.

Ha nem válnának is, férjet nem kapnának,

A dühödt pártában holtig maradnának.

Lennének sápadtak, rútak, halaványok,

Kik most pirosak, mint párusi márványok;

Nem kapnának rájuk senkik, csak a cigányok.

Azért én a borért pénzt örömetst hányok.

Nem kell úgy magamat festeni, kendőzni,

Nem kell pirosítót rózsavízben főzni,

Szép vagyok, szép lészek, mert jó borocskával

Élek, elég egy nap nyolc palackocskával.

NEPTUNUS

Nem hiába ezek, látom igen rútak,

Nincsenek kedvekben a jó hideg kutak.

BACHUS (*A KÉT LEÁNYHOZ*)

Ne féljeteK!

(*újabb leányokhoz:*)

Hát ti ugyan hogy szólotok?
Gondolom, hogy ti is én hozzám állotok.

HARMADIK LEÁNY

De ugyan jobb nékem a tiszta vizecske;
Láttam, mely igen rút az ittas szüzecke.
Inkább legyek mindég ilyen fejérecske,
Hogy sem tántorogjak, mint beteg legyecske.

Hát..., ha még bort innám! Történne halálom,
Azért csak a tiszta vizet iddogálom,
Majd ha gyermekemet csecsemmel táplálom,
Akkor tán a bort is innya megpróbálom.

BACHUS

No, csak igyekezz hát hamar férjhez menni,
Vagy akár mint próbálj gyerekre szert tenni.
Ha más el nem veszen, én el foglak venni,
Ha nem fogsz a vizes értelemmel lenni!

NEGYEDIK LEÁNY

Nékem sem megy soha a bor a torkomba,
Egyszer ittam volt még ifjúi koromba.
De a búzi most is vagyon az orromba,
Egy kis híja, hogy nem teve sírhalomba.

BACHUS

Az ilyen ostobák soha el nem kelnek,
Mind holtig pártában nyaralnak, telelnek.

NEPTUNUS

Úgy, édes leányim, engem kövessetek!

BACHUS

Apátokkal együtt pokolba vesszetek!

MERCURIUS

Már most hozok elől okos embereket,
Azok tán mondanak jobb ítéleteket.

DECLINISTA

Az Aqua az első fő Declinatio
Övé légyen tehát az első Sessio;
Ez pedig bölcs, helyes, jó ordinatio,
Hogy a Vinum második soros inflexio.

SYNTACTIKUS

Nékem a tudományt, ha beadnak a borba,
A tudós Nepossal ülhetnek egy sorba.

JUPITER

Talán majd jobban fog szólani a Rhetór,
Mint hogy ezek között övé az első sor.
Szólj hát te bátran, mit tudsz te ezekre,
Ne hallgass ezeknek hitvány beszédére!

RHETOR

Tisztesség és becsület minden orátoroknak és magamnak is, de mindeneknek elméjét sok muszka mérföldekekkel felülmúló észet látok abba a sima nyelvű fülbemászóba, aki a bort így dicsérte meg: Vinum acuit ingenium, az elmét élesíti a bor. Mily megbecsülhetetlen hasznú legyen a bor, mert valamiképpen ha már a tüzet elevevényében megtartja, úgy a bor a gyomor természeti melegségének táplálója, az inak lankadságának elűzője és az elme köszörűje és Sleifere. Az alacsony földet folydogáló és a bortermő felhuzakodott hegyekre fel nem mászható színtelen víz pedig ezekkel ellenkező dolognak szerzője. Tudták ezt nyilván a bárdolatlan perzsák is, kik midőn valamely nagy dologhoz akartak kezdeni, igen okosan legelőször is a palackokhoz nyúltak. Tudta ezt a görög versszerzőknek üstökös csillaga, Homérusz, aki minden reggel a jó finom borból felhörpöntött egy pintes üveggel. Tudta Ennius és ama erkölcsöket formáló hómó, a bölcs Cató. De Horatius is a bort nem hiába dicséri, mert attól melegítetett a versírásra véri. Ha pedig ezeknél is több tanút kívántok, járjátok el a korcsmákat és fogjátok tapasztalni, mint el vannak kopva az ajtók küszöbjei, mely simák a boros kancsók szélei, s mely nehezen tartják a rovassókát a fogasoknak szegjei. Melyekből úgy tetszik ki, mint vas hegy zsákból, hogy a bor a víznél sokkal becsesebb. Becsülettel ma halljátok azért vizek. Elmondám.

JUPITER

Ha a muzsikusság, Neptune, nem segít,
Hidd el, a causád még ma megszégyení. / Szólj hát!

MUZSIKUS

Bor nem issza nincsen, nincsen a kórusban,
Ha bort nem tud innya, rút a muzsika.

Szervusz jó Neptune, Bachussal maradok,
Mivel a jó hangba általa haladok.

JUPITER

Téged, jó Neptune, lásd senki nem szeret,
Pedig a bor sokkal mely sok rosszat nyeret.

Tán az asztrológus áll a te pártodra,
Szólj hát, mert már régen vágyunk a voksodra!

ASZTROLÓGUS

Az égi jegyek közt elsőbb a vízöntő,
Azért csak hallgasson a Bachust köszöntő.

Ha szőlő nem terem, üres lesz a verem,
Ha nem segít rajtunk Neptunus Bruderem.

BACHUS

Az ily asztrológus bár mindég vigyázzon,
De meg sem érdemli, hogy bortúl megázzon.

Igyál a vízöntő ocsmány korsójából,
Iszunk mi a hegyünk legjobb maslasából.

JUPITER

Mercurius, a per még ugyan most is csak úgy áll,
Szóljon hát, akit ott jelenget egy nagy váll.

ELSŐ KATONA

Parancsolatodra,
Szólok én; részemről nem állok pártodra,
Neptuné, s nem vágyok soha italodra.

MÁSODIK KATONA

Jól beszélsz.

ELSŐ KATONA

Ne locsogj, hanem várj a sorodra!
A Neptunus büdös vizét én utálom,
A bort és pályinkát már régen szolgálom,
Lenungomat érte örömet számlálom,
Talán cégér alatt akad rám halálom.

JUPITER (*Második Katonához:*)

Hát, te mit mondasz ugyan, másfél lábos?

MÁSODIK KATONA

Elég, hogy béjőhet fűzött topánkamba,
Ne jöjjön gyomromba, ne suhanjon számba;
Bort iszom szüntelen, míg lesz a Párámba,
Dohány helyett, keller, bort tölts a pipámba!

JUPITER

Gazdag avagy szegény nem jött-é ezekkel?

GAZDAG

Dehogynem, itt vagyunk ily ítéletekkel.

Veled, vitéz magyar, egy húron pendülök,
Frissülsz az italtól, de én is frissülök,
Beteg vagyok, iszom, mindjárt megépülök,
Kedvem kerekedik, s a tánkra kerülök.

SZEGÉNY

A szegénynek szegény kenyér az eledele,
Háza cudar, rongyos; az ég a fedele,
Mind a négy plágának ostromolja szele,
Ha kemény a nyara, keményebb a tele.

Ha megszomjúhozik, dűl a pocsolyának,
Mekhajtja a nyakát, a munka jármának,
Nincs szeri, se száma nyomorúságának,
Töprönködik bajos folyásán dolgának.

Azért hát maradjon a Bachus kancsója,
Nem lesz csendességem megháborítója,
A szegény torkának víz a táplálója,
Mikor abból iszik, a zsidó nem rója.

BACHUS

Hallám emberi nem mocska, beszédedet,
Értettem panasszal megprémezett eszedet,
Nem is készítették a borhoz véredet,
Apád víz formában öntött meg tégedet.

(A Hajós megjelenik a színen:)

HAJÓS

A Bachus mustráját már régen hallgatom,
Marcongó szavait méltán fájlalhatom.
Hogy Neptunus felsőbb isten, megmutatom,
Lapátom nyelével, ha megvonogatom.

Elmehetsz a vizen gyöngyért Indiába,
Melyből komámasszony rakhat a nyakára,
Ráakadsz a hajón a gyémántbányára,
Mely többet ér, mint száz cseber bor ára.

Énnekem Neptunus hajt bokros hasznokat,
Számlálom általa a Leopoldokat,
Verem majd tonnára a szép triplásokat,
Nevetem veszettül a fejfájósokat.

HALÁSZ

Maradjon magának Bachus nagysága,
Ne is nézzen fennyen kis alacsonsága,
Köhögős, szédelgős, fájdalmas országa,
Ha jól iszik, elvész a szeme világa.

BACHUS

Már félek, reszkető félelem mellemet
Veri; hajós, halász nem őrzi részemet.

Én is megbosszulom kevélységeteket,
A magatok szava fog meg majd titeket,
A veszélyek között mivel benneteket
Kinevetlek. Szakács, szólj jobb beszédek!

SZAKÁCS

Bachus Apám, szánom veszekedésteget,
Ha lehet, akarom, fogjátok kezet.

Téged minden szakács szeret, Neptunust is,
Mert ő nála nélkül nem főzhet egy húst is.

BACHUS

Se ide, se oda nem hajlasz te füst-bűz,
Szakács, eméssze meg nyelved az égő tűz.

Talán Itzik zsidó áll a mi pártunkra,
Jöszte Itzik, voksot adj a mi sorsunkra!

ZSIDÓ

A szekehény Sidóknak rhéken a pusztába,
Khószikla adhott vizet, nem phort a kánnába.

The azért ha jó víz, pűszhódjön hárkhabé,
Khósert szeret thöltni a Sidó torkhábe.

Felsőbb mintég a jó étes hegyaljai,
Amelyet nem hozták Khanaán halmai.

Csak akkor szorulok a vizre, ha mérekh
Phort, azután vizet, én érte pénzt kérek.

Te másszor Neptúné, nem kell az ithalod,
Keserű hasamnak, csak tartsa asztalod.

BACHUS

Most már tudom Itzik, a csalárdságodat,
Boromat keverő nagy huncutságodat.

Porozlók, száz botot Itziknek farára
Vágjátok, hadd szokjon fara regulára!

ZSIDÓ

Hapám, khedves hapham, Bache, jó khegyelmes,
Légy a vherth fharomnak, kérlekh hingedelmes!

Nem hetyvelitek már, henkedhető vétek,
Legyen, óh bhizony, csak mondják ereszétek.

Az én kedves thársam, Sára, vert farhomat
Ne sirassa, lányom Rebeka jajomat.

JUPITER

Vágd el a szakállát!

ZSIDÓ

Hinkább élethemet
Veszthem, mint sem ettől fosszam meg nememet.

BACHUS

Ily nagy gonoszságnak büntetésével jár
Nagy veszély, a farod sózik, amelyet vár.

Üssétek, hogy Itzik többet ne adjon el
Vizet a jó borral; fara szakadjon el!

ZSIDÓ

Imhol, halasztosan, khik ide gyűltetek,
Jó léssen már, csakhogy engem ne üssetek.

ELSŐ POROSZLÓ

Dűlj meg korcsmáros, ha nem, mindjárt lerántalak.

ZSIDÓ

Ne bhács! Mikor phénzed nem volt, megszánthalak.

ELSŐ POROSZLÓ

Ebet szántál, soha többet nem láttalak.

ZSIDÓ

Hó te! Hiszen láttál, mert megh is csaltalak.

MÁSODIK POROSZLÓ

Annyival inkább üssed legényesen,
Ne adja el többet a jó bort vizesen!

ZSIDÓ (*mikor ütik*)

Ne bhács! Ne bháncs, kérlek olyan sérelmesen!

BACHUS

Elég, ne bánjatok véle olyan mérgesen!

KIS BÍRÓ

No, Itzik, a borral ne bánj úgy ezután,
Másképp szakáll nélkül, hidd el maradsz sután.

NEPTUNUS

Ilyen büntetésre méltó, a vizecskét
Nem ivó Bachus is érdemel ilyecskét.

BACHUS

Ugyan úgy-é? Szádat most mindjárt csapják be,
E két vénasszonyim a pert zárják be!

ELSŐ VÉNASSZONY

Itt vagyunk Apánknak parancsolatjára,
Noha komám, Panda, volt már a korcsmára,
De csak őt meszélynek hágott a nyakára,
Eltántorgott mégis az Apja szavára.

Mi jobb ízű vajon a jó borocskánál?
Mi becsesebb edény a boros kantánál?
Nincs jobb perspektíva a szívó lopónál,
Sem jobb ülő szátva a tele hordónál.
Úgy-é Komámasszony?

MÁSODIK VÉNASSZONY

Mihelyt vizet iszom, gyomrom háborodik,
Lábam a bodroktól ing és tántorodik;
Aki vizet iszik, mind elnyomorodik,
Ha lagziba van is, szíve szomorodik.

JUPITER

Vén Kofák, vén Kofák, a Styx vizeibe
Ugyan mit csináltok? Hiszen Neptunus tartja ezt kezeibe, nem Bachus.
Titeket, Kárón hajójába nem vesz benneteket.

BACHUS

Rá se hallgassatok, mint én! Rám igyatok,
Vagy két icce bort Caronnak adjatok.

KIS BÍRÓ

Mind két részről hallám az ítéleteket,
A bor és víz közt lett veszekedésteket.
De nem hagyom helybe sokak beszédeket,
Mert csak a szárokban viselik ezeket.

(Neptunushoz:)

Aki igazgatod bölcsen a vizeket,
Regulázod a mély s széles tengereket,
Öntözöd a Földön a fákat s füveket,
Így vidámítod a józan embereket,

Neptunus, aki vagy a vizek Istene,
Neked több bizonyosság, mint vala, kellene.
De semmi; mi Bachusnak elegen valának,
Kik részegek lévén, nem helyén szólának.

Azért, mint hogy énrám a per bízattatott,
 Jupitertől, aki ebben csak hallgatott,
 Téged elsőbnek, mindenkor ítéllek;
 Utolsóbb vagy Bacchus, rólad úgy beszélek.

Azért Neptunusnak gyémántos koronát
 Adjatok, s Bacchusnak szőlőfa boronát.

HARMADIK FELVONÁS

BAKHUS (Pálos gimnázium, Sátoraljaújhely, 1765)

Jupiter kiteszítja a halhatatlan istenek sorából Bakhust.

BACHUS

Oh, Egek! Mit látok? Ó, Megaránál iszonyúbb tekintet!

JUPITER

Talán már üdeje is, hogy méltán fölmozdult haragomnak rettentő példája, kifakadjon.—Nagy isteni hatalmamra esküszöm, oly bosszúmat töltöm ma, hogy csak nevére is megrémül minden teremtett állat.

Íme, puszták a templomaim! Pókhálósok az oltárim, összedőltek oszlopaim, rongyosok a papjaim. Elfogyott az áldozat. Egyszóval kikopott Jupiter régi dicsőségéből. Midőn azonban tündökölnék Bachusnak hajléki, ragyognak palotái, zengenek korcsmái, illatoznak külön-különféle áldozatokkal oltári. Számtalan az áldozat, számtalan az áldozó.—Mercurius!

MERCURIUS

Jelen vagyok áldandó parancsolatodra, győzhetetlen fölség!

JUPITER

Állítsd előmbe Bakhust, haragomnak célját.

BACHUS

Hát nem látol? Hiszen itt vagyok.

MERCURIUS

Íme, itt vagyon istenséged orrát piszkáló kocipor.

BACHUS

Hát te milyét piszkáló kocipor vagy?

JUPITER

Itt vagy isteni szívemnek minden ízeit hasogató szűrő szitán szitált gazság? Halljad már boldogtalan fejedre szállandó súlyos szentenciádat: — Olvasd Apolló:

APOLLO (*felolvassa*)

Fölséges Jupiter, Istenek Istenének, menny s föld hatalmas urának gonosz Bachus ellen való szentenciája: — Először is Bakhust tetétül fogva talpig kiforgatom isteni székéből, hatalmából. Kivetköztetem minden dücsőségéből, azután az emberi halandóságra húzom halhatatlan voltát, minden kigondolható nyomorúságok alá sajtolom gyarló életét, aszulni, hervadni fog ez nyomorúságokkal teljes földnek színén. De ez csak eleje lészen telhetetlen bosszankodásomnak, azután ugyan gondos

eszmélésre veszem, mi szörnyűséggel kelljen átkozott lelkét testéből kicsigáznom, és kegyetlen Rhadamantus hatalma alá taszítanom.

JUPITER

Hogy pedig még boldogtalan életed óráiban tudjad reád áradandó boldogtalanságodat: — Mercurius! Állítsd Plutót előmben.

PLUTO

Talpon vagyok legkisebb szolgád, Plutó, felséges Jupiter!

JUPITER

Éles tekintetre vedd ezen gonosz tévőt, rövid nap alatt istentelen lelkét dühösködésre bízom. — erős s megmásíthatatlan akaratom pedig, hogy minden hozzá való barátságot félre tégy, ha istenségedet hasonló kelepcebén látni nem akarsz. Ő maga egyedül bokrosan szenvedje mindazon kínokat, amelyeket szenved a többi mind egyetemben.

PLUTO

Ez ugyan háborgatja szívemet, fölséges Jupiter, de mindazonáltal, ha parancsolatod istenségem vesztésében jár, rajtam semmi sem múlik.

JUPITER

Mercurius! Állítsd elől Neptunust.

NEPTUNUS

Jelen vagyok, fölséges Jupiter! — Forgassátok ki őt isteni székéből.

(Itt Bakhust megfosztják istenségétől, letaszítják trónjáról és halandóvá teszik.)

BACHUS

Csak gyönyörködjétek, tapsoljatok, hízzatok már nyomorúságomon. Eleget rágtatok ugyan már szegény Bacchust, de még eleget rághattok rajta, vágjátok belé dühös agyaraitokat! Lakjatok jól vele!

APOLLO

Vajon micsoda Potrohos kocipor ez, hogy ily bátran mer imádandó orrod alá füttyöt hányni? Hogy tűrheti Fölséged durvaságát?

JUPITER

Fizeti Bacchus bőven az árát gonoszságának. Istenségétől megfosztottam, majdan legázolom pokol mélységében.

APOLLO

Tehát ő a Bacchus? Bizonyára meg nem ismertem nyomorult voltában.

BACHUS

Mi tagadás benne, én vagyok Bacchus. De miképp mondád Jupiter, legázolsz pokol mélységébe? Meg is szárad biz a kurva torkod.

APOLLO

Ha-ha-ha! Te vagy Apolló istenségének istápja? Te vagy az elmék élesítője, a tudományoknak kútfeje?

BACHUS

Bizony, ha mutogatod is a rovásodat, én voltam. Mit akarsz? Mond meg hamar, mert sietek.

APOLLO

Hová sietsz?

BACHUS

Nem tudom, mi talált, miután istenségemből kivetkőztem, most tapasztalom először, igen nehéz a bugyogóm, félre megyek, talán Jupiter az emberségért fizetést vár.

(*Bakhus az otthonában szenved.*)

BACHUS

Jaj, jaj, ja, odavagyok! Jaj-jaj-jaj, a hasam, jaj-jaj-jaj, a fejem! Jaj-jaj-jaj, mindenem! Jaj, Ariadna, hol vagy, édes feleségem?

ARIADNA

Jaj, mi köll, édes szerelmem? Fáradt lelkemet élesztgető cserfa taplóm!

BACHUS

Jaj – gyere ide, gyere... (*gyengéden átöleli Ariadnát*) és mindjárt jobban érzem magam.

ARIADNA

Jaj, mi lelt kincsem?

Te Berta! Berta! Hallod-e? Gyere ide, készíts egy jobb ágyat neki!

BERTA (*magában zsörtölődik*)

Ördög hozta megint ezt a dögöt, lesz bajom a gatyamosással (plundramosással).

ARIADNA

Hallgass, te bestia! Kötől szakadt candrája! Rázd föl jobban a tollat alatta. Feküdj le, Te, életem vidámítója!

BACHUS

Jaj, jaj, jaj!

ARIADNA

Lelkecském, talán nehezen fekszel le felöltözve? Húzd le, Berta, húzd le a gatyáját!

BERTA

Na, mondtam én... – ördög vigye a csúf plundráját!

BACHUS

Hagyd békén a gatyámat, Jupiter tárházát! Csak hívass orvost!

ARIADNA

Orvost? Vajon kit lehetne elhívni? Ki lesz drága egészséged orvosa? Te Berta! Berta!

BERTA

No?

ARIADNA

Hol jársz? Sátánmaggal vessék be a fenekedet! Már somfakövetet akartam utánad küldeni. Siess, a talpad a földet se érje, hívd el gyorsan az uramhoz azt az orvost, akit a leghamarabb megtalálász!

BERTA

Hóhért, hóhért a vén poroszlónak!

ARIADNA

Mit mondasz, teeee, mi? Pellengérbe való!

BERTA

Ej, csak azt mondom: jó hírt, jó hírt a Bertának, nekimegy a kocsmának.

ARIADNA

Átkozott Szerencse, ugyancsak seggbe rúgtál! Ó, a világ leányai között nekem van a legboldogtalanabb sorsom... Oh, átkozott, Jupiter, bezzeg ráncba szedted a szoknyámat.

BACHUS

Jaj, jaj, be kegyetlenül szúrja! Jaj, jaj, mennyire hasogatja a hasamat. Bort adj, Kincsem, booort, talán az majd megennyhíti a kínjaimat.

(*Bejön a Borbély.*)

BORBÉLY

Jó napot, édes asszonkám!

ARIADNA

Az istenek hozták kendet, édes uram! Jaj, keserű az én jó napom! – Talán kend a doktor?

BORBÉLY

Nem mondhatom azt, hogy teljesen doktor vagyok, az én professzióm⁸ mindeddig csak borbély, de mindazonáltal, ami a belső, akár a külső nyavalyát illeti, a leghíresebb párizsi orvosokat pipálok le tudományommal, hiszen az anatómiát mind a pataki, mind a debreceni mester keze alatt szereztem.

ARIADNA

Elhiszem, lelkem. Ó, bárcsak az uramon is tudna kend segíteni, bizony az utolsó szoknyám árát sem sajnálnám odaadni.

BORBÉLY

Csillagom, asszonykám, az a legkevesebb. Hol van a páciens?

ARIADNA

Itt van az uram...

(*A Borbély megvizsgálja Bachus pulzusát.*)

BORBÉLY

Édes asszonykám, semmit se féljen, a pulzusa helyesen jár, jobban, mint a város órája. Semmi veszedelem. Van-e széke a páciensnek?

ARIADNA

Jaj, hiszen látja, van három is!

BORBÉLY

Nem azt kérdem, Kincsecském, hanem jár-e félre a páciens?

ARIADNA

Mióta vele lakom, sohasem láttam, bizony régóta már a kocsmá felé sem ment.

BORBÉLY

Mégsem érti kend, hogy mit akarok. Azt kérdem, kakálhat-e a kend ura????!!!

ARIADNA

Ó, part üsse meg, de csúnyát kérdez kend! Hogy kakálna, mikor semmit sem papál! Ma kilenc gombócnál többet nem tudtam lenyomni a torkán, hanem az *italocska* jobban lecsúszik nála, de az is elég kevés, naponta beéri tíz, tizenkét pohárkával.

BORBÉLY

Aham. És mijét fájlalja leginkább?

ARIADNA

Csak szüntelenül a hasát, s már sokszor mondta, hogy úgy érzi, mintha malac volna a hasában.

BORBÉLY

Az könnyen meglehet! Talán valahol odakint elaludt? A kövér ember szájtátva szokott aludni.

ARIADNA

⁸ Foglalkozásom.

Bizony jól mondja. Minap szegényke, ahogy egy kicsit italos volt, az egész éjszakát egy árokban töltötte. De az is lehet, hogy egy korsóból itta ki azt, mert ő sosem volt finnyás, a korsóból soha semmi gazt ki nem vett, sőt bele sem tekintett.

BORBÉLY

Az is lehet – mindjárt megtudom! *(Mindenféle karmozdulatot csinál a beteg felett.)*

Úgy van, bizony! Mindjárt segítek rajta. *(Elővesz egy könyvet.)* Aha, megtaláltam! Ha valakinek hasába malac bújt, fektesd a beteget egyik oldalára, vegyél a konyhából tűzfogót és vaskanalat, tartsd és pengesd a hasánál, ennek pengetésén nem bírja majd a malac, és a hátulsó ajtón kimegy *(a fenekére mutat)*. Igen jól van, no, csak hamar a tűzfogót, vaskanalat!

ARIADNA

Te, Berta!

BERTA

No, megint.

ARIADNA

Fuss hamar a konyhába, hozd fel jó uramnak a tűzfogót és a vaskanalat!

(Berta elmegy, majd nemsokára visszajön.)

BERTA

Na, itt van.

BORBÉLY

Ne haragudjon, lelkecském, az ördög szülte ezt a malacot, nem jön az biza ki, ha a piliscsabai harangot verik is neki. Mit csinálhatnék még? Hm... *(a könyvből olvas)* Ha ez nem segítene, tegyen egy fazékfedőre szemet, és tartsa a páciens fenekéhez! Fedőt ide!

ARIADNA

Berta! Hallod-e? Hozz egy fedőben tüzet!

(Berta megint elmegy, rögtön hozza.)

BERTA

Fogja kend!

BORBÉLY

Adja kend csak ide! *(megint kísérletezik)* Mégsem jössz te ki? Jaj, ezt bizony tizenkét garabonciás diák sem hozza ki belőle. Ejnye, tüzes a lelke! Fíha, minden mesterségemből kifogytam. Édes Asszonykám, nincs más módja ennek, de legalább annyiban tudok segíteni, hogy a fájdalmai csillapodjanak.

ARIADNA

Ó, édes uram, szívesen meghallgatom.

BORBÉLY

A boroskorsó soha a páciens szájától el ne szakadjon, hogy a malac az ő hasában szüntelenül úszkáljon.

ARIADNA

Csak ennyi?

BORBÉLY

Csak ennyi.

ARIADNA

Jaj, dühödjön meg a kend mestersége, még egy prémes szoknyám van, annak árát a magam torkára tartogattam, akkor már azt is az uram issza meg.

BORBÉLY

Nem tehetek róla, ha Eskulapius, az orvosok istene nem segít rajta, nincs e világon, aki segítsen! Ajánlom magamat!

MÁSODIK JELENET

ARIADNA

Ah, a keserűség örvényében habzó, bús fejem! Bárcsak valaki segítene. Már Jupitertől vigasztalást nem várok!

(Eskulapius, az orvosok istene színre lép.)

ESKULAPIUS

Mi lelt kedves leányom, Ariadna? Hadd halljam, milyen búbánat faggatja szívedet?

ARIADNA

És vajon ki vagy te, hogy Istennek ilyen megvetett teremtését nevének nevezd?

ESKULAPIUS

Én vagyok az orvosok istene, Eskulapius. Ne gondold, hogy minden isten elfordult tőled, könnyhullatásodat és fohászzkodásodat hallva eljöttem hozzád. Légy nyugodt, talpra állítom ma Bachust!

ARIADNA

Ó felséges Eskulapius, de mivel fizethetném én meg a te jóságodat?

ESKULAPIUS

Az istenek fizetése a tiszta, hálaadó szív.

ARIADNA

Ó, Egek, megbolondulok örömben... megmarad hát a prémes szoknyám. Ó, Szívem, nyisd ki drága szemecskéidet, nézd egy más doktor jött hozzánk!

ESKULAPIUS

Bachus, kenyeres pajtásom! Megismersz-e? Én vagyok Eskulapius!

ARIADNA

Jaaaj, felséges Uram, Bachus egészségesen is nehezen ismerte fel az embereket...

ESKULAPIUS

No, csak gyorsan a borbélyért, amint látom, nem lehet késedelmeskedni.

ARIADNA

Te Berta, Berta!

BERTA

Mit kajabál kend már megint?

ARIADNA

Nyakad szakadtával fuss a borbélyért!

BERTA

Naaaa... megint a borbélyért...

ESKULAPIUS *(megnézi a beteg pulzusát)*

Szükséges az érvágás, amint a pulzusa mutatja. Obszerválok, nagy paroxizmusban vagy, ez pedig a vérnek sokaságától van így, amelynek nagy melegsége meghaladva a temperamentumot, konturbálja cerebrumát, ezért nem kétlem, hogy a páciens nem fantáziálna.

ARIADNA

Nagyon nem értem, hogy mit akar ezzel mondani kend, mivel a magyar és az orosz nyelven kívül mást nem értek.

ESKULAPIUS

Azt mondom, hogy nem kétlem, hogy a beteg ebben a betegségében gyakran esze nélkül beszél.

ARIADNA

Semmivel sem tapasztaltam bolondabb beszédét, mint azelőtt.

ESKULAPIUS

De szomjúsága nagyobb, mint azelőtt?

ARIADNA

Nem tudom ezt én megmondani, lelkem uram, azt csak maga tudja meg a csapláros. Berta!

BERTA

No.

ARIADNA

Erigyj, édes lányom, kérdezd meg a csaplárost, hogy hány üveg borral hozattam többet, mióta beteg az uram! Mondd, hogy a doktor kérdezi!

ESKULAPIUS

Nem szükséges, csak maradj. Itt jön a Borbély. No, csak frissen kösse meg az eret.

BORBÉLY

Melyiket?

ESKULAPIUS

A cordialist⁹... Ah, jobban lesz, nem kell félni, de mindig legyen mellette valaki. Én elmegyek, de nemsokára visszajövök Machaon fiammal.

ARIADNA

Alázatos szolgálója felségednek.

HARMADIK JELENET

ARIADNA

Ó, milyen nagy malomkövet fordított le rólam Esculapius! Ideje már, hogy számtalan bánatomnak végre vége legyen! Ideje már, Jupiter, hogy megszűnjenek haragodnak iszonyú csapásai. – Ó, lelkem, életem, drága violám, gyönyörű Bachusom!

BACHUS

Jaj, jaaaaaj...

ARIADNA

Berta!

BERTA

Mi az ördögöt akar maga! Mindvégig csak Bertaaa..., Beeertaaaa!

ARIADNA

Hozzad ide a kulacsot, megszáradt szegénynek a torka.

BACHUS *(örül)*

Ah!

ARIADNA

Ohó, Berta! Jó jel ez már, elbírja a gazda a kulacsot.

BERTA

Aha, hogy nem tud már egyszer megdögleni! Az ördög győzi a sok futkorászást!

ARIADNA

⁹ A szív felől jövő eret.

Jaj, te átkozott, még élteben a halálát kívánod? Te, ördög szekerébe való, te, kilenc városból kicsapott lélek kurva! Te, a sátán tömlőcébe való! Várj csak, kutya ágyából esett ringyója, megtanítalak, csak az uram gyógyuljon meg, minden csontjaidat összetöretem!

(Érkezik Esculapius Machaonnal.)

ESKULAPIUS

Mi lelt, Ariadna? Talán már az uraddal veszekszel?

ARIADNA

Ó, felséges uram, bárcsak azt tehetném! Nem is gondoltam, hogy ilyen hamar visszaér az úr.

ESKULAPIUS

Hát a beteg hogy van?

ARIADNA

Bizony csak nehezen.

ESKULAPIUS

Íme, elhoztam magammal fiamat, Machaont, aki hasonlóképpen már sok híres kúrákat végigcsinált.

ARIADNA

Micsoda??? Jaj, szemtelen, elmehet innen vele, ha már sok híres kurvákat csinált!

ESKULAPIUS

Nem azt, balgatag asszony! Már el is felejtettem, hogy nem értesz a deák nyelvhez. Azt mondtam, hogy a fiam már sokakat meggyógyított. Látszik, hogy te ótestamentumbeli asszony vagy, mert az újtestamentumbeli asszonyok jobbra tudnak deákul.

ARIADNA

Aha! Na, hát gyakran megtörténik, hogy a fiú többet tud az atyjánál. Gyerünk, csak nézze meg a beteget.

MACHAON

Kedves asszonykám, a vízkórság minden jelét tapasztalom, ezt a páciens felpuffadása is jelzi. Az atyám az érvágással nem vétett, mert ez a betegség a vér sokaságától van, részben pedig annak sósságától, ami lassanként vízzé válik, és mivel ennek a víznek közönséges kanálisa vagy útja nincs, a bőr alá húzza magát össze, és ezért puffad fel az ember, ennek a gyógyítása pedig fölöttébb veszedelmes, néha azért szerencsés is lehet.

ARIADNA

De hát hogyan szenvedhetne az én uram ilyen betegségben, amikor a toroka vizet sosem látott?

MACHAON

Mondom: az emberben a bor is vízzé válik.

ARIADNA

Igaza van kendnek! Másképp rossz volna a szőlős gazdáknak, mert ha az emberben a bor vízzé nem válna, egy pohárka borral holtig beérnék. Nohát, immár csak kezdjen neki kend a gyógyításnak.

MACHAON

Csak egy fűrót és csapot!

ARIADNA

Talán bizony csapra veti kend az uram hasát?

MACHAON

Nincs más módom.

ARIADNA

Hát csak használjon! Berta! Hozz fel egy kis fűröt meg egy csapot... Jaj, csak nagy lyukat ne fúrjon kend az uram hasán!

(Bachus ruhája alatt rejtve tart egy hordót, tele van három liter vízzel, a dugója jól be van viaszkozva. Ezt Machaon átfúrja, csapot dug bele, az összes víz kifolyik a tálakba, a malac folytonos visítása közben.)

ARIADNA

Jaj, lelkem, uram, majd megreped a szívem miattad!

MACHAON

Jó reménységet! A többi betegeimhez megyek, majd egy rövid időn belül visszajövök.

ARIADNA

No, mint vagy, szívem? Ugye jobban már? Jaj, bizony lélegzetet sem vesz! Jaj, talán meghalt? Bachus, szívem! ... Bachus, édes kincsem! ... Élsz-e még vagy megholtál? ... Jaj, bizony megholt! Ó, alig ismertelek meg, és máris itt hagysz! – Ah, elmegyek, elrejtőzöm, önnön magam végzek az életemmel!

UTOLSÓ JELENET

ESKULAPIUS

Berta, édes lányom, hol van Ariadna?

BERTA

A bőrében lesz még.

ESKULAPIUS

Hát a beteg jobban van-e?

BERTA

Maga tudja, ha jobban van.

ESKULAPIUS

Ah, Jupiter! Most nem isteni kegyességedet, hanem istentelen kegyetlenségedet mutattad meg. Bezártad Bachusnak szemeivel örökké Plutonak kapuját, felforgattad isteni trónusomat, meghalt Bachus.... Nem de, nem jól tudtad, Jupiter, hogy valamint a Hold a Naptól kölcsönzi ékességét, úgy Eskulápius veszi Bachustól minden dicsőségét! Zárd akkor be a patikákat, az ispitákat, zárd be a gyógyító menhelyeket, ahol a jajgatások között imádták istenségemet! Pluto, ne engedd, kérlek, isteni méltóságunkat így megcsúfoltatni. Kezedben van Bachus boldog lelke, bocsásd vissza áldott tetemében, számodra ez nem lehetetlen, hiszen ezt megmutattad Herkulesen, Aeneáson.

PLUTO

Drága barátom, Eskuláp! Ugyanez a szándékom, bátor, hogy Jupiter Bachust kemény parancsolattal hatalmam alá vette, életre visszahozom!

JUPITER

Hogyhogy? Bachust életre visszahozod, Pluto? Ez halhatatlan vakmerőség, istenségeddel játszol! Nagy isteni hatalmamra esküszöm, hogy egy szempillantásig nem fog várni az én bosszúm terajtad.

VENUS

Ah, kegyelemnek, hatalomnak nagy tükre, Jupiter!

JUPITER

Mit kívánsz?

VENUS

Félfüllel hallottam, amiről az előbb beszéltetek, kegyelmes istenem...

JUPITER

Mit kérsz?

VENUS

Hallottam, hogy Bachus istenségétől, életétől megfosztva Radamantus rabságában sínylődik, ennek szabadulása az egyetlen kérésem.

JUPITER

Ah, kelj fel leányom, bármi mást kérhetsz, de sajnos meg nem tagadhatom, amit az előbb kijelentettem, erre kötelez az isteni méltóságom! Legyen Bachus boldogtalanságnak rettentő példája: tanuljanak a példáján azok, akik saját hívságukban elmerültek, kik Bachust mint főistent áldozatokkal tisztelték, hogy Bachus fölött is van istenség. Hogy előttem mind az ég, mind a föld, mind a pokol is térdet hajtson.

ILLEI JÁNOS

SALAMON KIRÁLY, LÁSZLÓNAK FOGLYA

Játék hét kimenetben (Kassa, jezsuita gimnázium, 1767)

Az allegorikus szereplők énekeit korabeli más iskoladráma-források, BENYÁK BERNÁT: *A megszegyenült irigység, azaz Salamon magyar király* (Nyitra, 1772) és a *Salamon* (ismeretlen jezsuita kollégium, XVIII. század) című színdarabok alapján a Boldog Özséb Színtársulat számára 2017-ben összeállította: Medgyesy S. Norbert

A Boldog Özséb Színtársulat (BÖSZK) előadásában látható (2018):

https://www.youtube.com/watch?v=DY-fgnDwoRo&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDl&index=3

PROLÓGUS – ELŐHANG¹⁰

1.

Kedves, kegyes Vendégek, főrendek, méltón főt hajtván ma tisztelgünk.
Nemes, eszes személyek, ősz fejek: köszöntünk, üdvözlünk!
Szívünket hívségünkért kitesszük, noha megvalljuk,
csekélység, mit mutatunk.

2.

Való, Salamon királyon László irgalmasságot térszen, s vitézen bosszút áll,
ami illeti, életét, szentségét játszuk, rajzoljuk mindkettőnek.
Előtökben adjuk, mint tudhatjuk. Lássátok, halljátok, mit csinálunk!

3.

Ki vermet ás másnak alája, magának lesz az koporsója.
Azon kútba esik, maga megtapasztalja, maga lába szakad, Salamon ennek a példája.

4.

Nagyra vágyók, példát vegyetek Salamonról, kit szemléltetek,
Hogy bánt vele vak szerencse, keseregjétek,
Mely szerencse szembekötve jár, megértsétek!

5.

Ne csudáld hát, hogy maradandó királysága nem volt állandó,
Mert gyöngy olvad, gyémánt hasad, ember halandó,
Rózsa lankad, ruha szakad, mint rothadandó.

¹⁰ A Prologus–Előhang előtt szép és tartalmi szempontból megfelelő bevezetést jelent a *Gyönyörködhetünk nyilván, magyar népek...* kezdetű epikus népének előadása. Lásd: Seplasia 4. jegyzet, XIII/V/D. fejezetében; korábbi kiadása: SZLÉ 2012, 2017², 34a–b.

ELSŐ KIMENETEL

SALAMON: Hadd el a többit: a királyi névvel ne fonnyaszd kedvemet, barátom! Nem engem illet.

SZABOLCS: Megbocsáss, felséges uram, én országunkban még egyéb királyt nem ismerek.

SALAMON: Mi jó hasznom e pípés-púpos névben, ha belül üres? Hiába csatáztam mindeddig. Hiába izzadott homlokom a kardvillongások között. Ímé, László, a negédes, tobzódik sajátomban, elnyomott legutoljára is.

SZABOLCS: A földi háború változik, mint a tündér, és mint a kockának, soha nem bizonyos perdülése. Imént hozzánk, most meg Lászlóhoz csapta magát. Ne törődjünk véle! Nincs még László kezében az ország aranyalmája, sem fejében koronája. Egyedül csak melléd szegődött mind a kettő.

SALAMON: Úgy, de másnak szolgál mind a kettő. Én neveztetem királynak, és amaz süvegeltetik. Elhódította tőlem a magyar népet esküdt pártosom. Ő szájátul függ az egész ország. Mostoha szerencse, így, így játszasz Salamon magyar királlyal? Szégyen, gyalázat!

SZABOLCS: Úgy vagyon. Sima talpú a hercegek méltósága, és mennél nehezebb tetejére emelkedni, annál könnyebb róla lecsúszni. A mennykövek is közelebb érik a szálos tornyokat. Mindazonáltal, azon Isten, ki e mostani eseteket fejedre hárította, valamint megbiccintette lábodat, úgy talpra is állhat, s visszatérítheti jussodat.

SALAMON: Visszatéríti-e hát?

SZABOLCS: Vissza, ha úgy fog tetszeni.

SALAMON: Micsodát? Tehát ha csak úgy fog tetszeni? Nem, nem hagyom magamat! Esküszöm bosszúálló pallosomnak élére, szembe szállok, üstököt vonok az ellenem dörgő egekkel. Hátraköttem ma Lászlónak kezeit, és itt pöngettetem véle a láncot. Nem tudja az eszeveszett, mire mehet elméjével Salamon király, ha megcsökkent ereje fegyverének!

SZABOLCS: Miben füstölög fejed, felséges király? Tűzbe, vasba kész vagyok éretted.

SALAMON: Hívségedet tapasztaltam mindenkor. Te élesztetted lankadtságomat.

SZABOLCS: El sem pártítja téled szívemet semmi eset.

SALAMON: Kiszabtam Lászlónak az időt és órát, amelyben ezen a téres mezőn ide jelenjünk mind a ketten vitéz és fegyver nélkül, hogy megegyezzünk, kié mely része légyen Magyarországnak, és hogy több követ ne fűjjünk egymás ellen.

SZABOLCS: Helyesen bizonyára, főséges király! Mert mi nem sül ki az atyafiak között pattant szikrából? Tönnön magad...

SALAMON: De mégis forr bennem a méreg! Egy égben két napot, egy királyi székben két koronás fejet, egy hüvelyben két kardot soha senki sem látott.

SZABOLCS: Az istenért, mi módon kerítéd hálóba?

SALAMON: Vítatni fogom, hogy az egész Magyarországból kibogározzon teljességgel. Ezen szerrel szent lesz a békesség közöttünk. Máskülönben egy csepp véremig fogok vagdalkozni királyságomért. „László, László, atyámfia”, teli torokkal fogom kiáltani. Hallván te ezeket, tüstént melléje lövellj fegyveres kézzel! Verd vasba és lódítsd által a pozsonyi várba! Engemet ismerjen immár egyszer koronás, igaz urának Magyarország, és rettegjen! Ezen *(mutatja néki, hol vagyon)* halom alatt kanyarodik egy setét barlang. Huszadmagaddal szorulj gyomrába. Ébren várjad említett kiáltásomat!

SZABOLCS: Tetszik a bölcs találmány. Ezt soha meg sem álmodhattam volna!

MÁSODIK KIMENETEL

SZABOLCS: Be súlyos parancsolat! Már is látom az iszonyú zűrzavart, amelybe zagyválja országunkat Salamon, a méregette. Magát édes hazánkat szégyen kótyavetyére fogja vetni, gyökeréből kimetszeni. Szegény anyám! Gyámoltalan hazám, Magyarország! Ha pedig László herceg nyomát veszi a hímes álnokságnak, szent Isten, mit várhatok én nyakamra Salamontól? Mihez ragaszkodjak? Becsületemet, életemet kötöttem Salamon szolgálathoz. Ha embere leszek hitemnek, ha törbe ejtem ugyan Lászlót, de ő (amint mestere az effélének) kitepi magát belőle, hányadán lesz a dolgom? De már késő. Salamonnál nagyon kezem. Királyomat, akármi légyen is, el nem hagyom. Tekintsük meg a barlangot! De reám üget valaki. *(Tekintgete mindenfelé.)* Elrejttem magamat, míg sarkamon nem érnek szemei. *(Elbújik az halom mögé.)*

HARMADIK KIMENETEL

ELSŐ VEZÉR *(néz nek mindenfelé)*: Itt még a fű sem rezeg.

MÁSODIK VEZÉR: Itt sincs mitől félnünk. Bízvást eljöhet László király.

HARMADIK VEZÉR *(reá akad Szabolcsra)*: Ki vagy?

ELSŐ VEZÉR: Mi lelt? Mi dolog? Talán valami rosszra tapodtál?

HARMADIK VEZÉR: Ide, vezérek!

MÁSODIK VEZÉR: Kicsoda? Nem Salamonnak kémje?

HARMADIK VEZÉR: Lódingja, köntöse Salamon hercegé.

ELSŐ VEZÉR *(hozzámegy)*: Szerencsétlen, micsoda fergeteg vetett ide?

(Néki méri a kardot. Szabolcs pedig bolonddá teszi magát.)

HARMADIK VEZÉR: Megficomodott esze, menjen dolgára!

MÁSODIK VEZÉR: Amint arányzom, igen is eszén jár ez az ember. Szánt szándékkal tetteti magát, hogy valami olyast ki ne böffentsen, ami megégetné a száját. *(Szabolcs el akar esni.)*

HARMADIK VEZÉR: Ihon hanyatt-homlok esik. Gyámolítsuk a szegény bolondot!

SZABOLCS: Jó barátim, ugyan mivel vétettem?

ELSŐ VEZÉR: Ebnek vagy barátja, nem nékem. László magyar királynak címerit tarsolyunkon nem látod, tökéletlen?

SZABOLCS: Oda vagyok, ha fel nem adom, amit főzök! De hová lesz hitelem?

ELSŐ VEZÉR: Mit dörmögsz magadban? Szólj egyenesen izibe!

SZABOLCS: Vitézek, akarjátok tudni kivel vagyon közötök? Ellenségekkel, Salamonnak fővezérével. Szabol... Majd ki mondtam. – Nevemen ne törjétek fejetek, mert ki nem mondom! Egy szó úgy, mint száz, markomban Lászlónak élete, szabadsága.

ELSŐ VEZÉR *(néki szegezi kardját)*: Halálnak fia vagy!

SZABOLCS: Csak rajta, nem bánom! *(Ő is kardot ránt.)* De mégis, a titkot magammal viszem a másvilágra.

ELSŐ VEZÉR: Tehát, amint keresed, úgy vedd hasznát! *(Megvagdalkoznak.)* Patkolj pokolba! *(Magsértetik Szabolcs kezét.)*

SZABOLCS: Jaj, jaj, istentelen!

MÁSODIK VEZÉR: Kell-e több, világ kevélye? Majd én is megpróbálom rajtad László királynak magyar acélját.

SZABOLCS: Hagyj békét!

ELSŐ VEZÉR: Kipöketem véle hamis lelkét! *(Által akarja verni Szabolcs mellét.)*

NEGYEDIK KIMENETEL

LÁSZLÓ: Az istenért, micsoda vérontás ez? Tedd hüvelyébe a fegyvert! Sajnálom, amint ellenem buzog Salamonnak forró mérge.

SZABOLCS: Felséges király!

ELSŐ VEZÉR (*néki indul a karddal*): Ravasz lélek! Ismét...

LÁSZLÓ: Tedd vissza, mondám!

ELSŐ VEZÉR (*visszateszi*): Nem tudod, felséges király, micsoda álnok hamissággal bír ez az istentelen!

LÁSZLÓ: Beszéld el!

MÁSODIK VEZÉR: Bolondnak tetette magát, hogy elbocsássuk. Midőn pedig néki szegeztem kardomat, visszazegezte ellenem pallosát. Meg is vagdalkozott vélem.

LÁSZLÓ: Dicsírem iránta. Amihez kezével nem férhetett, eszével próbálta. Ne (*odaadja a maga kendőjét*) a kendő, kössétek bé, ahol megvéreztétek! Vigyétek orvosomhoz, onnan ha beforr a sebe, akkor meg Salamon udvarába.

HARMADIK VEZÉR: Ezt nem vártam volna!

SZABOLCS: Isten lesz e kegyességnek fizetője, felséges király. Én meg nem hálálhatom.

ELSŐ VEZÉR: Tehát, aki nem érdemes, hogy a magyar földet tapodja, ily becsülettel menjen el tőlünk?

LÁSZLÓ (*visszaveszi a kendőt, maga törli a sebet*): Sőt, én magam törölöm ki sebeit. Ezt a büntetőbélyeget vigye Lászlótól Salamonnak fülébe.

SZABOLCS (*szinte magában*): Miért nem súgom meg a veszélyt ily kegyes hercegnek? (*László felé fordulva*.) Pirul az orcám, ó, kegyes király, midőn ország pálcájához született kezeid ellenségednek sebeit illetik.

LÁSZLÓ: Nem barátom, az ország pálcáját még a minap készakarva Salamonnak odaengedtem. Ő parancsoljon a magyar népnek szerencsésen!

SZABOLCS: Annak uralkodását sokáig el nem nyögheti a magyar.

LÁSZLÓ: Nem tehetek róla, én megelégszem egy csekély szegletével is az országnak, csak tartós legyen a szövetség és a béke közöttünk.

SZABOLCS: Nem fér ez a szövetség Salamon fejébe. A békességre nem édesíthetik.

LÁSZLÓ: Meglesz, reménylem, még ma, ezen a helyen.

SZABOLCS: Adná Isten! De, ó, herceg! Mit mívelek? Hol a hitel, hol a titok...?

LÁSZLÓ: Tudom, sebedet jajgatod, kedves barátom.

SZABOLCS (*magában*): Felbontom a Salamonnal kötött szövetségemet, nem véték véle! Megérdemli életét, ez a hazánk szerető fejedelem. (*Lászlónak kiáltja*.) Ó, herceg! Sokkal inkább fáj nékem a te sorsod. Vigyázz magadra, kérlek, mert ma, midőn kezét akarsz fogni Salamonnal, a békesség helyett láncot fogsz pöngetni a pozsonyi várnak mélységében.

LÁSZLÓ: Mit mondasz? Csak kettecskén leszünk szemben és minden fegyver nélkül... Vagy Salamon új ravaszságot sző...?

SZABOLCS: Sző, igenis! Ezen (*megmutatja*) halom alatt csavarodik egy barlang. Midőn ezen szókkal, „László, László, atyámfia!” lármát fog ütni Salamon, hús vitéz tör ki a barlangból, és tégedet megragadnak.

LÁSZLÓ: Szent Isten! Mire nem vetemedik Salamon! Salamon! Hát, így készülsz a szövetségre?

SZABOLCS: Meg ne ütközzön szíved! Mellőzd el a veszélyt, felséges király!

LÁSZLÓ: Lesz gondom reá. De valaki... (*Eleibe megy egy vezér*.)

SZABOLCS: Ha kétes beszédem, rabod leszek mindaddig, amíg...

LÁSZLÓ: Nem kételkedem igaz szavadban! Reátok bízom barátomat. Néki köszönöm Isten után szabadságomat. Palotámban gyógyítsátok, Lászlót tiszteljétek benne!

SZABOLCS: Isten veled, felséges uram! (*Elviszik.*)

ÖTÖDIK KIMENETEL

LÁSZLÓ: A reám vigyázó magyarok Istene szétszórja Salamon mesterkedését. Salamon tekintete mosolygó, mint a sima márvány, de szíve teli fullánkkal. Levelében (*mutatja Salamonnak levelét*) írja s ígéri a szent egyességet... Salamon, szerelmes vérem, ezért jössz erre a mezőre fegyver és vitéz nélkül? Szeretem én a békességet. Sőt, ha nem ellenzi az országnak színe, mind egy szálíg válladra szállítom a királyságot. (*Megnézi az órát.*) Már közelét az alkura rendelt óra. Vezérek, tekintsetek meg csínját a barlangnak! Ereszkedjétek belé huszadmagatokkal! Készen legyetek!

ELSŐ VEZÉR (*a barlangot elébb megvizsgálván*): Felséges király, mindnyájon elférünk benne.

LÁSZLÓ: Siessetek, és mikor fennszóval fogja káromolni nevemet Salamon, amelyet nékem rendelt, azon láncsal néki udvaroljatok! (*Odaadja a kardját az egyik vezérnek.*) De halkan s gyengén bánjatok véle, minden becsülettel! És eszetekbe jusson, hogy magyar koronás herceggel, atyámfiával bántok! (*Leereszkednek.*) Te tudod, te látod, seregeknek s magyaroknak szent Istene, hogy semmi kegyetlent, semmi olyast nem forgatok, ami legkisebb felsésre is váljék az ország törvényének. Sohasem szomjúhoztam Salamonnak véréit, amely majd szinte azon egy csatornából szivárodott az enyémmel... Megkötöttem, és Visegrádba küldöm. Talán megtöri s magába szállítja a mérges szívet. Már ide ballag. Én szólítom meg előre a kemény kősziklát...

(*A' Ravaszság ékesen énekelvén elállítja az Ébrenvigyázást:*)

RAVASZSÁG 1.:

2. Megfojtod pokol torkát,
Aludj el, Ébrenvigyázás,
Meggyőződ Mársnak markát,
Aludj el, Ébrenvigyázás!
3. Itt függ a gyilkos lándzsa,
Hogy tüstént szívét szántsa,
Kinek lesz oly tanácsa,
Hogy élted' törbe rántsa.
Aludj el, Ébrenvigyázás!

HATODIK KIMENETEL

LÁSZLÓ: Felderül szívem, hogy egymást láthatjuk!

SALAMON: Felséges király!

LÁSZLÓ: Ím, kezdi immár a békességet!

SALAMON: Örömmel telik szívem kívánt egészségeden!

LÁSZLÓ: Szép üdvözet! Isten segíts!

SALAMON: Mint folynak az ország dolgai? Nincs kétség benne, hogy te éppen okosan, boldogul kormányzod.

LÁSZLÓ: Békességet az atyafiak között! Arra kéri az egeket, hogy minket egybe kapcsoljon a szeretet.

SALAMON: Térjen vissza az hajdani szeretet! Élünk cívódás nélkül, egymást illető jussunkkal!

LÁSZLÓ: Ne, a kezem! Egy cseppig mindent betöltök, amit az ország nagyjai kívánnak. Gyűlölöm a pört és a patvarkodást!

SALAMON: Mind igazlom, amit mondasz. Ki-ki elégedjen meg a magáéval! A másét ne áhítsa. Szemével ne héjazzon magosabban, mint a nyoszolya engedi.

LÁSZLÓ: Értem, mit akar. A király tartsa koronáját mindaddig, míg Istennek és az országnak tetszik.

SALAMON: Veszem észre, mire céloz. Kitöltöm bosszúmat, kezemben vagyok. Én királyi ágyból s ágból szakadtam. Magyarországhoz jussomat atyámnak vérivel hoztam e világra.

LÁSZLÓ: Erőnek erejével ragasztották rám három esztendeje ezt az igát az országnak érdemes, értelmes tagjai.

SALAMON: Ha mindjárt fejére is áll egész Magyarország, kezemből ki nem facsarja igazságomat. Sőt, véremet áldozom iránta. E lesz *(megüti kardjának a helyét)* bíró közöttünk.

LÁSZLÓ: Salamon, ez-e a békesség, melyet ígérsz leveledben? *(Megmutatja.)* Ezért alkudtunk idejövételünkre?

SALAMON: Nem hallom. Add vissza országomat, menj el szemem elől, s ki minden magyar határból, hogy sohase lássalak!

LÁSZLÓ: Ellenzi a törvény és az ország.

SALAMON: Ellenzi? Elszántam már magamat, megkeresem a magamét, akár mint legyen is. Ellepem fegyveremmel, haragommal...

LÁSZLÓ: Vajon honnan várhatod a fegyveres népet, hogy belém merjél kapni, szerelmes vérem? Talán Henrik császárnak tollában bízol? Torkán akadt ennek a minapi nyitrai falat.

SALAMON: Gyáva, akarod tudni, hol veszem? *(Mutatja az halmot néki.)* Föld gyomra is terem Salamon királynak fegyvert és embert. László, László, atyámfia, én magyarok ura, királya vagyok! Ezennel meg fogod tapasztalva látni.

LÁSZLÓ: Csak álom és szemfényvesztés, amit képzelsz magadnak, édes atyámfia.

SALAMON: Még álom és szemfényvesztés? *(A barlangra mutat, ahonnan kibújnak az elrejtett emberek.)* Látod-e a fegyveres népet?

HETEDIK KIMENETEL

(A Harag minden utolsó következésekre elszánja magát, csak üldözhesse az igaz Ártatlanságot.)

HARAG:

1. Ím, rohanok, kardot vonok
(Kardhoz nyúl a színpadon.)
Hogy végezzem életedet.
Mérget iszom, nem is nyugszom,
Meddig nem rontom lelkedet.
Nem élsz tovább, méltó nem vagy,
Halj meg inkább, vétkeid mert nagy,
Íme, tapodom testedet.
(Őrjöngve elmegy.)

SALAMON: Ide a vasláncot! Kelepcében vagy, istentelen denevér!

LÁSZLÓ: Már vergődik maga hálójában. Salamon, az egekre kérlek!

SALAMON: Nem, nem akarlak hallani! *(Megnézi közelébb a barlangból kijövő embereket.)*

Micsoda páncél ez? Ez nem az én vitézimnek színe.

ELSŐ VEZÉR *(egyik kezével a láncot Salamonnak, másikkal a kardot nyújtja Lászlónak):*

Herceg, ihon a lánc, amint parancsoltad.

SALAMON: Egek, mi lehet ez? Ébren vagyok-e?

LÁSZLÓ: Mit hallgatsz, atyámfia, Salamon?

SALAMON: Szabolcs, Szabolcs, hol vannak a vitézek? Szaporán, hol a kardom?

LÁSZLÓ: Ne emíszd magadat, épen vannak mindnyájon.

SALAMON: Hol a kardom?

LÁSZLÓ: Ez a békó a te fegyvered. Öltözz belé! Ah, Salamon, s nem iszonyodtál csak ki is gondolni vérednek, magyarok lábára ezt a gyalázatot? Mivel érdemlettem?

SALAMON *(el akar futni):* Félre az útból!

LÁSZLÓ: Kezét, lábát vessétek láncra!

SALAMON: Engemet, engemet? Egy koronás királyt? Te, te, apró herceg, köttetnél láncra?

LÁSZLÓ: Önnön magadnak tulajdoníthatod. Öltözz belé!

SALAMON: László köttet engemet láncra?

ELSŐ VEZÉR: Ez a parancsolat. *(Meg akarja kötni.)*

SALAMON: Megnevetné egész világ eztet, ha Salamon, magyarok uráról meghallaná. László, vakmerő, jól gondolkodjál erről, és mérsékelj meg, amit kezdesz.

LÁSZLÓ: Nem tekinted királyi személyemet, Salamon? Kössétek meg! *(Megkötik.)*

SALAMON: Szertelen óra. Ez-e becsületes szolgálómtól? Nem tűrheti királyságom!

LÁSZLÓ: Tedd félre a puffadt dagályt! Ideje immár, a visegrádi tömlőc léssen nyoszolyás palotád. Szabadulásod az én gondom. Ne vádold keménységemet, én sem szoptam tigrisetejt, sem a vad, szilaj erdőkből nem születtem kösziklától. Tudja Isten, tudja Magyarország és tönkön magad, hogy erőltetve viselem a kardot hüvelyén kívül. Ha látnád első csínját szívemnek hozzád, mely mód nélkül ég az atyafiságos szeretetnek tüztétül. Ah, édes... *(Meg akarja ölelni.)*

SALAMON: Távozz tőlem, vérszopó lator! Előbb fogja látni Mosonynak térsége Duna és Rába vizeit Pozsony felé föltolódni, elébb elhagyják a sík mezők ezeket a határokat, mintsem az én két karjaim a bosszúállásból kidőljenek.

LÁSZLÓ: A forgó szeleknek hinted mérgeidet. Annyi számtalan sok esetid megzabolázhatták immár régen kevélységedet. Magad vakartad fejedre mindezeket, atyámfia. Fogj kezet velem, mert mégiscsak megesik rajtad szívem! Bérehatsz Pozsonyba, de korona nélkül.

SALAMON: Inkább kössétek hátra királyi pálcával született kezeimet, inkább temessetek Visegrád setét mélységébe, minthogy Pozsonynak csúf játéka legyen korona nélkül! *(Itten leteszi egy vánkossra minden királyi címerit.)* Menjünk! De te vigyázz magadra, álnok lélek, ki nem karddal, nem katonae erővel, hanem hamis ravaszsággal szaggatod a borostyánkoszorút! Vigyázz magadra! Megfordul még a kocka. Kezemre, béklyómra kerítelek, valahogy tehetem szerit. Visszaadom, amit kölcsön szenvedek tőled, teljes mérgeimet töltöm rajtad.

LÁSZLÓ: Akkor élhetsz véle, mikor markodban léssen üstöke a szerencsének. Én kész vagyok mindenre, amint Istennek tetszik, úgy légyen! Én is ember vagyok. Most parancsolatja szerint fogadjátok szavát! Vigyétek, de úgy, mint herceget! *(Indul Salamon, és ismét visszatér.)*

SALAMON: Nem mint herceget, nem, embertelen, hanem mint magyaroknak koronás királyát. Talán nem vagyok urad még most is? Elmegeyek, de mégis, szolgálomnak térdet nem hajtok. De számot veszek még tőled is, hitetlen Szabolcs! Megduplázom ezt a szégyent.

LÁSZLÓ: Erről akkor... Vigyétek! (*Elviszik.*) Tanuljatok királyi picin maradékok Salamon példájából! Sohasem boldogítja azokat a felséges Isten, kik a királyi polcon... (*Hangja fennakad és elgondolkodik.*) A többit értsétek reá!

NYOLCADIK (UTOLSÓ) KIMENETEL

MARTINUS: Felséges Király!

LÁSZLÓ: Ah, kérlek! Királyi névvel ne epeszd szívemet, ne fonnyaszd kedvemet. Hidd el, ezerszer boldogabb az alacsony, mint a felemelt rend.

MARTINUS: Megbocsáss, felséges Uram, de újból megerősítjük: én az egész magyar főrendekkel egyetemben kívüled egyéb királyt nem ismerek. Íme, most is avégre gyűltünk felséged eleibe, hogy ezen Magyarországnak angyali s apostoli Koronáját mint sajátodat, érdemes fejedre helyeztessük.

LÁSZLÓ: Távul légyen; él még koronázott fejetek, Salamon, kit pártütése miatt most száműztünk a visegrádi tömlöcbe. Egy égben két napot, egy királyi székben két koronás fejet senki nem látott.

MARTINUS: Mi sem akarunk kettőt, hanem csak egyet, és pedig tégedet az királyi székbe látni. Ezt kívánja a főrend, ezt a nemesség, ezt a közösség.

MINDANNYIAN: Ezt kívánjuk!

MARTINUS: Egész ország fegyverben áll melletted!

LÁSZLÓ: Martinus, Mária legyen Magyarország királynéja, én pedig csak helytartója leszek.

MARTINUS: Szent gondolat! Helyben hagyom istenes szándékat, így boldogíthatod Magyarországot. Nemkülönb cselekedett első királyunk, Szent István, amennyire emlékezem. Ki életében is sokszor, de leginkább halála előtt Máriának általadta országunkat, mint örökös királynénknak.

LÁSZLÓ: Ugyanaz vitt engem reá, hogy ezt a koronát, mint Máriának örökségét és tulajdonát magaménak nem tulajdoníthatom.

MARTINUS: Üdvözlégy, magyaroknak örökös Királynéja! Teneked, mint sajátodat engedi László; ő lesz helytartód ezen a földön, mint a római pápa Szent Fiadnak. Viseld gondját országodnak, fiaidnak!

LÁSZLÓ: Hozzád fordulok, Világ Királynéja, ez földkerekségének legkisebb részét most hív gondviselésedbe adom. Kivetkezem minden hozzám való jussomból, egészen tied légyen egyedül; mint tetszik, úgy kormányozd! Én pedig, mivel így parancsolod, helytartód leszek! Törvényedre esküszöm, hogy ha megszegem, vedd el tisztségemet, taszíts le méltóságomról, nálam jobbat, hívebbet, igazabbat állíts! Bizonyosága akaratomnak légyen azon korona, melyet kezded fejemre tett; ez alá vetem az országot. Uralkodj és országolj!

EPILOGUS

Örvendjünk, magyarok, új Királynénknak,
Ma megkoronázott Asszonyunknak,
Vigadjon, kiben van igaz magyar vér,
És kinek szívéhez szent öröm fér!

Mert amint játékban már előadtuk,
Úgy krónikákban feljegyezve találtuk,
Azért mondom, hogy nincs abban magyar vér,
Ki Máriának szárnya alá nem fér!

FRIZ ANDRÁS:
SZIGETI ZRÍNI MIKLÓS

Jezsuita kollégium és érseki udvar, Pozsony, 1738; Nagyszombat, 1753.

Kritikai kiadása: *Jezsuita iskoladrámák* (RMDE XVIII. század, 4/1.), 1992, 211–248.
Letölthető: https://szovegtar.iti.mta.hu/site/assets/files/24835/rmde_xviii_4_1_1992.pdf

A játékban fennforgó személyek:

ZRÍNYI MIKLÓS

ENNEK FIACSKÁJA, KIS ZRÍNYI

ELSŐ KAPITÁNY

MÁSODIK KAPITÁNY

SZÁZADOS KAPITÁNY

EGY KATONA

VITÉZEK, SZOLGÁK

Történik Szigetvárott, 1566. szeptember 8-a előtt, a török ostrom utolsó napjaiban.

Első Kimenetel

A Két ezredes Kapitány színre lép.

ELSŐ KAPITÁNY: Oda a remény, ím, tűzbe borult a vár erőssége, a füst, mint felhő, a Napot elfogta. Már az egész vidék Szolimának, mint fene Bálványnak meghajtotta térdét. Már Szigetvár városát részben a tűz, részben az ellenség kardja megemésztette. Jobb lesz, ha a töröknek megadjuk magunkat.

MÁSODIK KAPITÁNY: Siketnek beszélsz és malomban hegedülsz, erre rá nem bírod.

ELSŐ KAPITÁNY: Már meg nem várhatjuk, mivel félbe szakadt a tápláló remény és fejenként, mint hídra, bokrozik a veszély.

MÁSODIK KAPITÁNY: Ösztön ellen berzenkedel, ezt meg nem engedi Zrínyi.

ELSŐ KAPITÁNY: Kibe vetheti reményét, ki jön segíteni? Talán elém állhat ötven vagy hatvan katona? Talán e kis csoport, melynek inát vágta a nyughatatlanság, ennyi veszély után fittyet hányhat a szultán erejének? Sültbolondság egy kardmarkolatra bízni reménységünk.

MÁSODIK KAPITÁNY: Zrínyinek, elhiteds magaddal, elméjén és nyelvén forog mindaddig a fegyver, amíg bajnoki testében fog pihenni lelke; se tűz, se ezer veszély sarkából ki nem veti őt, egyedül a halál tántoríthatja el.

ELSŐ KAPITÁNY: Igen köpi markát. Azért ő életét bízsa bár kardjára, s vesse farkas kaszára a nyakát, mi azonban, kiknek még az eszét el nem bódította a vakmerő harcolás, adjuk fel a

várat?! A várat feldúlják, bátor egész Magyarország fegyverben most itt teremjen! Ki állhat már ellene a lobogó tűznek? Semmi élés nincsen. Talán azt akarja Zrínyi, hogy mi vasat rágjunk, és e sebes tűz lángját szomjúságunkban igyuk? Mit használ, ha mű testünkkel magasítjuk ezt a perzselt halmot? Mit használ, ha éhségtől elfonnyadt testünket a tűz megemészti, vagy ha a töröknek kardjára hányatunk? Mit használ az Magyarországnak?

MÁSODIK KAPITÁNY: Haszontalan, de panaszkodjál! Vigyázz, a nyelved az eszed híre nélkül ne szóljon, mert veszéllyel határos szóba venni a vár feladását! Aki ezt kívánja, mint Szolimán, az is Zrínyi ellensége és hittörő lézen.

ELSŐ KAPITÁNY: Hitemnek szentsége szemem előtt forgott, míg ezt várnak mondhattam. De már ez nem vár, hanem perzselt halom. Azért nem a várat, sem pedig Magyarországot, hanem ezt kőomlást a töröknek akarom feladni. Vétek-e ezzel kötött hitem ellen? De lehet-e képtelenebb gonoszság ennél, hogy bennünket kényszerít ezekért a füstölgő falakért életünket áldozni? A tűzben könnyebben tapasztalsz irgalmat, mintsem Zrínyi harcra felgyulladt szívében. Ég, buzog Zrínyi vére a vagdalkozásra... Ebből se bölcs tanács, se fontos nagy okok őt ki nem forgatják.

MÁSODIK KAPITÁNY: Lágyulást gyémántban, irgalmat a tűzben?

ELSŐ KAPITÁNY: Hát...

MÁSODIK KAPITÁNY: Jól tudja ezeket mind Zrínyi. Sőt, magam is régen oly fontosán értésére adtam, hogy ha szíve ércnél keményebb nem volna, réája állana. De még ezek fölött holmi hathatós ok ihlelék elmémbe.

ELSŐ KAPITÁNY: Micsodás? Kérlek, fejtsd meg szaporán, talán utat irt és módot ad, amin észre hozzuk Zrínyit és életünk megtartására bírjuk.

MÁSODIK KAPITÁNY: Erre vette útját mostanában Zrínyi fiacskája. Ő csak nem a bölcsőben, mint Hannibál, oltáron esküdt ellensége lett a törökségnek. Anyja kebléből sírva kívánczolt atyja táborába, s ennek vitéz iskolája ennyire felnevelte őt. Fiát, mint saját lelkét szereti, mivel kis deliségében tősgyökeres úri, s vitéz nemzetének látja virágzó ágszálát. A fiú sokat könyörgött atyjának, hogy táborába vegye, s sűrű könyveivel, (amint mondám), megnyerte a gyermek, ha egyáltalán gyermeknek lehet őt mondani. Hogyha szemét veti a fiára, ha az emberi természet s atyai szerelem meg nem hűlt szívében, kegyességre indulhat a lelke, édes gyermekének látván esendő romlását.

ELSŐ KAPITÁNY: Megvallom, barátom, hogy tanácsos ember vagy, arra intesz tudniillik, hogy ezáltal az atya megátalkodását tanácsunkra bírjuk.

MÁSODIK KAPITÁNY: Jól érted tanácsomnak tárgyát. De mindjárt itt terem a kis bajnokocska.

ELSŐ KAPITÁNY: Vajha haszna legyen a mesterkedésnek! Hogyha kegyes szókkal szándékunk végbe vitelére fel nem gyullaszthatjuk, a nagy veszedelmeknek képét elébe tegyük, és meggyőzzük, mert még gyermek.

Második kimenetel

A kis Zrínyi és a két ezredes kapitány.

KIS ZRÍNYI

Így hivalkodol, tunya, midőn a tűz harapódzik *(az első Kapitánynak mondja:)* nagy ropogásával, midőn mások ennek oltásán gyorsan fáradoznak? *(A másiknak szól:)* Te is, híres vitéz, így kell oltalmazni a házat?

ELSŐ KAPITÁNY Merész poronty!

KIS ZRÍNYI Herék, megmondom atyámnak nagy gonoszságokat!

ELSŐ KAPITÁNY Zrínyi, egy szavam van veled.

KIS ZRÍNYI Munkát és nem szót vár a veszély!

MÁSODIK KAPITÁNY Kérlek, hallgasd meg!

KIS ZRÍNYI Éppen most van ideje! Talán vár a török a szószaporításra?

ELSŐ KAPITÁNY Ah, csak három szót szólok...!

KIS ZRÍNYI Kettőt sem hallgatok.

ELSŐ KAPITÁNY Hasznos tanácsomat...

KIS ZRÍNYI Magyarországnak?

ELSŐ KAPITÁNY Annak, de kivált neked.

KIS ZRÍNYI

Ha Magyarországnak hasznát, s dicsőségét nézi tanácsod, örömet meghallom. *(A másik Kapitánynak mondja:)* Te azonban indulj, s védelmezd a várat, ne kíméld véredet, bátor, azzal olthassad a tüzet!

ELSŐ KAPITÁNY Hadd maradjon itt, mert közös a tanács.

KIS ZRÍNYI

Csak túros ne legyen a háta, mint a közös lónak. Gyorsan tehát, fejtsétek ki tanácsotok sommáját, s szóbeli csavargás ne legyen a vége.

ELSŐ KAPITÁNY

Oh, könnyөрületességre méltó gyermek, bús gondjaink oka! Téged és sorsod siratjuk.

KIS ZRÍNYI

Rajtam siránkoztak? Vitéz és erős férfiakat, mint eddig szemlélttem bennetek, de látom, hogy asszonyi félelem bérelte a ti szíveteket.

MÁSODIK KAPITÁNY

Az igaz fájdalom nem ken gyalázatot erős férfiakhoz. Beszennyezhetné hírünket, ha ok nélkül búslakodnánk.

KIS ZRÍNYI Hát mi okból szivárog miattam szívetekre ily vajúdó nagy bú?

ELSŐ KAPITÁNY

Ah, kérlek, ne vizsgálj az okát, Zrínyi! Ha e virágszálakat a töröknek kardja fiatal zsengejében tövéből leszelné... *(Gondolkodtat.)*

KIS ZRÍNYI Micsoda virágot?

ELSŐ KAPITÁNY

A te gyenge élted ez az a virágszál, melyet ha nem vigyász: vagy a tűz megemészt, vagy üdő nap előtt a pogányoknak villangó pallosa lemetsz.

KIS ZRÍNYI

Ne engem, hanem Magyarországot sirassátok! Ezért ne csak a könnyetek, hanem a véretek is méltóbban csordulhat.

ELSŐ KAPITÁNY

De kérlek! Hát hogyan keseregjek, midőn elképzelem, hogy angyali orcádot az hervasztó halál meghalványítja s szemeid gyémántit setéség bészárja.

Liliom módjára gyengédeden felnőtt e deli testecskéd, mely sok sebbe borul. És ami a legnagyobb ez szép testecskében, mely mint fa virágjában, úgy magyar hazánknak később nagy hasznót mutogathat, mondám, nemesebb és szebb lélek, az most föld alá nyomatik. Méltó volna boldogabb időkre!

KIS ZRÍNYI

Lehet-e boldogabb idő annál, amelyben valaki leteheti éltét hazája hasznáért? Gyakorta jól jut eszembe, nagy örömmel beszélte atyám, hogy az élet napjait veszélyes csatákon s feldarabolt testét tábor helyén kívánja hagyni.

ELSŐ KAPITÁNY

Bajnoki atyádat illeti e szándék, ki vitéz karjába vetheti reményét, és ha meg kell halni, akkor holt testekből épít koporsót magának, s abba temetkezik. De te ily kisded korodban hogy vitézkedhetel?

KIS ZRÍNYI Bátor kicsiny légyen a test, de nagy az akarat.

ELSŐ KAPITÁNY

Nem ejt sebet, akár mely nemes légyen az akarat; erős karok nyitnak utat a török lelkeknek.

KIS ZRÍNYI Ha nem sebezhetek, sebet viselhetek. Ráfér számos vágás e kis testecskére.

ELSŐ KAPITÁNY És mégsem irtózol?

KIS ZRÍNYI Irtózom? Mit mondasz? Tudniillik, hogy Zrínyi féljen a töröktől?

ELSŐ KAPITÁNY

Még ellenséget nem láttál magaddal szemben; és csak írott képét szemlélted Mársnak, nem kétlem. De nem látod karjában villangózó kardját? Mit fogsz művelni, midőn fejed felett villámot vet kardja a fene töröknek? Ah, miképp féltelek, midőn elképzelem, hogy ezer darabra koncolja testedet!

KIS ZRÍNYI

A vitézek kertje ily gyümölcsöket hoz, s vérrel öntöztetik. De azonban meglátjuk, én is ott lések akkor. De már fejtsd ki tanácsodat!

ELSŐ KAPITÁNY Talán szavaidra meghajol az Atyád.

KIS ZRÍNYI De mire hajlanék?

ELSŐ KAPITÁNY

Hogy e várat, mely máris csaknem kezében van a pogánynak, bizonyos okok alatt adja fel Szolimánnak, hogy magát s tégedet tarthasson boldogabb időkre.

KIS ZRÍNYI Kinek a tanácsa ez?

ELSŐ KAPITÁNY A miénk.

KIS ZRÍNYI A tiétek?

MÁSODIK KAPITÁNY A miénk.

KIS ZRÍNYI Akasztófa lesz ma gyalázatos tanácsotok jutalma.

MÁSODIK KAPITÁNY Jössz te, mit mondasz?

KIS ZRÍNYI

Balgatagok, mely örök gyalázzal határos tanácsot koholt hittörő szűvetek! Ez-é annyiszor Atyám előtt lekötött hitetek állhatatossága? Hasznos tanács Magyarországnak! Majd...

ELSŐ KAPITÁNY Kérlek, hallgasd meg, Zrínyi!

KIS ZRÍNYI Ezek maguk bőrit féltik.

MÁSODIK KAPITÁNY (*magában morogja*) Ez egy bordában szótt az Atyával.

ELSŐ KAPITÁNY

Magyarország hasznát nézi tanácsunk. Nemde nem akarnád Magyarországot s ennek véghelyeit oltalmazni?

KIS ZRÍNYI

Igenis akarnám. De mire céloz e szóbeli hosszú vonakodás? Haszontalan szódat szaporítanod.

ELSŐ KAPITÁNY

Szóval, késedelmet nem vetek te néked, felelj meg ezekre, s azután ami tetszik, azt cselekedd!

KIS ZRÍNYI Csak szaporán folytasd kérdésedet!

ELSŐ KAPITÁNY

A török birtokát s roppant nagy erejét nem kívánod-e a magyar hatalom lába alatt számollyá tenni?

KIS ZRÍNYI Ez tárgya kívánságaimnak, csak engedje az idő.

ELSŐ KAPITÁNY

Haszontalan kívánod, ha Atyád agyafúrtságának áldozata leszel. Azért oly buzdulva ne égj a vagdalkozásra, mert most bosszúállás nélkül ezer török halmán végezheted élted.

MÁSODIK KAPITÁNY

Remélem, fordul még oly idő vitézül, amelyben sok török koponyán építhetsz magadnak híres nagy koporsót, melybe sebekkel virágzó tetemid nyughatnak.

KIS ZRÍNYI Ah, hol léssen akkor ez a vad ellenség, mikor én időkort érek?

ELSŐ KAPITÁNY

Találsz ellenséget, bátor, száz esztendeig élj, és véredből származó vitéz unokád diadalmat mindenkor nyernek. A Fekete-tenger sűrű habjainak határt vetettek a kőszálos partok, de a Vitéz Magyar és Országló Nemzet ellenségeinek a napfelkelte emelt határkövet. Bátor, Konstantinápolyból a mély tengeren túl üzd a törököket! Szoros torkolatját e zúgó tengernek a magyar paripa, ha ált nem szökheti, legalább könnyen átússza.

KIS ZRÍNYI Szívből óhajtom egész Egyiptomig feldúlni a törökök hatalmát.

ELSŐ KAPITÁNY

Most akadt a torkán a mézzel telt horog. *(A kis Zrínyihez szól.)* Mind megdúlhatnád, s máris kezekben vagy e szerencse, csak rábírhatsz Atyádat, hogy minden bizonnal reád áradandó ily nagy, kései dicsőségre tartsa meg éltedet.

KIS ZRÍNYI

Már megvallom, kívánom éltemet, mert a szép dicsőségre rá is gerjed az én szívem. De, oh, egek, ebben gátol Atyám akarata; vagy élek, vagy halok, ezt szükség bételjesítenem.

ELSŐ KAPITÁNY

Saját hírét, nevét egyedül vadássza. S ennek bátor kívánsága, mint a tornyos felhők a napnak sugarait, az öreg Zrínyi eszét egészen elfedte, hogy se a jövő dicsőségét, se e szörnyű veszélyt, mely fiára árad, észre ne vehesse.

KIS ZRÍNYI De véled-é, hogy megvívhatom Atyám?

ELSŐ KAPITÁNY

Ne kétségeskedjél, te őt meghódíthatod, s fegyverét kezéből, szándékát szívéből éppen kiveheted.

KIS ZRÍNYI

Éppen jókor jó ide. Vajon miért siet erre oly sebesen?

(Eltávozik az ezredes kapitányoktól, hogy Atyjára ügyelhessen.)

ELSŐ KAPITÁNY

Barátom, végtére a cselembe esék! Lenyelé a mézzel trágyált horgot a gyermek.

MÁSODIK KAPITÁNY

Van egy bökkenő! Nem olyan könnyű Zrínyinek hányni a maszlagot. Félek, netalántán magunknak fejére faragtunk ma sulykot...

KIS ZRÍNYI Amint észreveszem, nagy dolgot forgat elméjében...

Harmadik kimenetel

Zrínyi a katonákkal, kisfiával és a két ezredes kapitányokkal.

ZRÍNYI

Itten teremjete, s végső szavaim halljátok! Íme, látjátok, hogy minden felül unszol bennünket a veszély. Már porrá lett a vár, és tüzes parázsa s a füsthomály szemünk

világát elveszi, és csaknem hanyatt-homlok botorkálunk. Azért mivel farba rúgott a mostoha szerencse, szembe szállok vele! Ég, buzog a vérem Szolimán hadára. Ezer janicsár között – pogány vérrel megfestett – lelkemet kiadom. Ti példámat kövessétek!

KIS ZRÍNYI Csókkal illetem kezedet, édes Atyám!

ZRÍNYI

Oh, mely mélyen sebzi a szívemet jelenléted, fiam! *(Megháborodik, látván fiacskáját.)*
Ennyi veszély között még éppen ez vala hátra, hogy e gyenge gyermekecskét látnám magammal egy halomba dőlni.

KIS ZRÍNYI Veszélyes most kiütni a törökre!

ZRÍNYI Arra és dupláson.

KIS ZRÍNYI Tehát, engemet is ez a veszély temet?

ZRÍNYI Ez. Ah, nyomorult atya!

ELSŐ KAPITÁNY *(oldalról morogja)*

Talpra állott elesett ügyünk, lágyul szíve, látván fiacskáját.

ZRÍNYI

De miért hajoltam könnyes kérésedre, s ez örvényes veszélybe, édes vérem, miért vetettelek? Miért engedtem gyermeki orcákon sűrűn potyogó könnyeknek? Nem siránkoznék most rajtad, édes gyermekem. De mivel oly örvénybe kerített az hitető szerencse, amelynek nincsen gázolója, vergődöm, míg el nem borulok. *(A fiához szól.)*
Jaj, mely keservessé teszed halálomat, fiam!

KIS ZRÍNYI Tehát mit cselekszel?

ZRÍNYI *(megöleli a fiát)*

Édes Fiam, mindkettőnknek meg kell ma itt halnunk. De szemeim láttára gyermekemet koncolja, és vérét felnyalja e vad pogányságnak kardja?

ELSŐ KAPITÁNY

Most kezdem ostromom, míg haboz elméje. Mit keseregsz? Amiben hibáztál, könnyen talpra állítja a tanács.

ZRÍNYI *(a kisleányak):* Zrínyi...

KIS ZRÍNYI *(apjának)*

Hátha holmi állapotás alatt adnád fel a töröknek e várat, s bennünket a halálnak torkából kivonnál?

ZRÍNYI

Nem, *(megöleli fiát):* nem, édes gyermekem, nem lehet! Nem becsülöm annyira életemet. Magam megalázzam és úgy könyörögjek? Gyalázatos áldomást köszönne Zrínyire a török, ha alkuba szállna Szolimánnal.

ELSŐ KAPITÁNY Tehát nem látod, hogy már minden egy halomba omlott?

ZRÍNYI Mi még talpon állunk.

ELSŐ KAPITÁNY Ezennel egy halomba dőlünk.

ZRÍNYI

Testünk leomlása hírünket, nevünket el nem temeti, ha vitézül küzdünk hazánkért!
Amíg Magyarország áll, édes unokáink szívében fennmarad, s hajdan nagy örömmel példánkat követik.

MÁSODIK KAPITÁNY

Ha te félrevetvén a halálfélelmet, híredet, nevedet, mint bajnok, az életedet a török kaszának élére bocsátod, mivel érdemelte ez ártatlan gyermek, hogy ily szörnyűképpen egybe koncoltassék?

ZRÍNYI Azzal lett érdemes e nemes halálra, hogy Zrínyitől származik.

ELSŐ KAPITÁNY Zrínyi, magad veted gyenge magzatodat a halál torkába.

ZRÍNYI

Nem én, hanem a szép erkölcs, s szívem mélyén gyökerezett tiszta szerelme hazámnak. A becsületre bennem égő lélek ezt kívánja. Nemesebben valaha végezheti-e életét? Hazájának él, amíg élhet.

ELSŐ KAPITÁNY

Nagy kárt vall az ország, ha életét tovább nem nyújthatja, melynek folyásában oltalmára lenne e nemes hazának. Nagyra született ez a gyermekecske.

ZRÍNYI

Jól van, ha nagyra született, utat nyit a szerencse neki, melyen e veszélyből kézen fogva kivezeti őt. Mi a kockát elvetjük, ha vakra fordul is, feltettem, veszteséggel is játszanom kell.

MÁSODIK KAPITÁNY Ezt a halálnak veted.

ZRÍNYI

Elég, hogy nem halhat. De meg nem hal bosszúállás nélkül. Ez a kéz, merem mondani, kedves gyermekem, a te s magam halálomért bosszuló kéz lesz. Drágán kerül a töröknek ez a diadalom. Szigetnek ép várát nem kívánná megvenni olyan borsos áron, amelyet fog fizetni azért a két főért.

KIS ZRÍNYI Vajha, oly vitézi erővel bírnék, mint a bajnok a vagdalkozásra!

ZRÍNYI

Példa, nem katona leszel. Bátor gyenge karod a török fejeket földhöz ne verhesse, tartsd azt legnemesebb dolognak, hogy Magyarországért a tégedet szerető édesatyád szemei láttára lelkedet kiadod. Így, így, kedvesebb lélek, elejébe juthatsz híres őseidnek. Miért mind azáltal, oh egek, meg nem elégedtek egy fejem vesztével? Kettős sebbel sebezted szívem! Nem elég egyszer meghalni! Másodszor is meg kell vívnom a halállal..., a fiam halálában! Már, édes gyermekem, tedd félre a halálfélelmet, ez a rövid halál örök dicsőséget minékünk tenyészted.

KIS ZRÍNYI *(az apja lábaihoz borul)*

Bocsánatot kérek, kedves atyám, hogyha én, mintegy félelemben oly dolgot míveltem, mely távol esik a te nagy nevedtől. Kérlek, most az egyszer bocsáss meg! E véteknek szennyét nem félelem, a csalárdság kente a te magzatodhoz. *(Ujjal mutat a két ezredes kapitányra:)* Ezek, hogy óva kerüljem a halált, mind arra unszoltak, és majd a rám

áradó dicsőség képével cselükbe ejtettek, s fitogtatták minden szavuk végén Magyarország hasznát. Vezess roppant táborába e tar pogányságnak, fegyverek s lándzsák közt minden félelem nélkül nyomdokodba lépek.

ZRÍNYI

Mindjárt sajdítottam, fiam, hogy nem magad nyelvén szólsz. Való ugyan az, hogy a Zrínyi vitéz úri nemzetségnek szeméit legkönnyebb a dicsőség képével bédugni, melybe a természet oltotta a szép hírnek, névnek örök kívánságát. Ismérem vitéz eleidnek tebenned virágzó erkölcsét. *(A két ezredes kapitánynak szól:)* De ti is mestertelen csalárdságtok zsoldjára méltók vagytok, oh, nemzetüinktől elfajult lelkek! Merészeltétek volna e nemes haláltól elidegeníteni gyermekemet a dicsőség nevével?

MÁSODIK KAPITÁNY

Miért ábrázolod színes festékekkel vakmerőségedet? Aki biztos halálra rohan, az vakmerő, és nem nemes elméjű. Dühösség ily vaktában harcba kerekedni.

ZRÍNYI Ily jeles dühösségnek jelesebb dolog áldozatot tenni.

MÁSODIK KAPITÁNY Mindazáltal, ó Zrínyi, köteleztetel gyermekedhez.

ZRÍNYI De erősebben Magyarországhoz.

ELSŐ KAPITÁNY Atyám, megfosztod gyermekedet az életétől?

ZRÍNYI Nem magáét adja, tőlem vette, ettől megfoszthatom.

MÁSODIK KAPITÁNY Hát bosszúálló kard nélkül halálnak nevelted?

ZRÍNYI

Mielőtt fegyverkezett, az életét letette a hazáért. Ez lesz az ő dicsérete. És nem nagy dicsőség ez? Azt ítélik, hogy feladjam a várat? Ma, a napnyugtánál hamarabb kerül Szolimán kezébe az erősség kulcsa.

MÁSODIK KAPITÁNY Ki lesz a követ ebből a várból?

ZRÍNYI Én magam. *(A szolgákhoz szól:)* Adjátok ide az erősség kulcsait!

ELSŐ KAPITÁNY Csudálom, hogy ilyen hirtelen leveti a párdúc a tarka bőrit!

ZRÍNYI

Magamra veszem köntösömet, mellyel a legjelesebb és legpompásabb napokban szoktam élni. Édesatyám kardját hozzátok elé! *(Elváltoztatja a ruháját.)*

ELSŐ KAPITÁNY Barátim, megvan a nyereség!

KIS ZRÍNYI Mi tűnék eszébe atyámnak?

MÁSODIK KAPITÁNY Az atyád is rávette magát, hogy feladja a várat, maga leend e dologban követ, azért cifrázza most magát.

EGY KATONA Híres cselekedetét e szennyel mocskolja.

A SZÁZADOS KAPITÁNY Zrínyi erkölcsiéhez nem fér a töröknek feladni a várat.

MÁSODIK KAPITÁNY

Miért bosszuljátok saját élteteket? Örvendeznetek kellene, botor elméjűek!

A SZÁZADOS KAPITÁNY

Jaj, mit mívelsz? Tehát örök gyalázattal kaput nyitsz Szolimánnak? Te leszel követ s e követség feje? Te Szolimán lábához leborulva letennéd várunk kulcsait? E pompás köntössel magadat ékesíted, hogy csinosságodon megakadjon a szeme a potrohos basáknak, midőn villogó kardot viselsz a kezében? Te leszel a követ, aki még kevés üdő előtt tűzre, vasra és katonát illető halálra minket szívesítettél? Íme, mi mindnyájan készek vagyunk a halálra! Valamerre szólít hazánknak szüksége, karddal és karral oltalmára megyünk!

ELSŐ KAPITÁNY Vakmerő!

ZRÍNYI *(a századoshoz)*

Felettébb csalatkozol. Diadalom pompáját ez az öltözet készíti elő.

A SZÁZADOS KAPITÁNY Az lesz a diadalom, hogy Szolimán lábához borulok?

ZRÍNYI

Barátom! Ne kételkedjél a kegyes természettől belém oltott szép magyar erkölcsről! *(Mindnyájoknak kezd szólani.)* Tudtotokra légyen, hogy végső órára készülök, kész és víg elmémnek ezen pompás köntös bizonyosága legyen.

ELSŐ KAPITÁNY Ha, erre célzott!

ZRÍNYI *(Elveszi a kulcsokat, és nyakába veszi.)*

Magam, de mint meghalandó szultánnak kiviszem kulcsait e várnak. Amíg a Duna hét ágaival a tengerbe dől, és a híres Beszkideknek hegyei Magyarország végén fognak állni, mindaddig Zrínyi is bajt vív a pogányság ellen. *(Felmutatja a kulcsokat.)* Ez lesz az én aranygyapjam, amely Magyarország szentelt vitézének tesz engem. Szembeszállok Szolimánnal. Bár bátran ránk rohanhat a pogány, de be nem jöhet e vár kapuján, ha az én mellemen utat nem nyit magának. Először, Barátaim, megnyílik Zrínyinek a szíve, azután a kapu levelei. Senki ezt az aranygyapjat le nem vonja rólam, míg a derekamban fog pihenni a lelkem. Most ítélje meg e világ, mennyire becsülte Szigetvárt Zrínyi, melyért lelkét s vérének egy cseppig kiönti. Én ebbe helyeztem legjobb dicsőségem. Remélt dicsőségre mások tartásuk meg éltüket. Énrólam, ki voltam, bizonyoságot tészem az halál igaz szólása, s táplál is oly remény, hogy a holt tetemek örök életre támasztják Zrínyi Miklós nevét. *(A szolgálóihoz:)* Adjátok ide az atyám kardját, segedelmem légyen édes atyámnak kardja s vitézi erkölcsében! *(Kezébe veszi az atyja kardját, és megcsókolja.)* Csókkal üdvözöllek, édesatyámat ezer veszély között híven oltalmazó, vezérlő és követő fegyver, török véren hízott éles pallos. Íme, a tar kutyák fejét rendre szeldelheted, s végre Zrínyi haló teteme mellé nyugtóra gyengéden leereszkeszedsz.

EGY KATONA Hát a csomó aranyról, melyet a palotán kaptam, mit rendelkezel?

ZRÍNYI *(elveszi az aranyat)*

Amely vad pogány véreket kiontja, essék jutalmul annak, hogy haszontalan ne légyen fáradsága, jóllehet, ilyen nemes vérbe fertőzni minden jutalmat felülhalad. Örök hírszerzésre bőven elég, csak mondhassa, hogy Zrínit földhöz verte. *(A két ezredes kapitánynak:)* Miért nem borultok lábához annak a parázna bálványnak, Mahomet rabjának, Szolimánnak? *(A több vitézekhez fordítja beszédit.)* Ti pedig, vitéz, erős férfiak! Nemzetünk virágai, kik a hideg, meleg, éhség és szomjúság ellen velem együtt, mint a pogány ellen harcot állottatok! E vitézi kertben kemény fegyverkezések közt mindeddig pályáztunk, most jutunk vérrel buzgó utolsó csatánkra. Azért mi illik

mihozzánk az egy nevezetes halál dicső koronáján kívül? Így talpon s épen marad Magyarország, reánk pedig halhatatlan nagy dicsőség árad. Íme, én leszek az első közületek, aki fegyvert markolok és ezer sebek közt szép hírem keresem. Meghalni Magyarország földjén, mi lehet nemesebb dolog? Kívánom, hogy tiszta áldozatunk az Egeknek kellemetes legyen. Te, Magyarországon mindenkor könyörülő Fölséges Isten, mostanában mit fogsz cselekedni, midőn tévelygés nélkül Tégedet imádunk, s tiszta szívből magunkat néked feláldozzuk? Hogyha az ég elrendelte a pogánynak zsámolyává tenni Nagyasszonyunk országát; hogyha nem lesz fogantatja a hazánknak hasznára felszentelt vérünknek, s meg nem gátolhatja országunknak romlását; akkor helyesebb bevégezni életünket hazánknak veszte előtt, hogy szemünk ne láthassa annak keserves romlását. De lesz gondja az Irgalmas Istennek édes országunkra! A mű vérünkkel megöntözött föld mit teremhet egyebet, ha nem diadalmas koszorúk virágát?

(A Kapitányok Zrínyi lábai elé borulnak.)

ELSŐ KAPITÁNY

Oh, nemes szívű vezér, a félelem, melyet okoz a trombitaharsogás, ágyúknak bőgése s a tűz ropogása, szívünket meghatván e gyalázatra bennünket fakasztott; azért bocsánatot kérünk. Hathatós beszéded meggyőzi féltünket.

MÁSODIK KAPITÁNY

Ne nekünk, hanem a természetnek tulajdonítsd kételkedésünket, mert nem osztott mindnyájunknak oly erkölcsöket, mind neked.

ZRÍNYI

Ha bánjátok magyar szüvtől elhanyaglott rossztéteményeket, kész a bocsánat, mert nincs is már idő a lakoltatásotokra. Íme, amely nagy ajándék a nemes elméjű lelkeknél, ha őket vitéz halálra ítélik. A török s magatok vérével mossátok le féltékenységetek szennyét.

ELSŐ KAPITÁNY Ha kész a bocsánat, szép cselekedettel jóvá tesszük gonoszságunk.

ZRÍNYI Egyedül azt kívánom.

MÁSODIK KAPITÁNY

Veled élni, halni nekünk a leggyönyörűsegebb s romlandó *(felkelnek)* hazánkért letenni életünköt.

ZRÍNYI

Szentül s jól van. Nyereségnek tartjátok már megvetni az élet napjait, s az szép becsületet halállal cserélni, és velem e véres ütközeten halhatatlan dicsőséget nyerni. Te, édes gyermekem, kövessed atyádot!

KIS ZRÍNYI Örömet mindenütt nyomdokodba' leszek, Atyám!

ZRÍNYI

Ó, Magyarország! *(A fiát mutatja.)* Ezt az ártatlan lelket felszentelem, és a török keze által néked feláldozom. Oly kellemetes legyen teelőtted, amely keserves énnékem ez az ártatlan áldozat! *(Elé hozatja a nyusztos süveget.)* De a sisak helyett forgós kalpagomat! Így kell nekünk halálos napunkat, mint mások születése napját ülnünk.

(Kardot rántanak.) Így, így nagy örömmel illik az hazáért letenni lelkünket!

SIMAI KRISTÓF:

**GYAPAI MÁRTON,
FELESÉG-FÉLTŐ, GYÁVA LÉLEK**

Vígjáték 3 felvonásban

Látható a Boldog Özsáb Színtársulat (BÖSZK) felvételén (2015):

https://www.youtube.com/watch?v=ZspTVmumTSE&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=7c

A komédiát

MOLIÈRE (Jean-Baptiste Poquelin, 1622–1673)

Sganarelle

(*Sganarelle ou le Cocu imaginaire*, – *Sganarelle, vagy a képzelt szarvak*, 1660)

című vígjátéka alapján nem versben, hanem prózában,

saját szólásokat, közmondásokat és stíluseszközöket alkalmazva

SIMAI KRISTÓF (Komárom, 1744–Selmecebánya, 1833) piarista tanár,

a „Magyar Plautus” írta.

A *Gyapai Márton* nem hangzott el iskolában, a kezdődő hivatásos színjátszás népszerű darabja volt.

Ősbemutatója Budán, 1793. április 5-én és 19-én hangzott el, majd Debrecenben (1799), Kolozsvárott (1812) és Szatmárban (1813)

láthatta a közönség.

Buda, 1792

A' BESZÉLGETŐ SZEMÉLYEK:

HÉDERVÁRI, Nemes Ember

ROSINA, ennek Leánya

SZEMEREI, Nemes Ifjú, Rosinának Kedvese

BENDIK, Szemerei' Szolgája

GYAPAI MÁRTON, Feleségét féltő személy

GYAPAI MÁRTONNÉ

KOMPÓDI, gazdag Nemes Ember

GETZI,' ennek Fia, szótalan személy

MAGDA, Rosinának Gondviselő Asszonya

BEREGI, Gyapai Mártonnénak Attya

A' Játék helyheztesztetik Hédervári' Háza előtt.

GYAPAI MÁRTON, Feleség-féltő gyáva lélek.
 Mulatságos játék három felvonásban Simái Kristóf, K. O.
 P. által Budán,

Nyomtattatott Landerer Katalin Özvegy' és Örökösi
 költségével, 's betőivel, 1792.

* * *

A darab szövegét nyomtatott forrásból sajtó alá rendezte:
 Pintér Márta Zsuzsanna

Kiadta:

Piarista iskoladrámák, Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 5/2.
 Sajtó alá rendezte: Czibula Katalin–Demeter Júlia–Kilián István–Pintér Márta Zsuzsanna.
 Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 629–666.

ELSŐ FELVONÁS

ELSŐ JELENÉS
 Rosina és Magda

ROSINA *{azt véli, hogy magányosan vagyon:}*

Mit tévő legyek már? Kibe vehetem ezután bizodalمامat, ha még az-is utamat állja, akiben reménylenem kellett?

MAGDA *{magában:}*

Ennek, amint látom, ismét valami baja érkezett. Magával tusakodik. Vallyon mi érdekli őtet?

ROSINA *{mint előbb!}*

Oh, fájdalom!

MAGDA *{magában:}*

Ez, amint észreveszem, nem híjába sóhajtozik, alig ha nem sajdítom bibéjét.

ROSINA *{még is azt véli, hogy magán van:}*

Mit várhatok, mit reménlhetek már egyebet, hanem hogy rettentő unalommal töltssem ezután életemet.

MAGDA *{magában:}*

Nem tetszik ennek a' Nótája. - Megszólítom. *{Fönn szóval:}* Mi dolog Kisasszony? Min gyötrődik itt magában? Mások csoportosan mulatoznak, a Kisasszony pedig csak itthon sápiózik.

ROSINA

Tudom én azt jól, hogy mulatoznak egyebek, és vígan töltik napjaikat; de azt tartom, többen vágnak ott-is, hogy sem én azoknak seregeket számítsam.¹

MAGDA

Én pedig azt tartom, hogy a' Kisasszony senkinek sem vesztegeti meg jó kedvét, sőt valahol jár, öregbiti jelenlétével. Kinek mind jó termete, mind tetszetős nyájassága vidámítja még a vadabb szíveket-is.

ROSINA

De mi hasznomra lehetnek, ha kedvem ezekben nem lelem.

MAGDA

Csak úgy van az: ha szinte szája' ízére nincs is gyakorta az embernek, örömmel megy mégis, kivált az olyan helyekre, ahol számosan öszve gyűlnek a vidám lelkek. Azért, akármit mondjon a Kisasszony, valami titkos dolgot főz a' magában...

ROSINA

Oh, mit tudnék én szegény, magamban főzni? MAGDA

Mit tudna? Nem tudom ugyan szintén, de amennyire sajdíthatom a dolgot, az a kis szárnyas Tatskó, az Amor tett valamit a tűzhöz.

ROSINA

Néked, amint látom, ma ki ficamodott az eszed, Magda! MAGDA

Nem nékem! Azért ne-is hímezze a dolgot, mert a Kisasszonyt valóban a szerelem bántja!

ROSINA

Ugyan, hogy juthat eszedbe, kérlek, ez abolondság? MAGDA

Hogy juthat? Oh, Kis-asszony, vajmi jó szaglásom van énnékem, még a' falon által-is megérzem én annak a szagát. Ki tudja: hát ha még azt is tudom, hogy kit szeret a Kis-asszony?

ROSINA

Én-e?

MAGDA

Bizony nem-is én. Fel is mernék sokat tenni, hogy egybe kitalálnám, ki légyen a Kis-asszony Szerelmese. Mert a' szeméből is kinéz, és ha nem csalatkozom, s, z, e, sze, -m, e, me, - szeme, - r, e, re, - szemere, - i, Szemerei. Nem de kitalálám a nevét?

ROSINA

Ah, kedves Magdám, nem tagadom tovább tüzeimet, látom, nem titok előtted: azért egyenes szívvel megvallom inkább: ez bontja, ez keveri, ím, szívem' nyugodalmát!

MAGDA

Lám, hogy kitalálám! - Csak tud a' Magda valamit! — De nem mondom tréfából: Szemerei oly egy nevezetes Ifjú, a' ki mind szerencséjére, mind születésére nézve a' Kisasszonyhoz igen illik. De mit hallottam? Azt mondják, nem tom, igaz-e, hogy a' Tekéntetes Ur valakinek másnak szánta volna a' Kis-asszonyt, nem pedig Szemereinek?

ROSINA

Ah, Magda édesem, hiszem ez az, ami leginkább érdekli szívemet! – Gondold meg, az atyám erőnek erejével a Kompódi fiát akarja nyakamba csapni! – Mit tegyek én avval a gyáva lélekkel? Hisz annak a szája sem úgy áll, mint állania kellene!

MAGDA

Mit hallok? talán csak tréfa, a mit mond a Kisasszony? ROSINA

Ah! bár tréfa volna; de - - (*Sírva fakad.*)¹

MÁSODIK JELENÉS

Hédervári és a' Voltak

HÉDERVÁRI

Már tenéked megint eltörött a' szád! Haszontalan pityeregsz; mert meg kell annak lenni, ha mint fölön húzatva is, amit én akarok. - Míg atyai hatalmam alatt vagy, úgy kell táncolnod, amint én fityülök! - Nézze az ember! Talán biz azt akarnád, hogy én, atyád létemre tőled függjek? De hallod-e, jobb hogy előre alkudj meg velem, és ahhoz állj, akit én rendelek számodra!

ROSINA

Úgy, de uram atyám, hogy álhatók ahhoz, akit még jól nem is ismerek? Hiszen a Kompódi fia csak egy eszefogyott ifjú!

HÉDERVÁRI

Egyet se szólj, mert ezentúl porrá töröm a fejedet! Adok én néked, egy ily gazdag fiúról lemondani! De hallod-e, akinek e mostani világban tíz, tizenegyezer forintjövedelme van, nem bolond ember az! Van annak annyi esze, hogy holtig megelégedhetsz vele. - Ne búsulj, megmutatom én azt, hogy ily kincses ember gyermeke mellett mindenkor megnyughatik a szíved!

ROSINA

Ah! *{Nagyotfohászkodik.}*

HÉDERVÁRI

Úgy, úgy édes Leányom, úgy, csak áhítozz, mert lovad veszett..., megbolondultál! Mások tapsolva örülnének, sőt éjjel-nappal a' helyét söpörgetnék, ha ily gazdag fiúra kaphatnának, és te még sóhajtani mersz? Nyomorék! Lássá az ember fia! - Csak ilyen haszna van ám annak, mikor a Kisasszonyok azokat az átkozott románcokat olvassák, ni! Csak válogatnak a Szeretőkben, mint a medve a vadalmában. Ha jóra való könyveket olvasnál, és a melyek a józan erkölcsre vezetnek, most jobban tudnál az atyádnak-is engedelmeskedni.

ROSINA

Mit? tehát azt akarja uram atyám, hogy Szemereinek adott hitemet megszegjem? Ah, hogy cselekedhetem azt oly igaz egy hív szívvel? Holott amely kötést vele tettem, azt nem titkon, hanem eltökélt akaratjával cselekedtem uram atyámnak! -

HÉDERVÁRI

Régen volt az, hallod-e, azt már a szél-is elfújta. Azért, haszontalan vitatod a dolgot, mert én már másra akadtam, akinek mind pénze, mind egyéb értéke több vagyon, mint Szemereinek. Való ugyan, hogy Szemerei egy szép Ifjú, de a szépséggel az ember jól nem lakik. A mostani Világban, aki szerencsét akar tenni, arra vigyázzon, hogy gazdagra tegyen szert. - Pénz, posztó! - Akinek pénze van, mindene van annak. Véghez vihet az mindent, még a rútból is szépet tehet magának. - A' Kompódi' Fia, a mint látom, néked nem tetszik, de hidd-el, még annyira kedvelleni fogod, ha egyszer Urad léssen. - A' szeretet többnyire a' Házasság gyümölcsével szokott forogni. *(Rosina szüntelen siránkozik)* Estvére, amint elvégeztem a dolgot, Vőlegényed hozzád fog jönni. - Merészelj osztán néki valami ízetlenséget mutatni, meglásd, mi következik! - Többet nem szóllok. *(El-megy)*

HARMADIK JELENÉS

Rosina, Magda

MAGDA

Légyen jó kedvel a Kisasszony! azért soha se sírjon. Mások örömeiben a bőrükből is kiugranának, ha ily szerencsét tehetnének. Ha engem csak egy ilyen legény kéretne is, ugorva mennék hozzá. Szegény boldogult drága jó uram, nyugodjék minden porcikája békével, még életben volt, nem hinné a' Kisasszony, mely drága víg órákat éltem mellette. Nem voltam bezzeg akkor oly száraz keszeg, mint most. Higyje Kisasszony, nincs szebb állapot e világon, mint sem férjével lenni egy szobában! Ám, ha csak eltüsszenti is magát az ember, mely szép dolog, ha azt mondja valaki: Proficiát, édesem!

ROSINA

De, hogy cselekedhetem azt, kérlek, hogy akit annyira kedvelek, annál változtassam meg adott hitemet? Ah, Szemerei, édesem, alig nyerhettem meg szívedet, s ismét elveszítelek? Oh, szörnyű fájdalom! Oh, kegyetlen szeretet, mi temérdek nyomorúságra ejtesz egyszeribe! -

MAGDA

Tudom azt, drága Kisasszonyom, mely kínos állapot attól megválni, akit szeret az ember. De mit gondol a is-asszony? Ily gazdag Ifjúval...

ROSINA

Ah, ne s említsd, kérlek! Inkább középszerű jövedelemmel állok ahhoz, hogy sem mint evvel holtig viseljem bajos sorsomat!

MAGDA

Már én Szemereit valóban egy kába Ifjúnak tartom, hogy éppen most késik, és mikor leginkább kellene, akkor elő nem jön.

ROSINA *(Szemereinek írott képét veszi elő, és azt Magdának mutatja:)*

Ah, ne gyötörd többet bús szívemet. - Lásd, mely kegyes, mely kellemetes arcot mutat a képe! - A tekintete is hívebb, sem hogy hozzám mutatott szeretetét meg másítsa. Nem-is hiszem, hogy állandó ne légyen hűségében, minthogy a képe is merő hűséget, merő állandóságot mutat! -

MAGDA

Az igaz: ha az ember a képét tekinti, egy igaz, hív szívet néz ki a szeméből, van is oka a Kis-asszonynak, hogy annyira szeresse őt!

ROSINA

'S azonban még se lehetek oly boldog! Ah segélly! - *(El ejti Szemerei képét, és el ájul)*

MAGDA

Mi lelte a Kisasszonyt? Oh Egek! Elájult. – Segéljetek, segéljetek, szomszédok! Ide, sietséggel! -

NEGYESEDIK JELENÉS
Gyapai Mártony és a' Vólttak

GYAPAI

Itt vagyok, itt. Mi dolog történt?

MAGDA

Ah segélj, édes jó Barátom! - Mindgyár meg-hal a Kis-asszonyom. -GYAPAI
Csak az a bajod? Azt véltem, hogy a Szomszéd háza ég. De lássuk, talán életre hozhatjuk! Kis-asszony! Kis-asszony! Itt vagyunk segedelmire, - ne féljen semmit! - Egyet sem szól, talán már meg-is halt.

MAGDA

Tartsad, jó Barátom! még valakit találok, a' ki haza segéllyé emelni. *(Elszalad)*

ÖTÖDIK JELENÉS
Rosina, Gyapai, Gyapainé

GYAPAI *(Rosinának kebelébe nyúl, és vizsgálja, ha van e még benne lélek?)*

Meghült mindene, - már az halál verejtéke is veri őt - most soha se tudom, mit tévő legyek. Már az ajaka-is elkékült szegénynek! *(Az ortzáját gyöngyögeti)* De úgy tetszik, mintha még lelket éreznék benne.

GYAPAINÉ *(háza ablakján néz ki)*

Oh, Egek, mit látok?! Az uram ölelgeti ezt a nőszemélyt! - Le kell mennem, meglátom, mit akar vele az hiteszegett?! Bizonytal szereteti őt, de utól érem az állhatatlant!!!

GYAPAI

Oda van egészen. Segéttennem kell rajta. - Kár volna, ha meghalna, még ennek hasznát lehetne venni.

(Fel-fogja Rosinát módosan, és bé viszi ennek házába)

HATODIK JELENÉS

Gyapai Mártonyné

GYAPAINÉ *(magán)*

Ugyan hamar elhordták innét a lépeket. Hihető, észrevették idejöveteletem!

De hogy az uram mást szeret, az is igaz ám. Mondjon bár ezután akár mit, de nem hiszek néki, ha tenyerére teszi is a lelkét! - Tudniillik őkegyelme a jobb falatokat másoknak osztogatja, és nékem éhen kell maradnom. A mostani férfiak, amivel szabadon bírnak, az utálják. Azt vélik, hogy a szomszéd tyúkjá kövérebb, hogy sem a mi ludunk.

Én ugyan tetétül talpig megnézném - -.

(Felemeli azon képet, melyet Rosina elájúltakor elejtett)

De mit látok? Vajon micsoda kincs lehet ez itt a földön? Ez valóban valami szép Ifjúnak a képe.

HETEDIK JELENÉS

Gyapai Mártony és az Előbbeni

GYAPAI *{azt véli, hogy csak maga vagyoni}*

Szegény Kisasszony! Mártsak azt véltem, hogy meghal, de hiszem, hogy meggyógyul, még férjhez mehet. De, íme, a Feleségem is itt van.

GYAPAINÉ *(ez-is azt véli, hogy magán vagyon)*

De szép a Lelkem! Megérdemelné, hogy a kezét megaranyozzák, a ki ezt írta! Csupa filigrán munka.

GYAPAI *(magában a' Felesége háta megett áll, és titkon nézegeti mit művet)*

Mi lehet vajon, amit ez oly édesdeden nézdegél? Szegény Gyapai, te! Ez a kép tenéked nem igen jót jelent, aligha titkos vendéget nem hoz az házhoz.

GYAPAINÉ *(észre nem vévén az urát:)*

Soha éltemben nem láttam ennél szebb teremtetést, még a szaga is jó néki!

GYAPAI *(magában:)*

Hogy a franc el nem viszi! Még meg is csókolja? Most látom én, hányat ütött az óra.

GYAPAINÉ *(még most is azt véli, hogy magányosan vagyon:)*

Meg vallom, szép állapot, a' kinek ily szép Szeretője lehet. Ha ez szinte úgy tud az asszonyi személyek körül forgolódni, mint ahogy szépsége mutatja, valóban méltó, hogy reá pillantson az ember. Oh, ha az az én otromba uram is ily szép ember volna, milyen víg napokat tudnék vele élni!

GYAPAI *(kiragadja kezéből a képet:)*

Itt vagy, szép madárka? Rajta értelek, ugyebár? Szentelen, hát úgy tartod meg hozzám esküdt hívségedet? Szép Asszony vagy, megvallom. Megérdemled, hogy hitves Társomnak tartsalak! Hát nem elégedhetsz meg ily Férfiúval, mint én vagyok? Orcám pirítója, te! Mondd meg, mi hibát találsz bennem?! Hol kapsz te ily drága, ép termetű Férjet, mint én vagyok? Nem tudod, Piszok, hogy én legszebbik fia voltam az Asszonyom Anyámnak? Lássza az ember! Ő Kegyelme, a Nagy Asszony más csömögére vágyik... *(A képet nézi)* De nincs rossz étvágya, szereti a portcogózt.

GYAPAINÉ

Mi bajod érkezett néked? Talán biz, azt véled, hogy én - - ?

GYAPAI

Ne-is szólj, mert nyilván vannak előttem mindenek, nincs mit tagadnod, itt van a bizonyosság, ni! *(A képet mutatja.)*

GYAPAINÉ

Ne bosszants többet, kérlek! Elég volt már, amit eddig is rajtam tettél.

GYAPAI

De meg van az már gondolva, ne búsulj, mert szádba szakasztom az ízét! Oh, bár csak azt a bitangot most úgy a kezem közé szoríthatnám, mint ahogy a képéhez ragaszkodtam!

GYAPAINÉ

Osztán mit csinálnál vele?

GYAPAI

Meglátnád akkor! De talán meg is bántottalak, édes Tubicám, hogy oly lármát indítottam?

GYAPAINÉ

Mit akarsz ezzel, te, ország bitangja, te!?

GYAPAI

Mintha nem értenéd, mit akarok, csúf kutya! Már ezután látom, ugyan csak igazi Nyeregvári Gyapai Márton leszek! De hitesd el magaddal, hogy minekelőtte megnyergeltessem magamat, megolvasom, hány oldal bordád vagyon.

GYAPAINÉ

Micsodát? Még te mersz nékem, konyha-vakarék, ily dísztelenül beszélni?

GYAPAI

Még te mersz nékem, konyha' moslékja, ily dísztelen dolgot mívelni?

GYAPAINÉ

Micsoda átkozott fortély ez? Mondd meg, hát, mit akarsz? Szólj valamit, ha tudsz!

GYAPAI

Nem méltó, hogy azzal fárasszam magamat. Derék állapot, egy két szarvat a kalap mellett viselni.

GYAPAINÉ

Most látom én, hogy miben töröd te a fejedet: de elhitesd magaddal, hogy jó kőbe akasztottad a' kaszádat, csak győzzed a csorbáit kifenni. Soha, mióta élek, ennél tökéletlenebb dolgot nem láttam! Ó vétkezik, a szemtelen, és engem tesz bűnössé.

GYAPAI

Ni, ni, hogy tetteteli magát az orcátlan! Aki nem ismeri, azt vélné, hogy merő jámborság az élete.

GYAPAINÉ

Eredj, eredj! Ismerlek, ki légy, tudom, hová vonsz a szíved. Azért csak lódulj a magad jóféléidhez, szabadon nyalhatod, falhatod őket! Ide ezt a' képet, mert nem kutya-számodra készítették. *(Ki ragadj férje kezébül a' képet, és elszalad véle)*

GYAPAI

El viheted, el! Nem sokára kezembe jut ismét, de vigyázz, hogy a körmeidet meg ne égesse!

MÁSODIK FELVONÁS

ELSŐ JELENÉS
Szemerei, Bendik

BENDE

Ejnye, be régen nem voltam itt. Úgy tetszik, mintha száz esztendő vetődött volna közbe. Ha még tovább tartott volna az utazásunk, éppen kidőltém volna, mint Máté tehene az útból. - De mondja meg az úr, már nyolcadik napja, hogy nyakra főre úzzük, hajtjuk azokat a vén dögöket. Nékem úgy tetszik, már az oldalam' bordái sincsenek helyén.

SZEMEREI

Ne töltsük itt híjában az időt!

BENDE

Rendes állapot! Én azt tartanám, hogy jobb volna, előbb egy kevés nyugodalomnak adnánk magunkat, és ami legszükségesebb, betérnénk valahová egy kis ebédecskére; mert megvallom, olyannyira éhezem, hogy a zsidó gyermeket-is megenném.

SZEMEREI

Hogy gondolod azt, kérlek, hogy mi most azzal töltsük az időt, holott önképpen tudod, mely nagy félelemben vagyok, hogy Rosinámot kezemről el ne üssék. Azt hallom, más valakinek akarja adni az atyja.

BENDE

Mind jól van az, mind, de tanácsosabb volna mégis, ha egy keveset falatoznánk előbb! így, reménylem, jobban kinyomozhatnánk a dolgot. A teli gyomor mindenkor alkalmasabb a szerelmes állapotokra. Itt nem messze finom, jó bort árultak mindenkor, tekintsünk bé egy kevésbé, ha kettőt, hármat iszik az úr, higgye, mindjárt jobban foly a dolga, s azonban, ha mi szerencsétlenség érné is az urat, erősebb szívvel szenvedheti.

SZEMEREI

Hagyj békét, kérlek! Keserű most nékem mind ételem, mind italom. Jobban szeretném, ha tudhatnám inkább: mint foly dolga a Kedvesemnek.

BENDE (*magában:*)

Vigye patvar a kedvesedet, ha nékem éhezniem kell mellette! *{Fent-szóval:}*

SZEMEREI

Egyet se szólj többet! Néked csak az eszem-izsom van az eszedben, és meg sem fontolod, minemű szorultságban vagyok.

BENDE

Ki lehet nagyobb szorultságban, mint én? nékem, már a szemeim is kettőznek a nagy éhség miatt.

SZEMEREI

Hallgass, ha parancsolom, s engem ezzel többé ne búsíts! Eredj, zabálj, ha tetszik, én saját utamat nyomozom!

BENDE

Szívesen hajlok az uram parancsolatjára. (*Magában*) Soha biz' ennél kedvesebb parancsolatot nem vettem egyszeribe (*Elmegyen*)

SZEMEREI (*minekutánna maga van*)

Tudom, Rosinám hív szeretettel viseltetik hozzám. Reménylem, nem csal meg bizodalمام, mely eddig táplált.

MÁSODIK JELENÉS
Gyapay, Szemerei

GYAPAI (*a feleségétől vissza-vett képet kezébe forgatja, és Szemereit észre sem veszi*)

Kezemhez került ismét ez a drágalátos kép! Tehát ez az a világ bitangja, aki jó híremben nevemben gázolódik? Ez a Majomábrázat, ez? – Oh, eblelkű, karabélyszájú fia! Nem tudom, ki lova fia legyen, de csak rajta érhessem a szalonnán, belé verem az orrát!

SZEMEREI (*magában:*)

Oh, Egek, mit látok? Mintha ez az én képem volna, úgy tetszik. Vajon mire véljem e dolgot?

GYAPAI (*észre nem vevén Szemereinek jelenlétét:*)

Oh, szegény Gyapai, te, mely nagy böcstelenségedre fog ez néked válni! (*Észre vevén Szemereit, elfordul tőle*) De minek van ez itt?

SZEMEREI (*magában:*)

Mi jót remélhetek már, ha még a képem is, melyet Rosinámnak adék vala, idegen kézben forog?

GYAPAI (*magában*)

Isten bocsássa! Mit akar itt ez az ember? Talán már ez is tudja állapotomat? Ma holnap még azt nyerem vele, hogy újjal mutatnak reám, mint valamely totyok emberre, s azt mondják: „A, hol a, ott megy a Gyapai Mártýony, ni, ni”!

SZEMEREI (*magában:*)

Valóban az én képem...!

GYAPAI

Oh, gonoszba kapott rossz Asszony, mi vihetett vajon arra, hogy engem legjobb ideimben ily gyalázatba kerítenél? Tehát többre becsülöd ezt a cserépszájú majomábrázatot, mintsem engemet, kedves szép uradat? Hiszen akár ki megnézzen is, különb ember vagyok én, mintsem ez a varjak eledele, itt, ni! (*A képre köp!*) Pfiíí! Ocsmány pára, te, csömöllet!

SZEMEREI (*magában, a Gyapai kezében lévő képet fontolgatván*) Valóságosan az én tulajdon képem! Hogy jutott ez ehhez?

GYAPAI (*elfordúl Szemereitől*)

Mit szemfüleskedik ez itt utánam?

SZEMEREI (*magában*)

Nem győzöm álméllkodva csudálni! – Megszólítom. – (*Fent-szóval:*) Ha merem kérdeni.

(*Gyapai el akar menni*)

Csak egy szóra, jó Barátom!

GYAPAI (*magában, induló félben*)

Vajon mit akar ez nékem mondani?

SZEMEREI

Engedd, Barátom, tudjam, hogy jutottál ehhez a képhez?

GYAPAI (*magában*)

Mi gondja lehet ennek erre? - Megállj, most jut eszembe valami! - - (*Jól megtekinti Szemereit, és hasonlatosságot keres ő, és a' kép között.*)

Isten engem! Ez ennek valóságos képe! Nám, őkegyelme az a szép madár, akiért a feleségem esdesik.

SZEMEREI

Kérlek, jó Barátom ne sajnáld tőlem ezt a jó akaratot, mondd meg, hogy jutottál...

GYAPAI

Látom már, miért irúl-pirúl ő kegyelme! Nám ez ő kegyelme ebfi Uramnak a' képe. - Ez a' kép, Barátom, ha szinte tudni kívánod, egy jó ismerősöd, kivel te nem kis barátságban vagy. De tudjad azonban, hogy nyilván vannak előttem minden titkaid. Nem tudom ugyan, ismerlek-é, de csak arra az egyre kérlek, akárki légy, hogy kíméld meg a házamat, és ha lehet, az árnyékára se nézz soha többet. Nem az ilyen lótó-futó komondoroknak szerzették ám a szent házasságot!

SZEMEREI

Mit beszélsz, Barátom? Tehát az a személy, akitől ezt kaptad — ?

GYAPAI

Az a személy, akitől ezt kaptam, az én Feleségem, én még az ő Ura vagyok.

SZEMEREI

Az Ura? Óh. Egek!

GYAPAI

Az ő Ura ugyan, és jobbnál jobb Ura, bátor-keseredett szívvel is.

SZEMEREI

Vajon miért, ha merem kérdeni?

GYAPAI

Mintha nem tudnád, miért?! - De hiteds el magaddal, hogy ezentúl az apjához megyek, és elbeszélem néki, minemű derék Leányt csapott a nyakamra. (*Elmegy*)

HARMADIK JELENÉS

Szemerei

SZEMEREI (*magán:*)

Oh, mit nem kell még végtére hallanom? Csak jól hírölték azt, hogy ő egy ocsmány fergeteg emberhez ment férjhez. Oh, hite-szegett rossz Lélek! Ha ezerszer nem ajánlottad volna nekem hűségedet, legalább ez a balgatag, rút ember gátohatott volna meg, hogy adott hitedet meg ne szegnéd. Ha mindgyár a Dárius kincsével bír is! - Oh, a nagy gyalázat és lankadtság miatt már sem erő, sem lélek bennem! (*Ájulni kezd*)

NEGYEDIK JELENÉS

Szemerei és Gyapainé

GYAPAINÉ (*minekelőtte észre venné Szemereit:*)

Az én bitang Uram már reám sem akar nézni. (*Meglátja Szemereit.*) Ah, vajon mi lelte az Urat? Úgy tetszik, az ájulás bántja?

SZEMEREI

Soha sem tudom, mi bajom érkezett. Mindenem egyszeribe feháborodott.

GYAPAINÉ

Talán a szívgörcs kerülgeti az Urat? - Ha tetszik, térjen bé hozzám az Úr, míg megkönnyebbül.

SZEMEREI

Élek kegyességével az Asszonynak, ha megengedi, bémegyek egy kevéssé. (*El-mennek*)

ÖTÖDIK JELENÉS

Gyapai Mártony és Beregi

BEREGI

Ha úgy van a dolog, amint beszéli Fiam Uram, méltán gyanakodhatik a Leányom felől. De azt mondhatom mindazáltal, hogy egy kevéssé hirtelenkedett Fiam Uram, mert azokból melyekkel a Leányomat vádolja, még nem állíthatja azt, hogy valamiben megszegte volna

a' házasság' kötelékét. Az ilyen dologban ébren, és tapogatva *kell az* embernek járni. Minden mende-monda beszédnek nem kell hinni, mert aki hamar hisz, hamar megcsalatozik. Az okos Férfiú gyakran elhallgatja hibáit Feleségének.

GYAPAI

Tehát ebből csak az következik, hogy addig soha se higgye az ember, hogy a sárba dült, még torkig benne nem úszik?

BEREGI

Hihet az ember, hihet, kivált, ha nyilvánvaló próbái vannak, de én csak azt mondom, hogy könnyen meg is csalatozhatik többnyire, ha szél-ésszel bír, és módján felül hebehurgyálkodik. Ki tudja, hogy került ez a kép a kezébe? Úgy történhetett, hogy tán nem is ismeri azt a személyt. Én, ha valamit tanácsolhatok Fiam Uramnak, azt javaslom, hogy előbb okosan vizsgálja meg a dolgot, és ha kinyomozza, adja tudtomra, fogadom, az árnyékára sem tekint többet a Leányom annak a Legénynek.

HATODIK JELENÉS

Gyapai

GYAPAI (*magán:*)¹

Ennek az én Ipámnak-Apósomnak, amint látom, nem ütötték tökkel a' fejét. Mond valamit. S ki tudja, hát ha nem is úgy van a dolog, mintsem amint én képzelem magamnak? Mert arra nézve, hogy azt az átkozott képet a kezében találtam, szinte magam sem hihetem el, hogy a Feleségem kótya-vetyére adta volna magát. Megvizsgálom a dolgot...

HETEDIK JELENÉS

Gyapai, Szemerei, Gyapainé

(*Ki a' maga házából Szemereit ki-késéri*)

GYAPAI (*magában*)

Mit látok én itt? Már ez fele sem barátság! Oh, inkább a tengeren túl volnék, hogysem mint ezeket itt kell szemlélnem! Mi kell már ennél több?

GYAPAINÉ

Mit siet az úr oly annyira?

SZEMEREI

Nem reményelem, hogy rosszabbúl legyek. Köszönöm nagyon eddig is hozzám mutatott szívességét az Asszonynak. Mutasson módot, hogy meg szolgálhassam.

GYAPAI (*magában:*)

Ni, ni, hogy tetteteti magát az Álnok, mintha nem tudnám, hová céloz beszédje! (*Gyapainé visszatér*)

NYOLTZADIK JELENÉS

Gyapai, Szemerei

GYAPAI (*magában*)

De mint hogy már itt talált, meglátom, mit fog mondani.

SZEMEREI (*magában*)

Hogy a Török Tatár elnem viszi ezt az embert innét! Mit keres ő itt megint? Kedvem volna, által verni őt! - - De nem cselekszem, jobb ha elkerülöm; mert aki korpa közé keveredik, tudva van, megeszik a disznók. Magam vagyok mindennek az oka. Csak azt sajnálom, hogy ily maszat-ember csapta el kezemről a szerencsét.

(Elmentében Gyapaihoz fordul:)

Oh, de boldog ember az, aki ily szép Feleséggel bírhat!

KILENTZEDIK JELENÉS

Gyapai, Rosina *(ki szinte az ablakán kitekint, hogy elmégyen Szemerei.)*

GYAPAI *(magában)*

Ennek az embernek egere támadott, elbízta magát. Csak nem hátul kelt a sarkam, [azaz: hátra kötötték a sarkam], úgy megijedtem szavaira! *(Szemerei után nézdegél.)* De jó, hogy elment. Valóban csak azt gondoltam már, hogy szentül lesz ezután dolgom. De látom, ismét újra kezdik a' szalon-nít³¹ Várj rá, mert oda várlak!

ROSINA *(magában, hogy a' Játékhelyre-jön)*

Mi dolog? Hiszem csak most láttam itt Szemereit. Boldog Isten! Mivel magyarázhatom ezt? Tehát csak tudtomra sem adja ideérkezését?

GYAPAI *(észre nem vévén Rosinat)*

„Oh, de boldog ember az, aki ily szép Feleséggel bírhat!” Mintha biz én valami hitvány, potom-ember volnék, s nem volna kezem, hanem hogy csak a zsebembe dugjam! Várrá, mert megtanítlak, hogy kellessék a templomban füttyölnöd!

ROSINA *(Gyapaihoz közelit, alég várja, hogy haragja szűnjék, és szólhasson vele:)*

Ha merem kérdeni, szomszéd Uram, honnan ismeri kend ezt az embert, akivel imént beszélt?

GYAPAI

Nem ismerém biz én, tudja a part, ki tehene alatt szopott, hanem a Feleségem, amint tapasztalom, igenis szorosán ismeri.

ROSINA

Hát mi lehet az oka, hogy kend most annyira felháborodott?

GYAPAI

Oh, drága Kisasszonyom, ki győzné azt most mind előbeszélni, ami az én szívemen fekszik?

ROSINA

Mi lehet az vajon? Hadd hallom, talán megorvosolhatom valamivel?

GYAPAI

Oda mind hírem, mind becsületem. De ez mind semmi volna, de az az átkozott Feleségem, az, mert az nem érdemlene egyebet, hanem, hogy a vármegye költségén temessék el őt.

ROSINA

Hogyhogy, édes szomszéd Uram?

GYAPAI

Ah, édes Kisasszonyom! Az a szüzesség-gyomláló, a tűzláng égette, mert nem mondhatok róla semmi jót, az öldöklő, az hóhérolja lelkemet! *(Szemerei után fenyegetődik.)*

ROSINA

Az, aki most innét elment?

GYAPAI

Az ugyan! Bár inkább a hóhér madzagján fulladt volna meg, mintsem hogy engemet ily szörnyű gyalázatba ejtett! íme, már a Feleségemet sem tilthatom tőle, mintha parancsolatjában állna, oly barátságosan él vele.

ROSINA

Én azt mindjárt meggondoltam, hogy az ő titkos idejövetele semmi jót nem hoz magával. *(Gyapaihoz:)* Sajnálom szerencsétlenségét szomszéd Uramnak!

GYAPAI

A Kisaszszony nagy kegyességgel van hozzám, hogy sorsomat sajnálja. Bár kibe-kibe ily kegyes szív lakozna! Mások, hogy panaszomat hallják, még kinevettek inkább, hogy sem rajtam szánakoztak volna.

ROSINA

Ki hitte volna azt csak egynehány hetek előtt is, hogy ez a Szemerei hívsége mellől elállhatna? De várj, álnok ravasz róka, mert él még az az igaz Isten, ki tetézett bosszút fog állani gonoszságodon!

GYAPAI

Nem-is érdemel egyebet, hanem hogy rajta töltse bosszúját, a gonosz lelken!

ROSINA

Oh, rosszba kapott gonosz pára, tökéletlen álnok ebfajzatja, te!

GYAPAI

Látom, méltán felindult a Kis-Asszony, de tegye félre haragját, nem méltó, hogy miattam eméssze magát a Kis-Asszony. El még az, aki a család szíveket is ráncba szedheti.

ROSINA

Tudom jól, Gonosz, mint kell bosszúmat rajtad kitöltenem, nem is múlatom el, és e szempillantásban, ha élek, megbosszulom, megtorlom tőlem lett pártulásodat. Megmutatom, mint kellessék egy ártatlan szívet orron fogva hurcolnod! *(Elmegy heves indulattal.)*

TIZEDIK JELENÉS

Gyapai

GYAPAI *(magán:)*

Drága jó Lélek, mely nagyon megesett rajtam a szíve! De vajon honnan lehet az, hogy ő annyira felvegye ügyemet, és még bosszúját is töltse érettem amaz álnok férfiún? Jobb néked, szegény Gyapai, ha te együgyűségemben a kemence mellett maradsz, és távolról nézed, mit csinál a Feleséged. A szelíd erkölcs még eddig tulajdonod volt, de ha ezt elveszted, nem tudom, hogyan találod fel. Azért jobb néked, hogy te senkit se bántsz, hiszen téged sem bántanak. Azután pedig, ha bosszút állnék, akkor volnék ám én a bolondok Ispánja, ha egy redves asszonyért a kezemet, vagy a lábomat eltöretném... Bolondság! más dönti fel a tejes fazokat, s mi adózzunk érte...? Azt cselekszem ezután, hogy ha valami gúzszt csinálnak is a Feleségemből, nem gondolok vele!

De úgy tetszik mindazáltal, mintha mégis itt rágódnék valami a szívem körül, az ökleim is, nem tom, de nagyon kísztetnek, hogy ne hagyjam cserben becsületemet! Ki kell magamért állanom: vagy nyerek, vagy vesztek velem, de nem engedem a Házamat megböcsteleníteni. Többször is láttam én már karó hegyén Tar-varját, még sem ijedtem meg tőle! Mit félek, hát, én oly mezítlén szájú gyermekembertől? Rajta, bátran, Gyapai! A bátor szívekkel társalkodik a szerencse!

HARMADIK FELVONÁS

ELSŐ JELENÉS

Hédervári, Rosina, Magda

HÉDERVÁRI

Tehát eltökélt szándékod, Leányom, hogy akaratodat akaratomhoz szabjad?

ROSINA

Nincs más különben, szerelmes Atyám! Rendeljen ezután vélem, amint kedve tartja! Akárkit rendel Férfjemnek, szíves ajándéku veszem.

HÉDERVÁRI

Így illesz atyai szívemhez, Leányom, ha ily drága szavakat hallok ajakidból. Eddig is, ha tanácsomat követted volna, már torkig úszkálnál a gyönyörűségben. Jöszte édesem, fogjad Atyai szíves ölelésemet! *(Megöleli, és megcsókolja.)* Tartozom ezzel néked, nem csak mint szerelmes gyermekemnek, hanem mint engedelmes jó magzatomnak. *(El-mégyen)*

MÁSODIK JELENES

Rosina, Magda

MAGDA

Mi dolog Kisasszony? Csudálom, hogy ily hamar megtudott változni, holott...

ROSINA

Ne csudáld azt, Magda, mert ha megmondom az okát, magad is helyben hagyod cselekedetemet.

MAGDA

Szeretném hallani!

ROSINA

Az az átkozott, hitesegett Szemerei, mert én arról semmi jót se mondhatok, annyira megcsorbította szeretetemet, hogy nem csak nem kedvelhetem, hanem, ha lehetne, gyűlölségemnek szennyévé tenném őt. Gondold meg Magda, holott magad is tudod, mely híven szerettem őt, és most, hogy ide érkezett, még csak nálam se jelentette magát, hanem -

MAGDA

Íme farkast emlegetnek, s a kert alatt kullog.

HARMADIK JELENÉS

Szemerei, Rosina, Magda

SZEMEREI *(magában:)*

Szinte úgy történt, amint kívántam. *(Gúnyolódva, és tsúfolva:)* Alázatos Szolgája a Nagyságos Asszonynak! Örülök, hogy tisztelhetem úri hív személyét.

ROSINA *(hasonlóképpen gúnyolva:)*

Alázatos Szolgálója csavargó Uramnak! Szinte óhajtva vártam, mint eb az ostort, hogy szemre keríthessem Nagyságodat! De azonban az én erkölceim nem oly nagyok, hogy azoknak a szomszédokba jöjjön csudájokra. Az ilyen tiszteletekkel bár otthon maradt volna, legalább oly gyalázatos hírért nem hallottam volna.

SZEMEREI

Oh, ártatlanságnak jeles edénnyé!

ROSINA

Oh, ártatlanságnak jeles tüköré! Ocsmány kép! Még merészel előttem megjelenni.

SZEMEREI

Azt magam is megismerem, hogy vakmerőség volt tőlem, hogy ily nagyra hágott úri személynek merészek szeméi eleibe jönni. Éljen szerencsével ezután, és hogy annál jobb kedvel tölthesse Férfjével napjait, emlékezetemet is törölje ki szívéből. Én érte leszek, hogy csak emlékezetembe se tűnjön személye. - Fogja hitesegett adományát! *(Lehúzza gyűrűjét, és kezébe adja.)* Adja annak, akiben több hívséget talált!

ROSINA

Fogja viszont hitetlen adományát *(Ez is levonja nagy bosszúsággal újáról gyűrűjét, és elejbe veti Szemereinek),* és ámitson el mást vele, ne engemet!

SZEMEREI

Ímhol adott tobáktartója is, kedveskedjen vele Szerelmesének!

ROSINA

Íme, adott fülbevalója, aggassa arra, akit fülön fogva hordozhat!

SZEMEREI

Vegye adott pálcáját is, és ne mondja, hogy valamely adományával dicsekedhetem.

ROSINA

Vegye hitvány nyakfüggőjét is, és rajtam ne kereskedjen többet!

SZEMEREI *(egyet köp!)*

Pfiií! Utálatos Lélek! Vedd vissza adott hitedet is, mellyel álnokul tápláltál mindeddig.

ROSINA *(ez is egyet köpvén.)*

Pfiiíí! Ocsmány Lélek! Nesze, a tiéd is, mellyel csalárdul hitegettél mindeddig. Találok hívebbet náladnál!

SZEMEREI

Örülök: legalább, ha tőled megválok, nem lesz, aki orcámat pirítsa ezután. Ilyen lányt, mint te voltál hozzám, akárhol talállok magamnak.

ROSINA

Nem szükség, hogy imitt-amott botorkálj, jó néked a szomszéd Asszony is, akivel eddig nyájaskodtál!

SZEMEREI

Micsoda Szomszédasszonyt hordasz nékem elő??!

ROSINA

Ni, ni, mintha nem tudná, úgy tetteti magát! De hitetlen, tudva van előttem minden cimborád! - Azonban ne véd, hogy nagyon megütközök elpártolásodon.

NEGYEDIK JELENÉS

Rosina, Szemerei, Magda, Gyapai

(Pántzélban kardal és pisztolyokkal felfegyverkezve Szemerei ellen.)

GYAPAI

Rajta vitézen, Gyapai, rajta!!!! Itt van az istentelen, aki jó híredet, nevedet kívánja megszennyésíteni!

ROSINA *(Szemereihez³ száll, Gyapait mutatván néki.)*

Ide tekénts, ide, itt van, aki érettem is majd megfelel!

SZEMEREI *(magában:)*

Oh, lelkelem hóhéra! Mit keres ez itt most?

ROSINA

Pirulsz most, úgy-e bár? Szentelen! Szólj néki, ha tudsz valamit!

SZEMEREI

Sőt, te pirulhatsz előttem, ha van orcád, szemtelen!

GYAPAI *(magában:)*

Még egy nap élek is, de kitöltöm rajta bosszúmat! Nem is nyugszom meg addig, még keresztül nem járok a testén a Gonosznak! Rajta, vitéz kardom! *(Rosdás kardjához kap, azt félig kirántva Szemereire toppant:)* Még te itt mersz előttem fenteregni? Cinkoskodó! Mindjárt a Plútóhoz üzöm a Lelkedet, csak ne szaladj tőlem!

SZEMEREI *(Gyapaihoz fordul heves indulattal:)*

Mit akarsz te velem, kocipor létedre, te gyilkoskodó lator? Mondd meg, mit kívánsz tőlem?

GYAPAI (*magában*)

Amint látom, ez az ember nemigen fél tőlem! (*Fent szóval, és nagy bátorsággal:*) Én senkitől sem kívánok semmit!

SZEMEREI

Hát mit jelentenek ezen fegyveres öltözetek?

GYAPAI

Mit jelentenek? (*Nagy merészséggel*) Csak magamra vettem, hogy a' jégeső meg-ne verjen. (*Magában*) Oh, tunya kezem, hogy már egyszer által nem tudod ütni! Szinte örülnék rajta, ha már leejtettem volna lábairól. De mit félek én e semmiségtől? Rajta, Gyapai, ne félj semmit!

SZEMEREI

Mit mondasz, mit??!

GYAPAI

Mit mondanék, ha egyet se szólok?? (*Magában, minekutána arcul csapta magát:*) Ugyan, semmi haszna ember vagyok én, hogy belé nem merek kapni. Phúúú! már magam is szígyenlem, hogy ily nyúlszívű vagyok.

ROSINA (*Szemereihez*)

Izzadsz most Dobozi, meglakolsz, úgy-e bár? Csak, tudom, jobb szeretnéd, hogy vakon születél volna inkább, hogy sem mint annyit pironkodsz előtte.

SZEMEREI

Az igaz: van is ki előtt pironkodnom. Derék ember őkegyelme, dicsekedhetsz vele...!

GYAPAI (*magában:*)

Oh, hogy nincs most az egyszer kurázsím!

ROSINA

Hallgass, hallgass, kérlek, jobb, ha egyet se szólsz!

GYAPAI (*magában.*)

Mi dolog ez? Tehát én csak azért fegyverkeztem fel ily keményen, hogy itt álljak, és nevetséget indítsak magamból? - Ne hagyjuk magunkat, Gyapai! Itt a kardom: ha ez nem elég, pisztolyaim is készen vannak! Lőjjük, vágjuk keresztül a Gonosz-tévőt!

SZEMEREI (*Rosinát szólítja, s valamennyire hátrál. Gyapai pedig, nem hogy ellene menne, hanem inkább vissza vonja magát:*)

Mint hogy látom bosszúálló haragodat, engedek mindenkben. Töltsd kedvedre napjaidat, nem irigylem szerencsédet.

ROSINA

El is hiteds magaddal, hogy tsak azért-is azt tselekszem, a' mi kényem, kedvemnek tetszik.

GYAPAI (*magában:*)

Józanodik a' Legény! (*Fent-szóval*) Azért csak hordd el innét a viselt fejedet, ha épen akarsz maradni, mert különben...

SZEMEREI

Mit? én hordjam el innét magamat? S ki parancsolt itt nékem?

GYAPAI

Nézze meg az ember! még ő fogja feljebb a dolgot az istentelen! Most mondom: köszönd, hogy több eszem van, mind néked, mert megmutatnám, hogy hol szedd fel a fejedet!

SZEMEREI

Barátom! Te, amint látom, nagyon felindultál ellenem, tán nem is tudod, mi késztet ily nagy haragra?

GYAPAI

Szép dolog volna ily okos ember létemre, ha még azt se tudnám. De igenis tudom, és csak azt mondhatom, hogy ha csekély lelkiismereted volna, a Feleségemnek békét hagynál, mert tudhatod azt, hogy én őt nem másnak, hanem úri magamnak vettem!

SZEMEREI

Soha, mióta élek, ennél nevetségesebb dolgot nem hallottam!!! Kérlek, jó Barátom, azért te soha se epeszd magadat, mert én azt jól tudom, hogy ő a te Feleséged: ne is véld, hogy én őtet - -!

ROSINA

Hogy tudja magát tetetni, a hitetlen!

SZEMEREI

Talán bizony Te-is azt véled, hogy én valami fondorló ifjú vagyok: Ez iránt Te is bátran szegre akaszthatod gondjaidat.

ROSINA

Nincs semmi közöm veled, evvel beszéljess, ha mi bajod van, ni! Ez tudom, adósod nem marad.

GYAPAI

Úgy, úgy! Csak meg kell néki jó magyarán mondani! Ha kell néki, keressen magának, de az én Feleségem után ne ólálkodjon; mert Isten engem a vargákat, oly csúfot üzök belőle, hogy az hetedik hét onokájának is hírt mondhat felőle!

ÖTÖDIK JELENÉS¹

Rosina, Szemerei, Gyapai, Gyapainé, Magda

GYAPAINÉ

Nem akaratom ugyan, hogy a' Kis-aszszonyon töltssem mái bosszúmat, de tudja meg mindazáltal, hogy tököt a fejemhez nem ütöttek, vak se vagyok, hogy ne lássam, amit cselekszik.

ROSINA

Már ez felettébb nyilván való magyarázat, még a becsületnek ösvényét is általhágja!

GYAPAI *{feleségének szól:}*

Ki hitt ide téged ügyvédkedni? Hogy mersz ez úri személybe kapni, te Lutskos! Nem tud, hogy ő mellettem állt ki?

ROSINA

Legkisebb gondom is nagyobb annál, azért egy csöppet se törődjék érte, Asszonyom! Ne féltse, mert el nem csapom kezéről őt.

(Szemereihez fordul)

Nem de meg mondtam, hogy az lesz a vége? Tagadd már most, ha tagadhatod!

SZEMEREI

Soha meg nem foghatom, miben álljon a dolog! Ezek vagy a magok eszükön átestek, vagy engem tartanak eszelősnek.

MAGDA

Isten tudja! Ezeket ma mind megbolondították. Csaknem fél órája, hogy itt állok; de azt se tanulhattam ki, hogy fehér-e vagy fekete, amiről vetekednek. Amint látom, nékem kell itt utoljára közbe vetnem magamat. *(Szemerei, és a Kis-aszszony közé lép:)*

Mondja, Szemerei Uram, mit tud az én Kisasszonyomnak szemére vetni, mert eluntam már a sok tereferé beszédet hallani!

SZEMEREI

Mit tudok? Azt tudom, hogy én igaz hív tisztelője voltam mindenkor, mégis ő mást nagyobbra becsült nálamnál. Holott, most is, csak meghalván férjhez menendő szándékát,

nyakra-főre, éhen, szomjan ide siettem, hogy el ne szalasszam őt, de látom, már adott hitét másnak szánta, engem pedig hívségem mellett falba rúgott.

MAGDA

Mit beszél az úr? Talán bizony azt véli, hogy az én Kisasszonyom az urat megvetette, és máshoz ment férjhez? Vajon, ki lehet hát az a szerencsés Férfi?

SZEMEREI (*Gyapaira mutat*)

Ez az ni, mintha nem tudnád te is!

MAGDA

Hogy lehetett volna az?

SZEMEREI

Ő tudja, mint lehetett. Elég az, hogy örökre bekötötte vele a szemét!

MAGDA

S ki mondotta ezt az Úrnak?

SZEMEREI (*Gyapaira mutat:*)

Ehol, itt áll ő kigyelme!

MAGDA (*Gyapaihoz*)

Igaz-e az, amit ez az úr mond?

GYAPAI

Én amit mondtam, megmondtam, s most is csak azt mondom, hogy én őt nem vettem el senki számára, hanem egyedül csak a magaméra.

SZEMEREI

Hát mi gerjesztett oly nagy haragra, hogy a képemet a kezében forgattad, he?

GYAPAI

Már az tagadhatatlan, s íme most is a kezem között vagy. SZEMEREI

De, úgy tetszik, még azt is mondtad, Barátom, hogy az a Személy, akitől ezt kaptad, a te Feleséged.

GYAPAI

Ez sincs különben, ezt maga sem tagadhatja. De az is való ám, hogy ha ezt a képet nála nem találtam volna, még most se tudnám, hogy ő kelme oly bitang prédára adta magát.

GYAPAINÉ

Mi buta ésszel bírsz te máma! Talán biz azt véled, hogy én a szemetén szedtem a becsületemet, hogy annyit piszkálódsz benne? Oh, édes Uram! Abból, hogy ezt a képet a kezemben találtad, azt ingyen se véld, hogy én valami kicsapó személy legyek. Hidd el, meg tanulta ez a szív, mint kelljen híven megtartani az Házasság törvényit! Ezt pedig, hogy megtudhassad, itt találtam ezen az helyen, ni. Es mint hogy ez érdemes Urat (*Szemereire mutat*) itt láttam, hogy a szívszorítás elérte, szánakodván rajta, magam kényszerítettem, hogy addig is Házunkhoz térjen be, amíg jobban érzi magát. Észre sem vettem pedig, hogy ez az ő képe lenne, és te mindjárt, mint a pulykakakas felpattantál ellenem! Illik az egy okos Férfiúhoz...!

ROSINA

Amint látom, az egész pörpatvarnak itt én vagyok az oka. Mert ezt a képet az én ájulásom közepette ejtettem ki a kezemből, és így történt, hogy engem az Úra Házomhoz bévezetett.

MAGDA

Nézzé meg az ember! Ha már én most nem lettem volna, még most se tudnánk, hányadán vagyunk. - - Tsak úgy van az, mikor az ember heveskedik, és számot nem vet előbb az eszével.

GYAPAI (*magában:*)

De ha így van a dolog, ki vetkőzöm vitézségemből. - Pedig hogy megizzattam a kutya párájú fia miatt!

GYAPAINÉ

De mind ezek ki-nem irtják ám azért szívemből a gyanúságot. Akárki mit mondjon, már én csak azt tartom, hogy ezek mind oda céloznak, hogy hályogot húzzanak a' szememre, és elámítsanak.

GYAPAI

Ne búsulj, édes Feleségem, ha mint így történt is a dolog; azért mi fenntarthatjuk magunk közt a becsületet, és ha talán veszítettünk volna is belőle valamit, én vallottam nagyobb kárát, nem te. Jöszte, fogjunk kezét 's békéljünk össze! Lássák ezek, cselekedjenek, amit akarnak! Nem bánom, ha nyársba húzzák is egymást.

GYAPAINÉ

Jól van! De vigyázz azonban magadra, hogy valamiben utól ne érjelek, mert duplán megadod az árát!

ROSINA *(Mindeközébe titkon egymással beszélgettek, és egymást sok érzékeny jelekkel megkövették:)*

Boldog Isten! Mit cselekedtem én? Oh, mire nem viheti az embert a hirtelen harag! Ki lesz már, oh boldogtalan sorsom, ki lesz ez után, aki felállítsa talpig leromlott szerencsém? Íme, *(Szemereihez fordul)* mint hogy ezeket rólad hallám, rajtad akarám bosszúmat tölteni, és egészen az Atyámnak akaratjára hagyám magamat. Csak most múlt egy kevés ideje, hogy elperdítettem a kockát, s vesztetre egy másnak ígérem magamat, pedig, akit tán teljes életemben gyűlölni fogok. Oh, Egek, juttassatok most eszembe valami józan tanácsot, hogy az Atyámnak dühödött akaratját elforgathassam! - - És íme itt jön örök vesztetre. -

SZEMEREI

Ha ember a' talpán, csak megtartja adott paroláját.

HATODIK JELENÉS

Hédervári és a' Voltak

SZEMEREI

Alázatos Szolgája, Hédervári Uramnak! Örvendek, hogy tisztelhetem Úri Személyét az Urnak. Reménlem, hogy idejövetelemmel az előbb mutatott jó akaratjában találom az Urat. Engemet, ami illet, mint eddig, úgy most-is igaz hű szeretettel viseltetem az Úr Kisasszonyához. Van is nagy bizodalom az úr kegyességében, hogy amint ezt nékem ígérte, úgy nékem is adja.

HÉDERVÁRI

Oh, édes Uram, hegedült arról szent Dávid!⁵⁵ Amit én Ígértem, régen volt az, talán már nem is igaz.

SZEMEREI

Mi dolog? Tehát én így hiába fáradtam ide, 's amint látom, meg is csalatkoztam reménységemben?

HÉDERVÁRI

Magam-is úgy gondolom.

SZEMEREI

Tehát csak annyira becsüli az úr az emberséget?

HÉDERVÁRI

Csak úgy van az Uram! A házasság dolgában nagyobb a konc az emberségnél. A jó Atyának azon kell a' mostani világban lennie, hogy kötelességének jól megfeleljen, és amennyire lehet, boldogabbá tegye Leányának állapotát.

ROSINA

Úgy, de szerelmes Atyám, mi jót várhatok ez után fejemre, ha ennek adott hitemet bé nem töltöm?

HÉDERVÁRI

Hát ez az az engedelmesség, mellyel egy Gyermekek az ő Atyjának tartozik? Így tartod meg adott szavaidat? Nem jut már eszedbe ígéreted? Ha Kompódi Fiához adlak? - - De itt jön szerencsémre... Tudom már mindent elintézett, és jó hírt jön mondani!

HETEDIK JELENÉS
Kompódi, és a Voltak

HÉDERVÁRI

Mi jót hoz, Kompódi Uram? Meg vallom, igen óhajtva vártam, hogy szembe lehessek az úrral. Mint van tehát a dolog?

KOMPÓDI

Sajnálom nagyon, édes Hédervári Uram, hogy adott szavaimnak ura nem lehetek. Való ugyan, hogy a fiam eljegyezte magának az Úr Leányát, de mit van mit tennem? Azt hallom, hogy az istentelen minden akaratom ellen már négy hónapja Kikirits Pál Uramnak a' Leányával oly csomót kötött, melyet sem én, sem az úr fel nem bonthatunk. És azért az úr számot se tartson ez után a fiamra.

HÉDERVÁRI

Szentül van a dolog! Ha az úr fia minden engedelem nélkül mást választott magának, nem tagadhatom, az én Leányom is már régtől fogva teljes akaratommal Szemerei Urammal kezét fogott. Ki is, mivel mind eszére, mind jeles erkölceire nézve érdemessé tette előttem magát, lehetetlen, hogy másnak adjam a Leányomat.

KOMPÓDI

Dicsirem helyes esztét az úrnak!

SZEMEREI

Én pedig böcsülöm jó akaratját, és ígérem, hogy holtig tisztelője leszek ezért az úrnak!

HÉDERVÁRI

Mennyünk tehát, ott ben többet végezhetünk e dologról! *(Elmennek mindnyájan Gyapain kívül.)*

GYAPAI *(magányosan:)*

Soha bizony, mióta gyalog járok, ily nagyot nem botlattam, mint a mai napon. Csak nem elhittem már magammal, hogy a Feleségem cédulát akasztott az homlokomra. De hála a' Szerencsének, hogy különben esett a dolog. Tanulhat rajtam a Világ, mint kellessen féltetni Hitves Társát! Vakuljak meg holtom után, ha hitelt adok többé, ha mint keresztül esek is rajtok!